

**ПІВДЕННОУКРАЇНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ ім. К.Д.УШИНСЬКОГО**

На правах рукопису

Лущикова Діана Вікторівна

УДК: 155+155.2+155.25

**ПСИХОЛОГІЧНІ СКЛАДОВІ
СХИЛЬНОСТІ ОСОБИСТОСТІ ДО САМОЗМІНЮВАННЯ**

19.00.01 – загальна психологія, історія психології

Дисертація на здобуття наукового ступеня

кандидата психологічних наук

Науковий керівник
доктор психологічних наук,
професор **Саннікова Ольга Павлівна**

Одеса – 2009

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ.....	4
ВСТУП.....	8
РОЗДІЛ I. Теоретико-методологічні засади дослідження психологічних складових схильності до самозмінювання та специфіки її прояву.....	16
1.1. Уточнення вихідних понять дослідження.....	16
1.2. Специфіка психологічного змісту схильності до самозмінювання.....	32
1.3. Структура схильності до самозмінювання.....	39
1.4. Схильність до самозмінювання у широкому спектрі властивостей особистості.....	51
РОЗДІЛ II. Організація і логіка емпіричного дослідження схильності до самозмінювання	69
2.1. Логіка та етапи емпіричного дослідження.....	69
2.2. Аналіз та розробка психодіагностичного інструментарію для вивчення схильності до самозмінювання	72
2.2.1. Огляд психодіагностичних методик, спрямованих на діагностику деяких проявів схильності до самозмінювання.....	72
2.2.2. Результати апробації оригінального тест-опитувальника «Схильність до самозмінювання» і шкали «Незадоволеність собою».....	81
2.2.3. Діагностика формально-динамічних показників схильності до самозмінювання	93
2.3. Діагностика психологічних характеристик особистості, що співвідносяться зі схильністю до самозмінювання	96
РОЗДІЛ III. Емпіричне дослідження індивідуально-психологічних особливостей схильності до самозмінювання	103
3.1. Специфіка співвідношення показників психологічних властивостей, що вивчаються	103
3.1.1. Особливості взаємозв'язку показників схильності до самозмінювання.....	103

3.1.2. Схильність до самозмінювання у співвідношенні з особистісним динамізмом.....	105
3.1.3. Взаємозв'язок між показниками схильності до самозмінювання та параметрами адаптивності, толерантності до невизначеності, життєстійкості і самоактуалізації.....	106
3.1.4. Співвідношення схильності до самозмінювання з характеристиками локусу контролю і факторами особистості за Р.Кеттеллом.....	116
3.1.5. Співвідношення якісних показників схильності до самозмінювання і емоційності.....	122
3.1.6. Групування показників психологічних властивостей, що досліджуються, методом факторного аналізу.....	123
3.2. Диференціально-психологічна характеристика різних типів схильності до самозмінювання.....	128
3.2.1. Формально-динамічні характеристики різних типів схильності до самозмінювання.....	130
3.2.2. Вираженість особистісного динамізму в осіб із різним типом схильності до самозмінювання.....	136
3.2.3. Особливості адаптивності, толерантності до невизначеності, життєстійкості і самоактуалізації в осіб із різним типом схильності до самозмінювання.....	138
3.2.4. Специфіка локусу контролю і факторної структури особистості за Р.Кеттеллом у представників різних типів схильності до самозмінювання.....	165
3.3. Індивідуально-психологічні особливості схильності до самозмінювання в осіб із різною емоційною диспозицією	179
ВИСНОВКИ.....	188
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	191
ДОДАТКИ.....	213

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

№ п/п	Умовні позначення	Назви показників
Якісні складові схильності до самозмінювання		
1	ППС	Прийняття переживань самозмінювання (афективна складова)
2	САС	Схильність до аналізу самозмінювання (аналітична складова)
3	СДС	Схильність до дій, спрямованих на самозмінювання (конативна складова)
4	ВНД	Відкритість новому досвіду
5	ЧСС	Чутливість до стимуляторів самозмінювання
6	ЗПС	Загальний показник схильності до самозмінювання
7	НзС	Незадоволеність собою
Формально-динамічні складові схильності до самозмінювання		
8	ПС	Потреба в самозмінюванні
9	ІС	Ініціативність у самозмінюванні
10	УС	Усталеність спрямованості на самозмінювання
11	ШС	Широта поля самозмінювання
12	ЛС	Легкість самозмінювання
13	ГС	Гнучкість самозмінювання
14	ТС	Творчість в самозмінюванні
15	ЗФД	Загальний формально-динамічний показник схильності до самозмінювання
Особистісний динамізм (прагнення до змін)		
16	ОД	Особистісний динамізм (прагнення до змін)
Адаптивність		
17	ШОСС	Широта обсягу сигналів соціуму
18	ЛІСС	Легкість розпізнавання і ієрархізації сигналів соціуму
19	ТОСС	Точність орієнтації в сигналах соціуму
20	УЕП	Усталеність емоційного переживання
21	ГЗ	Готовність змінюватися
22	ГПН	Готовність до здійснення конструктивних дій, спрямованих на подолання невдач
23	ГДМ	Готовність до здійснення дій, спрямованих на досягнення мети
24	ЗПА	Загальний показник адаптивності
25	ПЗЗ	Показник загальної задоволеності

Толерантність до невизначеності		
26	НП	Новизна проблеми
27	СП	Складність проблеми
28	НеП	Нерозв'язаність проблеми
29	ТН	Толерантність до невизначеності
Життєстійкість		
30	З	Залученість
31	К	Контроль
32	ПР	Прийняття ризику
33	Ж	Життєстійкість
Показники самоактуалізації		
34	Тс	Компетентність у часі
35	І	Підтримка
36	SAV	Ціннісні орієнтації
37	Ех	Гнучкість поведінки
38	Fr	Сензитивність до себе
39	S	Спонтанність
40	Sr	Самоповага
41	Sa	Самоприйняття
42	Nc	Уявлення про природу людини
43	Sy	Сінергія
44	Ag	Прийняття агресії
45	Co	Контактність
46	Cog	Пізнавальні потреби
47	Cr	Креативність
Локус контролю		
48	ІЗ	Загальна інтернальність
49	Ід	Інтернальність у сфері досягнень
50	Ін	Інтернальність у сфері невдач
51	Іс	Інтернальність у сімейних стосунках
52	Ів	Інтернальність у виробничих відносинах
53	Ім	Інтернальність у міжособистісних стосунках
54	Ізд	Інтернальність щодо здоров'я і хвороби
Фактори особистості (за Р.Кеттеллом)		
55	А	А(+) афектотімія – А(-) сизотімія
56	С	С(+) сила «Я» – С(-) слабкість «Я»
57	Е	Е(+) домінантність – Е(-) покірність
58	F	F(+) беспечність – F(-) стурбованість
59	G	G(+) сила “зверх – Я” - G(-) слабкість “зверх – Я”
60	Н	Н(+) сміливість – Н(-) боязкість
61	І	І(+) м'якість – І(-) твердість
62	L	L(+) підозрливість – L(-) довірливість
63	M	M(+) мрійливість – M(-) практичність

64	N	N(+) проникливість – N(-) наївність
65	O	O(+) схильність до почуття провини – O(-) самовпевненість
66	Q ₁	Q ₁ (+) радикалізм – Q ₁ (-) консерватизм
67	Q ₂	Q ₂ (+) самодостатність – Q ₂ (-) залежність від групи
68	Q ₃	Q ₃ (+) високий самоконтроль – Q ₃ (-) низький самоконтроль
69	Q ₄	Q ₄ (+) напруженість – Q ₄ (-) розслабленість
70	Q _I	Q _I (+) екстраверсія – Q _I (-) інтроверсія
71	Q _{II}	Q _{II} (+) тривожність – Q _{II} (+) емоційна стабільність
72	Q _{III}	Q _{III} (+) кортикальна живість (жорстка врівноваженість) – Q _{III} (-) відсутність кортикальної живості
73	Q _{IV}	Q _{IV} (+) незалежність – Q _{IV} (-) покірність
Емоційність		
74	P	Модальність «радість»
75	Г	Модальність «гнів»
76	Ст	Модальність «страх»
77	П	Модальність «печаль»

ВСТУП

Актуальність теми. Однією з основних ознак життя людини ХХІ сторіччя є стрімкість змін, що виникають на всіх рівнях функціонування суспільства. Всепроникаючий динамізм відображається на особливостях взаємодії особистості із навколишнім світом та зі собою. Сьогоднішня дійсність встановлює високі вимоги до внутрішніх адаптивних ресурсів особистості та є сприятливою «цариною» для ініціації в людині самоперетворювальної активності. У зв'язку з цим актуальним є дослідження таких властивостей особистості, які забезпечують енергійність і продуктивність її роботи над собою та внутрішніх трансформацій. Однією з таких властивостей є схильність до самозмінювання.

Науковий дискурс з проблеми самозмінювання та саморозвитку особистості є міждисциплінарним і багатоаспектним, що обумовлено її очевидною фундаментальністю. У сучасній психологічній науці інтенсивно досліджуються джерела, механізми та умови самозмінювання, саморозвитку особистості (К.А. Абульханова-Славська, Л.І. Анциферова, Н.Р. Бітянова, М.Й. Боришевський, А.В. Брушлінський, Ф.Є. Василюк, І.С. Кон, Н.Ф. Каліна, Л.М. Кулікова, О.М. Лактіонов, Д.О. Леонтєв, С.Д. Максименко, В.О. Татенко, Т.М. Титаренко, Г.А. Цукерман, І.І. Чеснокова та ін.). Розробка зазначених проблем ведеться в контексті психогенетичного (С. Д. Максименко), суб'єктно-генетичного підходів (В.О. Татенко, Т.М. Титаренко); в контексті вивчення різних видів активності (самоактивності) особистості: суб'єктної, адаптивної, неадаптивної, творчої, життєтворчої (Г.О. Балл, Д.Б. Богоявленська, М.Й. Боришевський, В.А. Петровський, В.О. Татенко, В.М. Ямницький та ін.); особистісного змінювання (Дж. Гурін, О.В. Киричук, П.В. Лушин, Дж. Нокрос, Дж. Прочаска та ін.); аутопсихологічної компетентності (А.С. Гусєва, А.О. Деркач, Л.А. Степнова та ін.); професійного розвитку особистості (Н.С. Глуханюк, А.В. Дьяченко, О.П. Саннікова, Т.М. Титаренко та ін.); психологічної культури (О.І. Мотков, В.О. Носков), регулятивної культури мислення, вольової регуляції, саморегуляції (М.Й. Боришевський, С.Д. Максименко, В.К. Калін, Н.І. Пов'якель, О.Я. Чебикін), індивідуального досвіду і життєвого світу (О.М. Лактіонов, Т.М. Титаренко);

самоактуалізації, духовності, творчості, особистісної свободи, процесу досягнення акме (Г.О. Балл, О.О. Бодальов, М.Й. Боришевський, Н.Ф. Вішнякова, В.В. Давидов, Н.Ф. Каліна, О.П. Колісник, Д.О.Леонт'єв, В.О. Моляко, Т.М. Титаренко); проблеми ставлення особистості до власного розвитку і психологічних бар'єрів розвитку (І.В. Бондар, Н.Є. Бондар, А.В. Массанов). Вивчаються структури таких властивостей як здатність до професійного самозростання, здатність до самореалізації; досліджується психологічна сутність готовності та здатності до самозмінювання (П.П. Горностай, В.В. Завірюха, Л.А. Степнова, Є.Л. Яковлева).

Самостійне місце серед означеного кола наукових проблем посідає дослідження схильності до самозмінювання, яка є складною властивістю особистості зі специфічним психологічним змістом. Важливим є вивчення складових, що несуть інформацію про рівень енергії, форму, динаміку та якість прояву цієї властивості, про її психологічну сутність.

У цьому напрямку актуальним є дослідження індивідуального аспекту зазначеної властивості, що має не тільки теоретичне значення, але й обумовлено потребою практики у зв'язку з необхідністю широкого впровадження знань і розвитку вмінь особистості щодо управління власним змінюванням і розвитком, створення умов для саморозвитку особистості професіонала, передусім, у соціономічній галузі, врахування індивідуальних особливостей схильності до самозмінювання при наданні психологічної допомоги особистості.

Потреба у вивченні психологічних складових схильності до самозмінювання та її індивідуально-психологічних особливостей і обумовила вибір теми запропонованого дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційна робота є частиною наукових досліджень кафедри загальної та диференціальної психології у руслі розробки теми «Психологічні особливості особистості професіонала в галузі соціономічних професій в контексті диференціально-психологічного підходу» (протокол № 5 від 28.12.2006 р.). Тема дисертаційного дослідження затверджена вченою радою Південноукраїнського державного педагогічного університету ім. К.Д. Ушинського (протокол № 4 від 29.11.2007 р.) та

узгоджена за рішенням Ради координації наукових досліджень в галузі педагогіки та психології в Україні (протокол № 1 від 29.01.2008 р.). Автором проводилось диференціально-психологічне дослідження психологічних складових схильності особистості до самозмінювання.

Метою роботи є теоретичне обґрунтування та емпіричне дослідження психологічних складових схильності особистості до самозмінювання, вивчення індивідуально-психологічних особливостей її прояву.

Завдання дослідження:

1. Здійснити теоретико-методологічний аналіз проблеми самозмінювання особистості; визначити психологічний зміст і структуру феномена схильності до самозмінювання, обґрунтувати й описати її психологічні складові; виявити спектр властивостей особистості, гіпотетично пов'язаних зі схильністю до самозмінювання.

2. Розробити логіку емпіричного дослідження та створити систему психодіагностичних методів та процедур, адекватних меті дослідження.

3. Емпірично дослідити співвідношення між показниками схильності до самозмінювання і виявленим спектром властивостей особистості.

4. Дослідити індивідуально-психологічні характеристики схильності особистості до самозмінювання; описати психологічні портрети осіб із різною вираженістю і специфікою схильності до самозмінювання;

5. Вивчити специфіку схильності до самозмінювання в осіб, які відрізняються за емоційністю.

Об'єкт дослідження – схильність до самозмінювання як складна властивість особистості.

Предмет дослідження – формально-динамічні та якісні складові схильності до самозмінювання та індивідуально-психологічні особливості її проявів.

Гіпотеза дослідження полягає у припущенні, що схильність до самозмінювання є складною властивістю особистості, яка може бути представленою певними складовими, серед яких виділяються прийняття переживань самозмінювання, схильність до аналізу самозмінювання, схильність до дій, спрямованих на самозмінювання, відкритість новому досвіду і чутливість до

стимуляторів самозмінювання. Стійке співвідношення певної вираженості цих складових (якісне-кількісне їх поєднання) обумовлює індивідуальну структуру зазначеної властивості, що має відображення у специфіці широкого спектру пов'язаних із нею психологічних характеристик особистості. Особам, які відрізняються за емоційністю, властива певна специфіка схильності до самозмінювання.

Теоретико-методологічну основу дослідження складають уявлення про природу і сутність саморозвитку особистості (К.А. Абульханова-Славська, О.О.Бодальов, А.В. Брушлінський, Г.С. Костюк, Д.О. Леонт'єв, О.М. Леонт'єв, С.Д. Максименко, С.Л. Рубінштейн, В.О. Татенко та ін.), уявлення аналітичної, індивідуальної, гуманістично-екзистенціальної психології про рушійні сили людської природи (А. Адлер, А. Маслоу, К. Роджерс, В. Франкл, Г.В. Олпорт, К.Г. Юнг), концепція особистісного змінювання і самозмінювання (П.В. Лушин, К. Роджерс), уявлення про психічну активність, її конструктивність, адаптивну і неадаптивну сутність (К.А. Абульханова-Славська, Г.О. Балл, Д.Б. Богоявленська, І.О. Джидар'ян, О.П. Єлисеєв, О.І. Крупнов, В.Д. Небиліцин, В.А. Петровський, С.Л. Рубінштейн, Б.М. Теплов, В.М. Ямницький та ін.), особистісний і творчий потенціали (Д.О. Леонт'єв, В.О. Моляко, А.В.Массанов, Н.І. Пов'якель), уявлення про аутопсихологічну компетентність (А.С. Гусєва, А.О. Деркач, Л.А. Степнова), теорія емоцій та емоційної регуляції діяльності (В.К. Вілюнас, К. Ізард, О.Я. Чебикін та ін.), теорія емоційності (В.Д. Небиліцин, О.Є. Ольшаннікова, І.В. Пацявічус, В.О.Пінчук, О.П. Саннікова та ін.), континуально-ієрархічний підхід до дослідження структури особистості та її властивостей (О.П. Саннікова), принципи диференціально-психологічного підходу (В.С. Мерлін, В.Д. Небиліцин, Б.М. Теплов).

Методи дослідження. У дисертаційному дослідженні використано систему методів, що включає: теоретичний аналіз літератури з обраної наукової проблеми; методи бесіди, опитування (усного та письмового), спостереження, тестування; статистичні методи обробки даних із використанням комп'ютерної програми SPSS 13.0 for Windows (кореляційний аналіз, факторний аналіз, параметричний критерій t-

Ст'юдента); метод якісного аналізу обробки емпіричних даних (метод «асів», метод «профілів»).

Комплекс психодіагностичних методів і процедур складають:

а) методики, що діагностують властивості особистості, які містять певну інформацію про її прагнення, здатність змінюватися і саморозвиватися: опитувальник «Прагнення до змін» (Д.О. Леонт'єв, Д.В. Сапронов); «Тест-опитувальник адаптивності» (О.П. Саннікова, О.В. Кузнєцова); методика «Толерантність до невизначеності» С. Баднера (в адаптації Г.У. Солдатової та інших); «Тест життєстійкості» С. Мадді (в адаптації Д.О. Леонт'єва, О.І. Расказової); «Самоактуалізаційний тест» (Л.Я. Гозман та інші);

б) методики, що спрямовані на діагностику широкого спектру властивостей особистості, які за теоретичним припущенням пов'язані зі схильністю до самозмінювання: «Тест-опитувальник рівня суб'єктивного контролю» (Є.Ф. Бажин та інші); «16-факторний особистісний опитувальник» – форми А і В (Р. Кеттелл); «Чотирьохмодальнісний тест-опитувальник емоційності» (О.П. Саннікова).

Для діагностики показників схильності до самозмінювання у співавторстві з науковим керівником було розроблено психодіагностичний інструментарій за різним призначенням: тест-опитувальник «Схильність до самозмінювання»; оригінальна шкала оцінки «Незадоволеність собою»; методика «Формально-динамічний профіль схильності до самозмінювання» (модифікація методу «полярних профілів»; самооціночна методика «Розташування себе на умовній шкалі схильності до самозмінювання» (модифікація методики Дембо-Рубінштейн «Розташування себе на умовній шкалі») (свідоцтво про реєстрацію авторського права на науково-методичний твір № 25058).

Вибірку склали слухачі факультету післядипломної освіти «Психологія», студенти Південноукраїнського державного педагогічного університету ім. К.Д. Ушинського, Одеського національного політехнічного університету і Криворізького державного педагогічного університету. Загалом в експерименті взяли участь 454 особи, віком від 18 до 45 років. З них 249 осіб увійшли до основної вибірки дослідження і 205 – до вибірки стандартизації.

Наукова новизна одержаних результатів дисертаційного дослідження полягає в тому, що:

- *вперше* обґрунтовано розуміння схильності до самозмінювання як складної властивості особистості, яка проявляється в активності, спрямованої на самостійно ініційоване здійснення змін, перетворень власних психічних якостей і особливостей поведінки; виділені та описані групи формально-динамічних (потреба в самозмінюванні, ініціативність, усталеність спрямованості на самозмінювання, широта прояву, легкість перебігу і досягнення змін, гнучкість, творчість у роботі над собою) та якісних складових схильності до самозмінювання (прийняття переживань самозмінювання, схильність до аналізу самозмінювання, схильність до дій, спрямованих на самозмінювання, відкритість новому досвіду і чутливість до стимуляторів самозмінювання); теоретично обґрунтовані та емпірично виділені типи схильності до самозмінювання за загальним рівнем її вираженості і за особливостями її індивідуальної структури; доведено, що відмінності в емоційності виявляються в індивідуально-психологічних особливостях схильності до самозмінювання;

- *розширено та доповнено* уявлення про властивості особистості, що проявляються в її роботі над собою, до яких належить схильність до самозмінювання; про індивідуальні особливості осіб з різною вираженістю якісних складових схильності до самозмінювання;

- *набуло подальшого розвитку* знання з проблеми змінювання та розвитку особистості, її схильності до самозмінювання в контексті широкого спектру властивостей, пов'язаних із нею.

Практичне значення дисертаційної роботи полягає у створенні комплексу психодіагностичних методик, спрямованих на дослідження схильності до самозмінювання і широкого кола властивостей особистості, що тісно пов'язані з даним феноменом. Комплекс містить як традиційні валідні та надійні методики і процедури, так і оригінальні, що були спеціально розроблені (у співавторстві) для діагностики показників схильності до самозмінювання.

Результати теоретико-емпіричного дослідження психологічних складових схильності особистості до самозмінювання були упроваджені в навчальний процес Одеського національного політехнічного університету (акт № 3 від 23.10.2008) та Криворізького державного педагогічного університету при викладанні різних курсів психології в межах загально-психологічної підготовки спеціалістів (акт № 5 від 26.09.2008). Результати дослідження також були використані у роботі психологічної служби Тернівського ліцею м. Кривого Рогу в процесі психодіагностики, індивідуального консультування учнів, психокорекційних і розвиваючих заходів (акт № 2 від 24.09.2008).

Особистий внесок автора в роботах, які були виконані у співавторстві. Автором виділено та описано психологічні складові схильності до самозмінювання. Отриманий емпіричний матеріал є авторським внеском в розробку проблеми схильності особистості до самозмінювання. При створюванні оригінального психодіагностичного інструментарію автор брав участь у постановці проміжних дослідницьких завдань, у підборі тестового матеріалу. Автором самостійно зібрано емпіричний матеріал, проведено статистичну обробку та інтерпретацію.

Надійність і вірогідність одержаних результатів забезпечується теоретико-методологічною обґрунтованістю вихідних положень, алгоритмом процедури дослідження, адекватністю обраних методів і психодіагностичних методик меті і завданням дослідження, репрезентативністю та обсягом вибірки, використанням системи методів аналізу обробки даних.

Апробація результатів дисертації. Результати дослідження були представлені на Міжнародних науково-практичних конференціях «Когнітивні процеси та творчість» (Одеса, 2007), «Розвиток особистості професіонала в умовах соціально-освітніх трансформацій суспільства: теорія і практика» (Одеса, 2007), «Християнські цінності в освіті та вихованні» (Одеса, 2007), «Психологія особистості: теорія, досвід, практика» (Одеса, 2007), «Проблеми духовності у психології розвитку особистості» (Київ-Ніжин, 2008); на Всеукраїнському науково-практичному семінарі «Проблеми психолого-педагогічного супроводу підготовки фахівців у вищій школі» (Одеса, 2006); на V науково-практичній конференції студентів та молодих вчених

«Психологічні проблеми сучасності» (Львів, 2008). Результати дослідження щорічно доповідались на засіданнях кафедри загальної і диференціальної психології ПДПУ ім. К.Д. Ушинського (2005-2008).

Публікації. Зміст дисертаційного дослідження представлено в дев'яти публікаціях, з яких 4 статті опубліковані у фахових наукових виданнях України і 1 свідоцтво про реєстрацію авторського права на твір (№ 25058).

Структура та обсяг дисертаційної роботи. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, списку використаних джерел і додатків. Повний обсяг роботи складає 240 сторінок, основний текст викладено на 188 сторінках. В роботі міститься 16 таблиць і 17 рисунків, 3 додатка, розміщених на 28 сторінках. Список використаних джерел включає 252 найменувань.

РОЗДІЛ I

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ СКЛАДОВИХ СХИЛЬНОСТІ ДО САМОЗМІНЮВАННЯ ТА СПЕЦИФІКИ ЇЇ ПРОЯВУ

1.1. Уточнення вихідних понять дослідження

На сучасному етапі розвитку психологічної науки особистість розуміється як відкрита система, що саморегулюється і саморозвивається [9; 10; 16; 89; 92; 93; 101; 105; 111-113; 124; 125]. Особистість розглядають як інструмент розвитку людини, який полягає у відношенні до іншого як самоцінності, здатності до децентрації, самовідданості, цілеутворюючому характері життєдіяльності, можливості самопроектування майбутнього, внутрішній відповідальності за себе і за інших, прагненні до набування сенсу життя, до здійснення свого родового призначення [32; 33]. Поширеним у психології є погляд на людину як на автора розгортання своєї психічної активності і конструювання власної психіки, творіння життєвого шляху і світу, і, нарешті, змінювання себе як суб'єкта цього творіння [2-4; 31; 34-36; 43; 51; 64; 66; 103; 124; 126; 182; 204; 213; 217; 218; 235; 236]. Здатність до саморуху, саморозвитку розуміється як родова здатність людини, яка зумовлює її психічний розвиток [92; 93; 112; 124; 125; 213]. Проте багато людей не реалізують її, не ставлять перед собою цілі розвивати свої психічні якості, тренувати волю, змінювати особливості світогляду і поведінки, що заважають самоактуалізації, реалізації здатності до саморозвитку, діяльності та творчості [25; 26; 127; 128]. Причиною можуть бути різні внутрішні і зовнішні фактори. Особливою причиною є наявність у особистості психологічних бар'єрів: мотиваційних, когнитивних, емоційних або вольових [131].

Якщо людина починає проявляти себе у зазначеній формі самоактивності, це може стати одним із «модусів» її життєдіяльності та природні передумови такої активності перетворюються у ній у психічні властивості, які, в свою чергу, починають забезпечувати енергійність і продуктивність роботи над собою. Це відбувається відповідно до природної логіки розвитку і формування властивостей

особистості, під якими розуміються стійкі потенції, тенденції, здатності, тобто істотні особливості особистості, що більш-менш постійно проявляються нею у різних сферах життя [82; 91; 123; 148; 184]. Однією з властивостей особистості, що водночас і детермінують самоперетворювальну активність, і зазнають впливу з боку її прояву, є схильність до самозмінювання. Важливим є встановлення індивідуальних особливостей схильності до самозмінювання у широкому спектрі інших властивостей, оскільки таке знання може допомогти конкретній людині в її самозмінюванні, саморозвитку і реалізації життєвого плану.

Дослідження схильності до самозмінювання та її індивідуально-психологічних особливостей потребує уточнення поняття цього феномену. Феномен схильності набуває конкретного психологічного змісту тільки стосовно певної психічної реальності («схильність до» конкретної дії, діяльності, розвитку конкретної якості, властивості тощо [150; 176; 192], якою у зазначеному випадку виступає самозмінювання особистості. Саме тому уточнення поняття схильності до самозмінювання доцільно почати з дефініції самозмінювання.

У науковому дискурсі з проблем змінювання і розвитку особистості існує велике коло термінів із частиною «само...», яка вказує на злиття в процесі або явищі суб'єкта і об'єкта дії [176, с. 216; 150, с. 639]). Серед них є ті, що позначають клас явищ, процесів щодо змінювання людиною себе: самозмінювання [53; 79; 81; 90; 111; 112; 124; 179], -розвиток [22; 24; 29; 41; 54; 63; 83; 84; 92; 93; 123-125; 173; 195; 213; 227] , -моделювання [57; 124; 209], проектування, -конструювання, -побудова, -реконструкція [124], -виховання, -освіта [15; 28; 63; 81; 83], -вдосконалення, -творення, -творіння, -творчість [10; 22; 25; 65; 76; 83] тощо. Зазначений ряд можна продовжити, включаючи до нього поняття, які зародились у витоках різних теоретичних концепцій і позначають глобальні форми (і результат) саморуху особистості: самоконституювання [75; 126; 234], самоактуалізація [127-129; 175; 187; 228; 232], самореалізація [69; 97; 230-232], самокреативність [41] тощо. Визначення поняття самозмінювання, виявлення його специфіки можливо тільки при його співвідношенні з іншими поняттями.

Поняття «самозмінювання» є похідним від «змінювання», що є філософською категорією і визначається як «найбільш загальна форма буття всіх об'єктів і явищ, що представляє рух і взаємодію, перехід із одного стану в інше» [220, с. 154]. Цей перехід може бути як кількісним, так і якісним. У психологічному контексті актуальним є те, що «змінювання включає... внутрішні перетворення форм руху, всі процеси розвитку, ... виникнення нових явищ...» [220, с. 154]. Зазначене можна віднести до самозмінювання, з тією різницею, що в ньому об'єктом змінювання виступає суб'єкт, який його і здійснює, тобто суб'єкт сам змінює себе. Як видно, самозмінювання включає в себе будь-яку форму «переходу» в напрямку як негативних, так і позитивних змін. Саме тому поняття самозмінювання є більш широким (родовим) по відношенню до понять саморозвитку, самовиховання, самовдосконалення, саморуїнування тощо, зміст яких вказує на вектор змінювання і змін, та використовується у ролі визначального в їх дефініціях [99; 142].

У літературі часто актуалізується таке значення поняття самозмінювання, яке вказує на позитивний характер даного явища. Так, самозмінювання у позитивному напрямку розуміється К. Роджерсом в його концепції особистісного змінювання [178; 179]. П.В. Лушин розглядає самозмінювання як найвищу форму особистісного змінювання, від наявності якої залежить перебіг психологічної допомоги. На думку вченого, ця найвища форма передбачає оволодіння всіма рівнями особистісного змінювання, що забезпечує розвиненість здатності до самопомоги, до підтримування власного психологічного здоров'я [79; 112].

Для позначення самозмінювання особистості у напрямку розвитку і психологічного зростання вживають поняття *саморозвитку* [2-4; 99; 183; 226]. Це поняття є міждисциплінарним. Воно широко використовується в синергетичній парадигмі пояснення світу [170]. Сьогодні складно знайти наукове дослідження з гуманітарних наук без згадування якості саморозвитку, притаманного людині. Ретроспективний погляд на проблему саморозвитку свідчить про те, що вона є однією з найдавніших у просторі людської думки.

Знання людини про саму себе, усвідомлення власних протиріч і пошук істини (Сократ), моральність і стримування пристрастей (Платон), самовиховання волі та

характеру і проблема самовідношення (Аристотель), активність духу і розуму та виховання чеснот (Епікур), внутрішнє самовдосконалення через концентровані роздуми та відхід від вад (Сенека) – всі ці ідеї стали базисом для подальшого розвитку знань з проблем самовдосконалення і духовного самозростання людини [12; 162; 211].

Придушення плоті і аскетизм були ознаками самовиховання в часи Середньовіччя [11].

В епоху Відродження ідеї саморозвитку зазнали впливу загального духу часу – гуманізму та антропоцентризму. Це ідеї боротьби з низькими пристрастями, пізнання внутрішнього світу (Петрарка), морального самовдосконалення, подолання шкідливих звичок, розвитку сили духа (М. Монтень) [212].

В подальшому розвивається буржуазний ідеал самовиховання і саморозвитку людини і, починаючи від періоду Нового часу, він трансформується, набуває прагматичного характеру: самоосвіта, самопізнання, управління собою і відповідальність за зміцнення здоров'я (Я.А. Коменський); влада над пристрастями через свідомість, виховання волі (Р. Декарт); робота над собою, самоконтроль, почуття міри, розумна поведінка, почуття обов'язку (Дж.Локк) та ін. [55; 85].

У XVIII-XIX ст. ідеї саморозвитку розвиваються І.В.Гете (управління собою, самообмеження, внутрішня свобода), Ж.-Ж. Руссо (роль суспільства у самовихованні індивідуума), І.Г. Песталоцци (самовиховання як складова самодопомоги), Г.С. Сковородою (пізнання самого себе, пошук самого себе) І.Кантом (моральний імператив, моральна досконалість через самовиховання), І. Фіхте (саморозвиток через взаємовідношення з іншим), Г.Гегелем (основа виховання в притаманному людині апріорі прагненні до саморозвитку; прагнення індивідуального духа до досконалості) [46; 77; 85; 200; 212]. Ціннісні і моральні аспекти проблеми самовиховання і саморозвитку особистості розвивались у працях К.Д.Ушинського, Л.М. Толстого [139; 219]. Ідею самопобудови, самотворчості «Я» як безперервного процесу досягнення ідеалу знаходимо у В.С.Соловйова, Н.Бердяєва, Н.А.Флоренського [20; 138; 139]. Ідея відповідальності перед самим

собою, власним буттям, ідея самопобудови і розвитку в собі якостей відповідно до найвищих цінностей є в працях С.К'єркегора, М.Хайдеггера, Ж.-П.Сартра [139].

У ХХ ст. різні аспекти проблеми саморозвитку людини стають предметом спеціального дослідження. У філософії – це форми усвідомленого саморозвитку, його ролі у розвитку світогляду і особистості в цілому, систематизація понять щодо різноманітних проявів саморозвитку людини, його аксіологічні основи, його зв'язок із категоріями саморуку, свідомості і самосвідомості (Л.В. Сохань, О.Г.Спіркін та ін.) [66; 203]. У педагогіці – це розробка шляхів і засобів самовиховання, самоосвіти учнів, проблема створення відповідних умов для їх саморозвитку (А.Я.Арет, Л.І.Рувинський, В.С.Сухомлинський та ін.) [11; 185; 210].

Прагнення до самовдосконалення – це «*perpetuum mobile*» людства, тому ідея саморозвитку людини завжди була однією з центральних у просторі західної і східної філософсько-релігійної думки. В контексті вивчення співвідношення зазначених вище понять проаналізуємо психологічний аспект поняття саморозвитку.

У психології кількість досліджень феномену саморозвитку є дуже великою. Теоретичний аналіз численних робіт дає підґрунтя деяким дослідникам об'єднати їх за певними напрямками. Так, Н.Р.Бітянова виділяє три напрямки: 1) функціональний, в якому джерело саморозвитку розглядається як певна функціональна тенденція. Людина є функціональною істотою (В.Г.Асєєв, Б.Г. Ананьєв, В.А.Петровський, Л.І.Анциферова, Д.І.Узнадзе, М.Рокич, М.Фішбейн та ін.); 2) суб'єктно-цільовий, в межах якого основою саморозвитку вважаються потреби, інтереси і цінності самоактуалізації, особистісні смисли, смислові структури особистості; механізмами є здатність до утворення смислу, смислова саморегуляція, змінювання побудови індивідуальної свідомості тощо (О.М.Леонт'єв, Р.М.Грановська, Ю.С.Крижанська, Ф.Є.Василюк, В.В.Столін; К.Г.Юнг, А.Адлер, К.Роджерс, А.Маслоу, В.Франкл, А.Менегетті тощо); 3) системо логічний, в якому функціональний і цілісно-цільовий аспекти саморозвитку розглядаються в єдиній цілісності, що є реалізацію системного підходу до вивчення психічного. До даної групи автор відносить праці С.Л.Рубінштейна О.М.Леонт'єва, К.А.Абульханової-Славської, О.О.Бодальова [22].

У найзагальнішому вигляді саморозвиток – це перетворення людиною змістовних і функціональних структур власної психіки з метою більш досконалої взаємодії з внутрішнім і зовнішнім світом [54]. Теоретико-методологічний аналіз свідчить про те, що основна лінія розуміння саморозвитку пов'язана із поняттями особистісного зростання, самовдосконалення, прогресивного змінювання, самоактуалізації тощо [2-4; 25-27; 92; 93; 99; 127-129; 179; 182; 183].

Так, за С.Л.Рубінштейном, робота над собою передбачає формування особистістю у себе певних якостей. Вчений підкреслював, що така робота не є самоціллю, а допомагає особистості досягати життєво важливих цілей [183].

Г.С.Костюк вважав закономірністю в процесі розвитку особистості появу у неї прагнення до самовиховання і вдосконалення. Він вказував на те, що, починаючи з підліткового віку здатність «усвідомлено працювати над собою», «створювати себе» грає головну роль у розвитку людини [92, с.115-116].

К.А.Абульханова-Славська у розвитку особистості виділяла вищий рівень її становлення, що полягає у самовизначенні її життя, на якому вона виступає повноцінним суб'єктом життєдіяльності, в тому сенсі, що є спроможною будувати своє життя власними силами і змінювати, розвивати себе як суб'єкт [2; 3].

Для уточнення поняття саморозвитку, потрібно зазначити існування проблеми статусу саморозвитку, що пов'язана з його розумінням. Зокрема М.А.Щукіна виокремлює дві позиції щодо розуміння саморозвитку в психології. Перша позиція полягає в ототожненні саморозвитку із розвитком особистості. Друга – у співвідношенні саморозвитку і розвитку як часткової і загальної категорій [229].

Підставою для ототожнення понять саморозвитку і розвитку є ряд ідей, в яких відображено суб'єктний характер розвитку. Так, принцип, сформульований С.Л.Рубінштейном – зовнішнє через внутрішнє – виражає ідею про те, що зовнішні фактори впливають на психічний розвиток тільки через відбиття внутрішньопсихологічних умов [182]. Думка О.М.Леонтєва – «внутрішнє діє через зовнішнє і тим само себе змінює» – стверджує головну роль внутрішнього джерела розвитку психічного [102, с.181]. Ідеї Б.Г. Ананьєва – «створення і змінювання... життя власною поведінкою і трудом, створення власного середовища розвитку» [7, с.

134], Л.С.Виготського – «особистість стає ...тим, що вона є в собі, через те, що ... пред'являє для інших» [44, с. 617], В.І.Слободчикова і Є.І.Ісаєва – «представлення про «розвиток взагалі» – як про кардинальне структурне перетворення людиною своєї власної самості...» [201, с. 13] також свідчать про тісніший зв'язок між розвитком і саморозвитком.

Як відзначають сучасні дослідники (М.А.Щукіна, Л.М.Кулікова), зазначена вище позиція ототожнення правомірна лише в аспекті суб'єктного характеру саморозвитку і розвитку, який повністю виражає сутність першого і є третім фактором другого (поряд із генетичним і соціальним) [99; 229]. За їх думкою, більш точною є позиція співвідношення саморозвитку і розвитку як часткової і загальної категорій, тому що вона передбачає виділення специфічної сутності саморозвитку. Ця сутність розкривається виключно через саморух і авторський початок, суб'єктний характер змін (зливання суб'єкта і об'єкта розвитку, керування власним розвитком), цілеспрямованість, усвідомленість, позитивність перетворень [2-4; 7; 25; 26; 27; 34-36; 92; 93; 99; 182; 183, 201; 224; 226; 229].

Існування різних позиції щодо співвідношення понять саморозвитку і розвитку особистості має об'єктивне підґрунтя, оскільки в реальному житті неможливо розділити ці процеси. Вчені відзначають, що в онтогенезі «питома вага» авторства в розвитку зростає з віком і розвиток особистості поступово трансформується в саморозвиток [27; 201; 224]. Так, Б.Г.Ананьєв відзначає «перехід від виховання до самовиховання, від об'єкту виховання до ролі суб'єкта виховання» [7, с.28]. Г.С.Костюк вказує на підвищення з віком власної активності особистості, спрямованої на розвиток, самовиховання, самовдосконалення через різні види діяльності [92].

Підтримуючи точку зору про зростання ролі суб'єкта у власному психічному розвитку, представники суб'єктно-генетичного підходу, який останнім часом інтенсивно розвивається у вітчизняній психологічній науці (В.О.Татенко, Т.М.Титаренко та ін.) стверджують, що суб'єктність у всіх своїх аспектах, а саме, керування активністю, конструювання психіки, саморозвиток «внутрішнього»,

з'являється в «моменти породження психічного», тобто вже в пренатальному періоді [213, с. 28; 217].

Поняття суб'єкту в зазначеній парадигмі сформувалося на основі синтезу філософських поглядів на природу людської самості і трансформації уявлень про суб'єктну детермінацію психічної активності, про її «внутрішнє» ядро (К.А.Абульханова-Славська, А.В.Брушлінській, Г.С.Костюк, О.М.Леонтьєв, С.Л.Рубінштейн, А.Г.Спіркін та ін.) [2-4; 34-36; 92; 93; 102; 182; 203]. З позицій суб'єктно-генетичного підходу суб'єкт психічної активності виступає як «самотворче начало». Породження і розвиток психіки є самотворенням і саморозвитком, а породження і розвиток якості суб'єктності – самотворенням. Індивід є суб'єктом, що саморегулюється, тобто управляє власною психічною активністю і власним розвитком, і саморозвивається, тобто є здатним до породження і конструювання психічного. Суб'єктна активність визнається єдиною детермінантою розвитку, а генетичні і соціальні сили – його умовами [213].

Положення про розвиток особистості як саморозвиток є вихідним також у психогенетичному підході (С.Д.Максименко). У концептуальному центрі цього підходу є поняття особистості як складної відкритої системи, що саморегулюється і саморозвивається, та поняття нужди. Нужда є джерелом всякої психічної активності, що апріорі інтенціональна, має біосоціальну, інформоенергетичну природу, характеризується якістю саморозвитку, здатністю до породження, креативністю, афіліативною природою. Їй властивий саморух у напрямку ортогенеза, тобто у напрямку розвитку, ускладнення, диференціації буття. Вона детермінована майбутнім і є нескінченною у своєму існуванні, модус якого – це життя живої істоти. У генетичній психології саме нужду пропонується розглядати в ролі одиниці психічного. Здатність до саморозвитку визнається родовою ознакою особистості, тобто фундаментальною здатністю, що притаманна кожній людині, «третьою складовою» розвитку. В якості базису саморозвитку розглядається генетичний механізм «подвійного опосередкування», який означає, що психічний розвиток опосередкований і культурним і особистісним контекстом: «... не учбова діяльність розвиває щось у дитині, а вона сама, за її допомогою, розвиває себе. Це і є

саморозвиток» [124, с. 31]. Генетичний підхід розробляє генетико-моделюючий метод, спрямований на дослідження його джерел і механізмів шляхом моделювання таких ситуацій, в яких особистість «дозволяє» дослідникам спостерігати самопроекцію психічного [124; 125].

Виходячи із зазначених вище теоретичних поглядів на природу саморозвитку, ми вважаємо, що стосовно поняття цього феномену доцільно говорити про широке і вузьке його розуміння і актуалізацію кожного з них в залежності від методологічного контексту і дослідницьких аспектів проблеми. Так, у широкому значенні саморозвиток і є розвитком психічного. Іншими словами, розвиток розуміється як саморозвиток (С.Д.Максименко, В.О.Татенко, Т.М.Титаренко та ін) [124, 125; 213; 217]. Широке розуміння саморозвитку виникає у контексті синергетичного підходу до вивчення людини і світу в цілому [111; 112; 170]. При вузькому розумінні саморозвитку мається на увазі більш-менш усвідомлена робота людини над собою, над змінюванням і розвитком своїх психічних якостей, цілі якої включені до цілісної системи її життєвих потреб, цінностей, мотивів цілей тощо [2-4, 92, 93, 182, 183]. Проте і при вузькому розумінні саморозвиток є феноменом, який тільки в ролі наукової ідеалізації може виступати «окремою категорією» по відношенню до розвитку [229, с. 108], а у реальному житті, як вже зазначалося, саморозвиток є єдиним цілим із розвитком.

Розбіжності в розумінні саморозвитку існують не тільки в аспекті його співвідношення із розвитком, прояву його суб'єктного характеру, але і в інших аспектах – позитивності змін, усвідомленості, що знову-таки пов'язано із різним розумінням даного феномену. Існує точка зору, що саморозвиток може призвести і до негативних змін (Л.А. Худорошко) [цит. за: 229]. Є дослідження, в яких виділяють поряд із усвідомленими і неусвідомлені форми саморозвитку. До перших належать самовиховання, самоосвіта, самотворіння, самовдосконалення тощо [3; 66; 82; 92; 93; 142; 185]. До других – наслідування, підхоплення, гра та ін. [158].

Цікавим і важливим є те, що всі усвідомлені форми саморозвитку особистості представляють її роботу над собою. *Самовиховання* – вироблення «людиною у самій себе таких особистісних якостей, які представляються їй бажаними» [87, с. 318].

Самовиховання може мати різну за вектором і змістом ціннісну спрямованість, яка може не співпадати з ціннісними тенденціями групи. *Самоосвіта* передбачає самостійне отримання знань, умінь, навичок. І самовиховання, і самоосвіта можуть носити чисто функціональний характер. Якщо особистість наближається до вищих рівнів розвитку себе як цілісної індивідуальності, то йдеться вже про *самотворення* і *самовдосконалення* [9; 83; 92; 204]. Останнє вважається найвищою формою, що передбачає самотрансценденцію. В термінах П.В.Лушина це є зміна-перехід, точніше, самозмінювання-перехід (метаморфоза), тобто вихід за наявні межі розвитку до нового контексту [111].

Продовжуючи аналіз понять, що входять до дискурсу з проблем самозмінювання особистості, звернімося до поняття самомоделювання, яке також передбачає змінювання певних психічних якостей і поведінки. Термін «самомоделювання» використовується в теорії і практиці НЛП, де пропонується система по моделюванню певних умінь, навичок, інших психологічних якостей і особливостей поведінки. У самомоделюванні потрібно створити модель-зразок, в ролі якого може бути робота або стиль конкретної людини, синтезований в результаті аналізу образ способу дій, поведінки. Моделювання або самомоделювання в НЛП включає суб'єкта, що моделює, змодельований образ і процес руху до нього, що має певну стратегію. Той, хто створив модель і закріпив її в «результатах», може експлікувати процес оволодіння нею в прийомах і засобах, щоб інший зміг змодельовати в собі подібні результати. Як правило, самомоделювання в НЛП носить прагматичний характер. За його допомогою може здійснюватися самовиховання і самоосвіта [57; 209].

Таким чином, творчий підхід до самомоделювання реалізує той, хто створює модель і експлікує процес моделювання. Той, хто користується існуючими моделями і стратегіями, моделює себе, «обмежуючись» ініціативністю і цілеспрямованістю.

Інше значення самомоделювання актуалізується у дослідженнях проблеми свідомості. У такому контексті можна знайти також вживання терміну «самопроектування», наприклад, самопроектування вищих психічних функцій. У генетичному напрямку вивчення особистості, у сучасних дослідженнях свідомості

визнаним є положення про те, що свідомість від самого початку самомоделюється, а не просто формується зовнішніми чинниками. За допомогою зовнішніх чинників вона моделює себе, що і забезпечує принцип психічного віддзеркалення [5; 124].

Щодо інших окреслених нами понять, відзначимо, що під самореконструкцією розуміється відновлення суб'єктом існуючих зв'язків для подальших цілей розвитку [124]. Поняття самотворчості, самотворіння разом із поняттям саморозвитку можуть позначати різні модуси саморуху існуючого і буття [65].

Особливої уваги потребує поняття самокреативності, яке позначає процес творення особистості [41]. Воно виникає у синергетичному контексті та охоплює ідею самотворчого начала людини і світу взагалі. Це узгоджується із поглядами на людину як самотворчого суб'єкта [213], на креативність як базис саморозвитку особистості, на здатність до творчості як сутнісну характеристику особистості [41; 52; 124].

В аспекті креативності виокремлюють власне особистісну її форму, яка проявляється у ставленні особистості до життя, у загальній творчій спрямованості [6; 128; 140; 179]. Це означає, що креативність може проявлятися не тільки у створенні продуктів духовної і матеріальної культури, але і у способі переживання [124]. Якість креативності, а відповідно, і самокреативності закладена в основі самозмінювання, саморозвитку, саморуху особистості взагалі [16; 52; 41; 124; 235].

У результаті проведеного аналізу можна констатувати існування широкого кола понять для позначення процесу змінювання, в якому співпадають суб'єкт і об'єкт. Переважання у вживанні тих чи інших термінів залежить від теоретико-методологічного контексту. Кожен з них має своє специфічне значення, хоча деякі можуть використовуватися як синоніми: наприклад, саморозвиток і самовдосконалення [3]. Серед них є терміни, які означають поняття, що перебувають у родо-видових відношеннях, різняться за широтою-вужькістю змісту. Найбільш широкими за змістом є поняття самозмінювання і саморозвитку. Існують розбіжності в їх розумінні в аспекті позитивного/негативного вектору змін, та усвідомленості/неусвідомленості перебігу процесу.

Продовжуючи аналіз проблеми самозмінювання особистості, зазначимо, що в її вивченні можна виділити два напрямки. Перший з них пов'язаний із розгляданням самозмінювання як процесу. У дослідженнях цього напрямку самозмінювання є однією з форм особистісного змінювання і предметом вивчення є логіка, стадії (етапи), закономірності та особливості перебігу даного процесу, характеристики особистості, які проявляються на різних його стадіях (етапах) [1; 79; 112; 179; 244; 248; 251]. У дослідженнях другого напрямку предметом виступають здатність і готовність до самозмінювання (самозмін), здатність до саморозвитку, самовдосконалення, самозростання, самореалізації, тобто здатності і якості особистості, які детермінують ефективність, успішність різних видів її саморуху [48; 68; 69; 97; 199; 206, 207].

Розглянемо деякі з досліджень першого напрямку. Особливу увагу феноменології особистісного змінювання приділяв К.Роджерс. Психолог-гуманіст дійшов висновку, що «... клієнт, узятий як ціле, зазвичай демонструє поведінку, яка концентрується у відносно невеликому діапазоні континууму» [179, с.137]. На його думку, людина не може в одній сфері життя демонструвати абсолютну статичність, в іншій – абсолютну мінливість. К.Роджерс вказує на притаманну кожній особистості тенденцію перебувати в певній області континууму змінювання. Ця тенденція виявляється при залученні людини до психотерапевтичного процесу через прояв нею певних психологічних властивостей. Якщо клієнту притаманна тенденція статичності, це, скоріше, свідчить про те, що він приходить на терапію не за власною волею, і процес починається з першої стадії, «з нуля». Таким людям дуже складно забезпечити відчуття прийняття, без якого не можливий рух і початок змінювань. Навіть коли людина приймає себе, але не відчуває цього від авторитетних оточуючих, її самозмінювання ще дуже ускладнено. Проте добровільний крок до психологічної допомоги – сигнал самостійно прийнятого рішення змінюватись. На думку К.Роджерса, психотерапевти і в цьому випадку мало знають, як допомогти людині в усвідомленні і переживанні відчуття «бути безумовно прийнятим». Ті, хто сам шукає психологічної допомоги, перебувають на третій стадії – де людина приймає себе і відчуває прийнятою. Саме ті клієнти, яким властиве перебування в

такій точці континууму самозмінювання, найімовірніше просунуться у поступі подальшого особистісного змінювання [178; 179; 249-251].

Виходячи із положень К.Роджерса [179], можна зробити наступний висновок. Якщо особистості самій властиво змінюватись, тобто у неї є відповідні якості, то й терапевт має більше шансів їй допомогти. Тим, кому притаманно перебувати на першій і другій стадіях, дуже важко надати допомогу в переході на інші. Якщо людині властиво у звичному житті в основному виявляти тенденцію п'ятої і шостої стадій у континуумі особистісного змінювання за К. Роджерсом, то навряд їй потрібна допомога психолога – вона є особистістю, що самостійно спроможна просуватися вперед у вільних актах самозмінювання і саморозвитку.

Особистісне змінювання, а отже, і самозмінювання як процес, є предметом багатьох досліджень у сучасній зарубіжній психології, в яких представлено моделі та концепції особистісного змінювання. До цього ряду належать уявлення М. Фергюсон, С. Ди Клементе, Дж. Прочаски, Дж. Нокроса, Е. Півчевича, Л. Грінберга, Р. Роудза, Р. Баумастера та ін. [цит. за: 112; 243; 247; 248]. Наприклад, Дж. Прочаска, С. Ди Клементе і Дж. Нокрос виділяють п'ять стадій особистісного змінювання: 1) передроздум – особистість ще не має наміру змінити свою поведінку, вона може не усвідомлювати наявності проблеми; 2) розгляд або роздум – особистість усвідомлює проблему і думає про шляхи її розв'язання; 3) підготовка до дій – поєднання намірів особистості і поведінкових тенденцій, планування в майбутньому зробити дії в напрямку змінювання; 4) стадія дій – особистість модифікує поведінку, умови життя, досвід для досягнення бажаних змін; 5) стадія зберігання досягнутих змін – особистість продовжує працювати над собою з метою закріплення нового. Здійснення і закріплення змін залежить від стадії, на якій перебуває особистість. Цікавим є те, що, як відзначають самі автори, дані стадії мають місце як при психотерапевтичному впливі, так і при самодопомозі [248].

В українській психологічній науці проблема особистісного змінювання також є предметом спеціального дослідження. Так, П.В. Лушин і О.В. Киричук вважають, що «особистісне змінювання... – не лише диво одномоментної або кардинальної трансформації, а, радше, оброблення скульптором брусу дерева з максимумом

поваги до його форми і структури» [79, с. 6]. Вони також вказують на властивість особистості перебувати в певному континуумі щодо власного змінювання. На одному полюсі цього континууму – мінімальна залежність особистісного змінювання від свідомої активності суб'єкта, тобто переважають об'єктивні або задані трансформації, на іншому – максимальна залежність від зазначеної активності. Особистісне змінювання розглядається авторами як специфічний процес, що може входити до змісту будь-якої діяльності. Продуктом цього процесу є нові стани його суб'єкту, а результатом – зміни в предметі конкретної діяльності. Дослідниками виділяються форми і рівні особистісного змінювання. В якості форм виокремлюють 1) метаморфозу, перетворення способу життя під впливом релігійної моделі світу, акомодацию і конвертацію – перехід від однієї форми до іншої; 2) прийняття, відхилення і також конвертацію, що, в свою чергу, продукують трансформацію, власне змінювання і перетворення. Класифікація рівнів представляє виділення: 1) індивідуального рівня – свобода змінювання і трансформаційний потенціал не усвідомлюються особистістю, при цьому вона використовує родові форми змінювання; 2) суб'єктного рівня – особистість усвідомлює можливості змінювання себе і починає цілеспрямовано їх реалізовувати шляхом управління середовищем і собою; саморозвиток виступає як „створення середовища для розвитку себе” [79, с.10]; 3) особистісного рівня – є рівнем власне самозмінювання, на якому особистість здатна реалізовувати всі форми і види особистісного змінювання і обирати «найбільш адекватні умови свого буття» [79, с. 11]. Отже, на вищому рівні особистість здатна до самозмінювання і спроможна підтримувати своє психологічне здоров'я, тобто здатна до самодопомоги, оскільки всі рівні системи особистісного змінювання нею засвоєні [79; 112].

Відображення психологічної природи саморозвитку як процесу, в якому особистість взаємодіє із середовищем, створюючи в ньому відповідні умови для власного самопізнання, саморозвитку і самореалізації, представлено у моделі синергетичного еко-антропного взаєморозвитку Т.В. Сергєєвої. Ключовим моментом у саморозвитку особистості, на думку автора, є синергетична взаємодія між

особистістю і середовищем та відповідальність суб'єкта за розвиток середовища як умови власного розвитку [199].

У межах другого напрямку досліджень самозмінювання особистості вивчаються структури таких інтегральних властивостей як здатність, готовність до самозмінювання, саморозвитку, самореалізації, самозростання тощо та особливості їх розвитку або формування [48; 53; 68; 69; 90; 206; 207].

Категорії здатності і готовності посиляють до категорії діяльності, її структурних і результативних аспектів. У дисертаційній роботі В.В. Завірюхи в межах дослідження здатності до професійного самозростання здійснено ретельний аналіз психологічної категорії здатності і відзначено, що здатність доцільно розглядати як властивість, яка включає низку більш простих здатностей, здібностей, різних особистісних якостей і характеристик, що потенційно забезпечують успішне виконання певної діяльності. У складі здатності до професійного самозростання автор виділяє здатності до самопізнання; самоусвідомлення, самооцінювання, керування професійним самозростанням, а також ряд здібностей: гностичні, прогностичні, конструктивні, самоорганізаторські, комунікативні, вольові [68].

Психологічна категорія готовності розглядається у двох аспектах: готовність до діяльності та готовність до дії. За даними аналізу цього психологічного поняття, який здійснено О.П. Санніковою, готовність до діяльності є інтегральною властивістю особистості, яка включає низку вже сформованих рис характеру, здатностей, здібностей, установок, цінностей, знань, вмінь, навичок, що забезпечують ефективність певної діяльності (широке розуміння). На відміну від неї готовність до дії є стартовою мобілізацією психофізіологічних функціональних систем для здійснення цієї дії (вузьке розуміння) [192].

Наприклад, П.П. Горностай розглядає готовність до саморозвитку (самореалізації) широко і вказує, що це системне утворення, яке може проявлятися як у ситуативній, так і в стійкій властивості, що поєднує в собі психічні стани, ставлення до себе, спрямованість, творчі здібності особистості та установки [48].

Є.Л. Яковлєва розглядає готовність до самозмінювання в контексті проблеми творчості і розуміє під нею готовність змінити звичні стереотипи сприйняття, мислення, поведінки, тобто розглядає її більш вузько [233].

Готовність у вузькому сенсі, за твердженням О.П. Саннікової, наближається до поняття схильності, під яким розуміють специфічну спрямованість, потяг, жадобу, потребу у певній діяльності, спонуку до неї. Синонімічна близькість понять можлива, якщо під ними розуміти клас формально-динамічних характеристик індивідуальності. При цьому схильність також може розглядатися як глобальна риса особистості, що включає прагнення до певної діяльності та клас характеристик потребово-мотиваційної сфери особистості [192]. У будь-якому випадку схильність є «переддіяльнісною» категорією [194, с. 31]. Вона означає сильну, постійну тенденцію до дії, наявність визначених передумов для здійснення діяльності, для розвитку певного стану або властивості [176, с.255].

Відзначимо, що обидва напрямки досліджень, в одному з яких самозмінювання, саморозвиток особистості розглядається як процес, а в іншому – акцент зосереджено на здатності, готовності до самозмінювання, саморозвитку, доповнюють один одного. Наприклад, у дослідженні П.В. Лушина самозмінювання розглядається як процес, представлений «системою форм, що розкривають певну здатність» [112, с. 10]. При цьому автор розділяє дослідження, в яких вивчається процесуальна природа особистісного змінювання, тобто структура процесу, і в яких предметом є статичні явища, стани, властивості щодо змінювання особистості [112].

Зазначене взаємодоповнення можливе завдяки найзагальнішій психологічній категорії активності, до змісту якої входять кількісні та якісні характеристики перебігу процесу або будь-якої взаємодії, потенційних можливостей суб'єкта до взаємодії, характеристики джерела процесу або взаємодії. Категорія активності водночас є ширшою і вужчою за діяльність [56; 94; 96; 173]. У контексті нашого дослідження точніше використовувати поняття самоактивності, оскільки ми послуговуємося методологією щодо зумовленості психічного розвитку особистості її здатністю до саморуху [92; 93; 102; 124; 173; 182].

Важливим для нас є також погляд К.О. Абульханової-Славської на проблему активності. Учена вказує, що активність витікає із потреби в діяльності, вона передує їй і супроводжує її [3]. А стійка потреба у діяльності, як показав аналіз літератури, є основою феномену схильності [94].

Формально-логічний зміст понять «самозмінювання» і «схильність» став підґрунтям термінологічної представленості феномену, що є об'єктом нашого дослідження – схильності до самозмінювання. Виходячи з психологічного змісту самозмінювання і феномена схильності, під схильністю до самозмінювання ми розуміємо складну властивість особистості, що проявляється в активності, яка спрямована на самостійно ініційоване здійснення змін, перетворень власних психічних якостей і поведінки [114-120]. Схильність до самозмінювання є природною передумовою розгортання активності зі саморозвитку, проявляється в ній і закріплюється у структурі особистості завдяки їй. Схильність до самозмінювання за своїм психологічним змістом входить до здатності і це є важливою основою для розвитку готовності особистості до самозмінювання, саморозвитку і самореалізації.

1.2. Специфіка психологічного змісту схильності до самозмінювання

Аналіз літератури дає підстави розглядати схильність до самозмінювання як складну властивість особистості, як прояв психічної активності. Уточнення психологічного змісту цієї властивості можливо через уточнення специфіки активності, в якій вона проявляється.

Як вже зазначалося, у розумінні сутності самозмінювання особистості один з аспектів пов'язаний із позитивною та негативною векторною спрямованістю. При цьому така спрямованість може бути оцінена як з виключно психічного, так і з духовно-морального боку [30; 83; 100].

Зрозуміло, що спрямованість вектору самозмінювання залежить від самої особистості, оскільки вона володіє свободою. За С.Л. Рубінштейном, свобода виступає у трьох аспектах: 1) у самовизначенні; 2) як свобода особистості у

суспільному житті; 3) як свобода у спінозівському сенсі, тобто контроль свідомості над власними потягами [182, с. 373].

В українській психологічній науці поняття свободи розробляється Г.О. Баллом, який розглядає її як сукупність зовнішніх або внутрішніх умов, що максимально «сприяють гармонійному розгортанню можливостей особистості» [16, с. 56], та пов'язує особистісну свободу з високими рівнями активності суб'єкта. Узагальнюючи досвід психологічних досліджень і спираючись на виявлені С.Л. Рубінштейном аспекти свободи, вчений виділяє такі види активності: 1) вольову; 2) соціальну; 3) понаднормативну; 4) творчу; 5) надситуативну; 6) активність самокерування. При цьому вказується на можливість поєднання цих видів активності. Так, соціальна активність може охоплювати вплив суб'єкта на самого себе як особистість, коли «внаслідок напруженої внутрішньої боротьби ... індивід кардинально змінює свою життєву позицію, ставлення до себе або до оточуючих, до справи, яка здавалася найголовнішою у житті» [цит. за: 17, с. 13], тобто поєднуватися із активністю самокерування. Така активність спрямована на самопізнання і самовдосконалення, тобто на самозмінювання, що передбачає незавершеність психологічної організації особистості, постійний процес її становлення [16; 17]. За твердженням багатьох дослідників, сприяючи досягненню психологічного здоров'я і благополуччя, вона є ознакою здорової та вільної особистості [17; 59; 112; 128].

В психології є поширеним конструктивний підхід, з позицій якого свобода особистості виражається у можливості конструктивної активності, завдяки якій вона самореалізується. Конструктивність, спрямованість на морально-позитивний результат, вважається органічно притаманною властивістю людської активності та діяльності [61].

Конструктивний характер самозмінювання лежить в основі прояву життєтворчості особистості. Як відзначає Д.О. Леонт'єв, життєтворчість може розглядатися як стратегія розв'язання життєвого конфлікту, який потребує від особистості перебудування усталених психологічних структур. Стратегія життєтворчості передбачає динамічність відношень зі світом, готовність до

самозмінювання в напрямку, який буде сприяти самореалізації особистості в певній життєвій ситуації [107].

Феномен життєтворчості є предметом багатьох досліджень [66; 103; 107; 235; 236]. Для нас цікавим є погляд В.М. Ямницького, який під життєтворчістю розуміє «цілісність вияву адаптивної, творчої та суб'єктної активності, що регламентується мотивацією надлишку і спрямована на реалізацію цільових та смислових аспектів власного життя» [235, с. 38]. Саме життєтворча активність, на думку вченого, є інтегральним видом активності, який складається з адаптивного, продуктивного та суб'єктного типів, тобто вона охоплює всі рівні прояву активності суб'єкта [235].

Аналіз досліджень з проблем особистісної свободи та життєтворчості показує, що стосовно самозмінювання і саморозвитку як їх невід'ємних складових розглядаються такі види активності як адаптивна і перетворювальна або продуктивна активність, а саме надситуативна і понаднормативна [133; 197]. Адаптивна активність на сьогодні розуміється досить широко, не обмежується постулатом доцільності і гомеостатичною моделлю адаптації людини [15; 95]. Ознакою такої активності є узгодження між цілями і результатами її розгортання. Вона включає окрім процесів акомодатії, тобто модифікації функціонування особистості відповідно до умов середовища, і асиміляцію – змінювання властивостей середовища відповідно до психологічних структур особистості та її поведінки [15]. Надситуативна активність виражається у здатності виходити за межі наявної ситуації. Вона може проявлятися в творчій, пізнавальній активності, в явищах «безкорисливого ризику», у понаднормативній активності [16; 17; 94; 105; 159; 235]. Завдяки надситуативній активності особистість спроможна долати власні бар'єри саморозвитку, психологічного зростання, внутрішні і зовнішні обмеження для досягнення зрілості і реалізації творчого потенціалу [94; 130-132]. Сутність понаднормативної активності особистості полягає в збагаченні і перевищенні вимог життєвої ситуації, вимог до її життєдіяльності [16; 17]. У явищах надситуативної і понаднормативної активності виявляється неадаптивна активність особистості. На відміну від адаптивної неадаптивна активність характеризується розузгодженням між цілями і результатами діяльності, явним відхиленням від постулату доцільності

[94]. В.А. Петровський вказує, що завдяки проявам неадаптивної активності особистості відбувається суспільний і культурний розвиток людства [159]. Неадаптивну сутність несе в собі також саморозвиток особистості [84]. У даному випадку мова йде про конструктивні прояви неадаптивності.

Слід відзначити, що існують дослідження, в яких конструктивні прояви неадаптивної активності вважаються проявами здатності особистості до адаптації, адаптивної активності більш високого рівня [15; 95; 235]. Наприклад, Г.О. Балл вважає, що в залежності від широти/вузькості розуміння середовища, його просторово-часових характеристик можуть змінюватися межі розуміння феномену адаптації. Самовиховання з його цілями, на думку вченого, вписується в асиміляційний процес адаптації [15].

До позитивних проявів неадаптивної активності відносять здатність до творення у будь-якій сфері людської активності та діяльності, у том числі і внутрішньоособистісній. За умови широкого розуміння адаптації і визнання за людиною природної потреби у саморозвитку, психологічному зростанні, неадаптивність виступає дійсною основою реалізації здатності особистості до адаптації, як і змінювання виступає основою збереження її екологічної цілісності і неповторності [15; 95; 112; 128; 179].

Конструктивність тенденції самозмінювання особистості та її природне прагнення до саморозвитку, самоактуалізації як кінцевої мети адаптації є ядром багатьох концепцій особистості та її розвитку в зарубіжній психології [1; 2; 28; 34; 35; 41; 42].

Знаменитий фрейдівський постулат про наявність від народження у індивіда певної обмеженої кількості енергії, яка є основою психічної активності, про те, що інстинкти є «кінцевою причиною будь-якої активності», не витримав перевірки часом [цит. за: 223, с.116].

К.Г. Юнг вказував на неправомірність обмеженого розуміння природи життєвої сили, яка спонукає саморух особистості. Він всебічно і глибоко розробляв проблеми саморозвитку, самореалізації, самоактуалізації особистості і вважав, що майбутня особистість людини, тобто та, якої він колись стане, вже присутня в ньому

на теперішній момент і лише тимчасово перебуває в тіні. Людина здатна психологічно зростати і змінюватися протягом всього життя. Інформація із зони несвідомого постійно змінює особистість, таким чином, вона все життя перебуває у процесі становлення. Процес, в ході якого людина стає цілісною індивідуальністю, тобто процес становлення людської самості називається індивідуацією. Індивідуація або «шлях до себе», «самореалізація» нерозривно пов'язані із самопізнанням людини. Рух до цілісності своєї особистості як саморозгортання, як освоєння нового простору самості є саморух. Вчений відстоював ту позицію, що інший може тільки підказати напрямок руху, допомогти у створенні умов, але змінити людину не може ніхто, окрім неї самої. Таким чином, мета особистості – просуватись у процесі індивідуації до максимального ступеня вичерпання самості, яку повністю вичерпати не є можливим. «Абсолютне самопізнання» у принципі не можливе. Актуалізація самості – це не реалізація раніше заданої жорсткої програми, а нескінченно багатоспрямована потенція, що розвивається впродовж усього життя [230-232].

На думку А.Адлера, рушійною силою розвитку особистості є комплекс меншовартості, властивий кожній людині від народження, та прагнення влади. Розвиток, що включає саморозвиток, спрямований на подолання цього комплексу і самоствердження. І здоровий, і невротик за мету прагнення ставлять особистісну фікцію – ідеал. Проте невротик насправді не саморозвивається, оскільки честолюбні прагнення, тенденція девальвувати інших, переважати над ними, страх відчувати справжнього себе або бути переможеним створюють масу психологічних захистів, що роблять неможливим істинний саморозвиток і досягнення особистісного ідеалу. Все це призводить до пристрасного бажання переважати, що виявляється або в помилковій активності, або у відході від діяльності, рішення особистісних проблем, штучному створенні перешкод. Прагнення людини до саморозвитку, характер її стосунків із оточуючими, конструктивність або деструктивність її діяльності, – усе це істотно залежить від наявності або відсутності придушення в дитинстві, впливів невротичного стилю життя авторитетного дорослого. Зміна наявного стилю життя і відповідно себе самого в такому випадку можлива, але вимагає високого рівня самосвідомості, адекватності самооцінки і, перш за все, рішення змінюватись

Особистість, що істинно саморозвивається, визнає значимість іншого, його право на саморозвиток і самоствердження. Отже, спрямованість активності особистості на саморозвиток, її дійсні мотиви, урівноваження фікції і антифікції, її неприкриті маски соціальної прийнятності думки про цінність інших людей – все це виявляє в ній або здорового, або невротика, котрий долає або лише мріє подолати відчуття меншовартості [6].

Представники гуманістичного напрямку розглядають саморозвиток як природжене прагнення людини. А. Маслоу в своїй теорії використовує термін «самоактуалізація», вказує на те, що в людині завжди є унікальне, властиве тільки їй «все». Мета особистості – максимально розгорнути свої здібності і таланти, реалізуватися в особистісному і професійному житті. Самоактуалізація – це процес і результат саморозвитку особистості. А. Маслоу, вивчаючи людей, котрі самоактуалізуються, виділив і описав їх характеристики та дійшов висновку, що до них належить приблизно 1% дорослого населення. Психолог відзначав, що тенденція до самоактуалізації властива кожній людині, але в житті більшість людей за будь-яких умов свідомо або несвідомо приймає рішення бути меншим, ніж вони можуть стати. Цей «комплекс Іони» стає каменем спотикання для більшості людей [127-129].

Засновник логотерапії В.Е. Франкл «третьою силою», «рушійною силою поведінки і діяльності» вважав «волю до сенсу свого існування» [221, с. 5]. Суттю саморозвитку, за його поглядами, є природжене бажання людини надавати своєму життю якомога більше сенсу і цінності. Застій – це наслідок екзистенціального неврозу, «відчаю з приводу відсутності сенсу життя» [221, с. 15].

Ідея саморозвитку була однією з провідних у працях Е. Фромма. Позначене ним екзистенційне протиріччя «володіти або бути» містить проблему власного самоздійснення. Кожна особистість постає перед вибором – бути, тобто самоздійснюватися, або володіти, тобто самопереконуватись в тому, що «Я» є [222, с. 17]. В останньому випадку цінність «Я», його «собівартість» дорівнює кількості й цінності матеріальних та ідеальних придбань, якими володіє особистість, кількості та якості задоволених бажань [222].

Досягнення внутрішньої інтеграції, виявлення або створення об'єднуючого центра и побудова на його основі нової особистості – це є фундаментальним мотивом особистості у психосинтетичній теорії Р.Ассаджолі. Реалізація цього мотиву в активності особистості відбувається через самопізнання, контроль особистості над різними своїми сторонами і проявами, збагнення свого «Я». Практична частина психосинтезу полягає у використанні всіх енергій, несвідомих сил. їх трансмутації; у розвитку певних сторін особистості за допомогою тренування або самонавіювання, самопрограмування; в узгодженості і супідрядності різних психічних функцій та енергій. Мета внутрішньої єдності може досягатися як у процесі спонтанного, стихійного розвитку, так і у процесі роботи особистості над собою [13].

Отже, аналіз літератури свідчить про те, що у психології загально визнаним є положення про наявність в особистості спонукальної сили, яка є її сутнісною характеристикою, ключовою функцією і виражається в універсальній потенції до саморуху, саморозвитку та ускладненню. Різні поняття для позначення прояву цієї фундаментальної здатності до саморозвитку (індивідуація, самоствердження, самоактуалізація, самореалізація, самоздійснення, особистісне зростання, особистісне змінювання тощо) містять значення самозмінювання. Ці поняття визначають через «прагнення», «мотиваційну тенденцію», «вроджену схильність», «родову здатність», «рушійну силу», «процес». Тобто, як вже зазначалося, «імпульс» самозмінювання розглядається і як процес, і як властивість природної системи. У нашому дослідженні для позначення властивості, що проявляється в активності, яка полягає в самостійно ініційованому здійсненні змін, перетворень власних психічних особливостей, особливостей думок, емоцій, звичок, поведінки в цілому та відносин, обрано категорію *схильності*. При цьому під *самозмінюванням* розуміється конструктивні прояви як адаптивної, так і «неадаптивної» активності, які спрямовані, насамперед, на внутрішню форму самореалізації [97], на досягнення і підтримування психологічного благополуччя особистості [59]. Для вивчення індивідуально-психологічних особливостей схильності до самозмінювання необхідно виявити та описати її психологічні складові.

1.3. Структура схильності до самозмінювання

Відстоюючи ідею можливості науковими засобами сприяти актуалізації індивідуального потенціалу людини, Б.М.Теплов зазначав, що «застосування до життя загальних психологічних закономірностей... завжди повинно бути опосередкованим знанням індивідуальних відмінностей» [215, с. 261].

Існують різні точки зору на природу індивідуальності, проте загальним є її визначення через поняття цілісності, інтегральності, системності, комплексності (Б.Г.Ананьєв, В.С.Мерлін, С.Л.Рубінштейн та ін.) [7; 184; 136; 137]. Індивідуальність є тією «феноменологічною перспективою», в якій людина виступає як унікальна цілісність всіх аспектів свого існування і буття. В.С.Мерлін стверджував про необхідність такого дослідження індивідуальності, при якому вивчаються зв'язки між різнорівневими властивостями особистості. Він відзначав, що властивості особистості можуть бути виразом здатності, характеру та спрямованості водночас. Складності дослідження індивідуальності як інтегрального феномену полягають у визначенні оптимальної кількості її рівнів, певних властивостей як репрезентативних їх представників, у правильному розподілі властивостей за рівнями [137].

На сьогоднішній день проблема дослідження індивідуальності є невирішеною, проте в різних психологічних школах здійснюються спроби реалізації інтегрального підходу до її вивчення. Наприклад, Е.П.Ільїним і його співробітниками було досліджено проблему обумовленості лідерства біологічними, фізіологічними і темпераментальними властивостями особистості [72]. Л.М.Собчик стверджує необхідність вивчення особистості через виявлення її індивідуально-типологічних провідних тенденцій, які пронизують усі її структурні рівні, являючи собою умови формування особистісної властивості, власне властивість і диспозицію до стану як реалізації цієї властивості під впливом різних чинників. При цьому під «умовами формування» розуміються конституціональні, природні, а отже, базові схильності до розвитку певних станів і стійких властивостей [202].

Розглядаючи становлення професіоналу як індивідуальний процес розвитку і саморозвитку, О.П.Саннікова розвиває «особистісний підхід», що полягає у дослідженні проявів індивідуально-типологічних особливостей особистості у професійній діяльності [195]. Такий підхід, на думку автора, сприяє виявленню творчих можливостей особистості щодо прояву себе у професії, саморозвитку себе як професіонала, формуванню індивідуального стилю професійної діяльності, а отже, і розвитку самої професії [193]. Для вивчення індивідуальності професіонала О.П.Саннікова пропонує континуально-ієрархічну модель особистості, в якій виділяє окрім динамічного і змістовного рівнів соціально-імперативну підструктуру, через яку здійснюється постійна взаємодія з оточуючим світом. Зазначена модель дозволяє не тільки структурувати певні властивості за визначеними рівнями, але і простежувати феноменологію властивостей особистості, що є інтегральними, на всіх рівнях її організації. В запропонованій автором моделі є так звані «проміжні» перехідні зони, які поєднують в собі риси сусідніх рівнів. Інтегральні властивості особистості проявляються на кожному рівні у певній якості, тобто стосовно структури особистості можна говорити про їх якісне перетворення [193, с. 130-131]. Реалізація завдання вивчення зв'язків між різнорівневими властивостями або їх структурними компонентами відбувається через дослідження функції емоційності в розвитку індивідуальності, її впливу на індивідуальну природу різних властивостей особистості. Емоційність розглядається як глобальна характеристика особистості, яка виступає регулятором її діяльності, впливає на вибірковість і якість взаємодії з оточуючим світом і самим собою, пов'язана із специфікою всіх видів психічної активності і, отже, виконує системоутворюючу функцію стосовно властивостей індивідуальності [191; 193; 195].

Концепція континуально-ієрархічної структури особистості є евристичною, оскільки дозволяє вивчати феноменологію прояву складних властивостей на різних рівнях особистості. Це є причиною її вибору в ролі методологічного підґрунтя для вивчення індивідуально-психологічних особливостей схильності особистості до самозмінювання.

Першим завданням у вивченні специфіки прояву схильності до самозмінювання є виявлення структури даного феномену. Отже, у виділенні його структурних компонентів ми спиралися на уявлення про особистість як макроструктуру, що складається з різнорівневих підструктур, кожна з яких має специфічні характеристики [193-195]. Ця макроструктура представляє собою континуально-ієрархічне утворення, що включає три основні рівні та два проміжних (т.н. зон перетину): I. Формально-динамічний рівень; зона перетину (якісний рівень, стійки переживання); II. Змістовно-особистісний рівень; зона перетину (досвід, актуальні переживання); III. Соціально-імперативний рівень [193, с.133].

До формально-динамічного рівня належать психічні властивості, які відображають форму і динаміку активності людини. Змістовно-особистісний рівень представлений спрямованістю, інтересами, потребами, мотивами та ін. Соціально-імперативний рівень включає уявлення про мораль, морально-етичні норми, знання про суспільство і культуру, тобто включає пласт змістовних психологічних структур, що регулюють поведінку людини в суспільстві і засвоюються нею в процесі соціалізації. Проміжні зони представлені такими характеристиками, які не можуть однозначно бути віднесені тільки до одного рівня [193; 195].

У викладеній концепції принцип континуальності, недискретності структури особистості реалізується на рівні окремих її властивостей. У межах даної концепції схильність до самозмінювання можна розглядати як цілісну властивість, що, якісно перетворюючись, по-різному виявляється на всіх рівнях континуально-ієрархічної структури особистості. На формально-динамічному рівні її представляють показники, які характеризують рівень енергії, особливості форми і динаміки активності, спрямованої на змінювання особистістю самої себе. Якісний рівень представлений такими показниками, що є невід'ємними ознаками схильності до самозмінювання, виразом її психологічної сутності [115]. На змістовно-особистісному рівні проявом даної властивості є самозмінювання і саморозвиток як цінності, потреби, інтереси, як конкретні мотиваційні тенденції [117; 163]. На рівні актуального досвіду, свідомості і самосвідомості схильність до самозмінювання проявляється в особливостях переживань, усвідомлюванні розбіжностей між

реальним і ідеальним «Я», засвоєнні інформації в процесі самозмінювання, і, як наслідок, у системі задіяних знань, природних умінь і засобів самоперетворювальної активності. На соціально-імперативному рівні вона виявляється у знаннях про самоактуалізацію і духовне зростання людини, в уявленнях про мораль, соціокультурні норми, духовність, їх роль у самозмінюванні, саморозвитку особистості та реалізації цих уявлень в поведінці [193; 195].

Як видно, прояви схильності до самозмінювання на змістовно-особистісному та соціально-імперативному рівні тісно пов'язані з цінностями і духовністю особистості. Розвинена духовність, ціннісні орієнтації, віра у людську душу і Бога передбачають наявність і актуалізацію потреби у саморозвитку, тенденції до конкретних дій у напрямку подолання вад, виховання чеснот, виходу за власні обмеження [30]. Духовний досвід особистості виступає сукупністю засобів і умов її саморозвитку [100].

На сьогодні в науці є загальновизнаним положення про взаємовплив духовності і здоров'я особистості, яке має багату історію становлення [14; 62; 125; 129; 152; 221; 222; 231; 232]. Відповідно до нової біопсихосоціальної моделі людського здоров'я, воно визначається як фізичне, психічне і соціальне благополуччя [23]. Під психічним (психологічним) благополуччям розуміють, окрім психологічного здоров'я, і реалізацію особистістю власного потенціалу, здатності до саморозвитку [59]. Від того, наскільки людина реалізує родову здатність до саморозвитку, наскільки їй властиво прагнути і здійснювати зміни своїх психічних якостей, особливостей поведінки, стилю життя, розвивати себе і реалізувати свій потенціал, залежить рівень її психічного, духовного і соціального розвитку, здоров'я. Саме тому дослідники прискіпливо розробляють проблеми духовності як вищого рівня саморегуляції [103], саногенного мислення [165-167], аутопсихологічної компетентності як фактору психічного здоров'я [207], впливу психологічних і духовних практик на здоров'я людини [62; 76; 207], життєстійкості [106; 246], копінг-поведінки [1; 143] тощо.

Таким чином, зазначений підхід дає можливість вивчати різноманітні феноменологічні прояви схильності до самозмінювання в єдиній цілісності.

Про важливість вивчення кількісних та якісних характеристик психічної активності зазначали Б.М.Теплов, В.Д.Небиліцин, В.С.Мерлін та ін. В різних роботах вказується на існування великого індивідуального розкиду щодо вираженості цих характеристик активності [137; 146; 214; 215]. Звичайно, цілісний аналіз будь-якої складної властивості особистості передбачає вивчення її психодинамічних, змістовних і результативних характеристик, оскільки всі вони пов'язані між собою [10; 96]. При цьому базові рівні цієї властивості здебільшого пов'язані з природною основою і виступають передумовою її розвитку на інших рівнях, включно з вищим - духовним. Аналіз літератури показує, що існує і зворотній зв'язок, коли кількісні та якісні характеристики психічної активності можуть змінюватися під впливом її змістовного аспекту [96]. Тобто якості базових рівнів властивостей особистості можуть перетворюватися під впливом її змістовних характеристик.

Запропоноване дослідження є початковим етапом вивчення даного феномену і, тому представляється доцільним, перш за все, виявити психологічні складові його базових рівнів – формально-динамічного і якісного, оскільки саме вони є своєрідними «психічними контурами», в просторі яких розгортається певний зміст. Ці «контури» є виразом особливостей форми, динаміки, якості (модальності) схильності до самозмінювання – властивості особистості, що розглядається як прояв психічної активності [115]. Дослідницьку увагу зосереджено на якісних складових даного феномену, оскільки саме вони розкривають його психологічну сутність. За основу при виділенні якісних психологічних складових схильності до самозмінювання обрано уявлення про якісні метахарактеристики індивідуальності, тобто когнітивні, емоційні та конативні (поведінкові) характеристики активності, яка спрямована на змінювання та розвиток особистістю власних психічних властивостей. Щодо формально-динамічних складових схильності до самозмінювання – основою їх експлікації є формально-динамічні метапараметри, які характеризують форму і динаміку перебігу активності, спрямованої на самозмінювання. До таких належать потреба, ініціативність, широта, пластичність (гнучкість), усталеність, легкість тощо [194]. Спираючись на уявлення про

формально-динамічні та якісні метахарактеристики індивідуальності, проаналізуємо теоретичні та емпіричні дослідження з метою експлікації психологічних складових схильності особистості до самозмінювання.

Важлива для нашого дослідження інформація міститься в роботах групи вчених під керівництвом Д.О.Леонтьєвим, спрямованих на вивчення особистісного потенціалу [42]. Однією з його характеристик є особистісний динамізм або прагнення особистості до змін. Як цілісний феномен особистісний динамізм має свої специфічні прояви. Так, його мотиваційний аспект, власне прагнення до змін при відсутності імперативної необхідності, порушення гомеостазу психічного простору з метою зростання і розвитку вказує на характеристику відкритості новому, без якої неможливо ініціювання будь-якого змінювання. Його інструментальна складова полягає в готовності до змін, тобто до дій, спрямованих на розвиток себе як особистості на досягнення цілей змінювання, подолання власної інертності. Особистісний динамізм за своїми феноменологічними проявами акумулює в собі усвідомлення людиною власних можливостей, вміння приймати тривоги, страхи, вміння керувати власними захисними механізмами, відкритість новому досвіду, інтенцію змінювання, тенденцію до подолання інерційних процесів, тривог і страхів [105]. Аналіз його феноменологічних проявів показує існування зони перетину між ним і схильністю до самозмінювання в аспекті відкритості новому, готовності діяти в напрямку змінювання, вміння приймати емоційні переживання, що супроводжують його. Саме ці феноменологічні прояви особистісного динамізму є для нас важливими, оскільки виступають і складовими схильності до самозмінювання.

Для уточнення компонентного складу схильності до самозмінювання звернемося до досліджень з проблем аутопсихологічної компетентності [50; 60; 206; 207]. В основі аутопсихологічної компетентності полягає здатність і готовність особистості до здійснення цілеспрямованої психічної роботи з метою змінювання власних особистісних і поведінкових рис [207]. Аутопсихологічну компетентність розглядають як процес і як результат. У статусі останнього вона виступає інтегральним особистісним новоутворенням, сформованим у процесі аутопсихологічної діяльності, тобто діяльності особистості з творчого

самоперетворення, самоконструювання. Передумовами такої діяльності, її успішності є аутопсихологічні здібності, тобто базові якості, що являють собою своєрідний фундамент для формування і розвитку аутопсихологічної компетентності [50; 108]. Аналіз психологічного змісту аутопсихологічної компетентності показує існування зони перетину між ним та психологічною сутністю схильності до самозмінювання. Істотна різниця полягає в наступному. Аутопсихологічна компетентність є «досконалим» багатофункціональним психічним інструментом, що дозволяє просуватись на шляху особистісного та професійного зростання, і результатом цілеспрямованої діяльності у вигляді певних знань, вмінь, навичок діяльності зі саморозвитку, відповідних психологічних змін. Під схильністю до самозмінювання розуміється природна передумова, «внутрішній імпульс», що спонукає особистість до роботи над собою, і власне властивість як результат прояву відповідної активності.

Вивчення феноменології аутопсихологічної компетентності відбувається в напрямку уточнення її структури. Так, зазначаючи необхідність теоретичного обґрунтування аутопсихологічної компетентності як здатності та готовності особистості до самозмінювань, Л.А.Степнова вказує на існування певних складових даного феномену. Під здатністю нею розуміється сукупність аутопсихологічних здібностей, психотехнологій, конкретних знань, вмінь та навичок, що забезпечують «технологію» самозмінювання, а під готовністю – мотиваційно-смилова, власне «особистісна» основа, без якої перші не задіяні і не затребувані [206; 207].

За даними літератури, когнітивна природа аутопсихологічних здібностей проявляється у: 1) генеруванні запасу нервово-психічної енергії для змін; 2) інтеріоризації, тобто прийомі, дифференціації нової інформації про можливості розвитку; 3) рефлексії – переробці цієї інформації; 4) інтраадаптації, тобто у передаванні інформації про потенційні можливості на рівень свідомості та утворенні нейрозв'язків щодо нового досвіду. До феноменологічних проявів аутопсихологічних здатностей також належить самоінтерес, незадоволеність на основі протиріч між наявним і бажаним або будь-якими вимогами середовища, соціальна перцепція, активність, що спрямована на творення [108].

У контексті аналізу структури аутопсихологічних здібностей необхідно зазначити ряд методологічних позицій їх вивчення, які є важливими для нашого дослідження. Аутопсихологічні здібності розглядаються як передумови, імпульс самоперетворювальної активності. У літературі вказується на їх інтегральний характер і взаємопов'язаність з усіма рівнями структури особистості: енергійним, нейро-фізіологічним, особистісним, соціально-психологічним і професійним. Серед внутрішніх передумов до особистісних перетворювань виділяють запас нервово-психічної енергії, рівень якої певною мірою визначає змістовні і навіть духовні характеристики здатності особистості до саморозвитку. Зокрема, відзначають неспроможність особистості протистояти лінії, бездуховності, тенденцію до задоволень тощо при властивому їй низькому рівні психічної енергії [50; 108].

Можна припустити, що, з одного боку, схильність до самозмінювання належить до базових якостей-передумов формування аутопсихологічної компетентності, тобто до структури аутопсихологічних здібностей; з іншого – включається до структури вже сформованого новоутворення аутопсихологічної компетентності, оскільки закріплюється як стійка властивість у процесі роботи особистості над собою.

Аналіз літератури показує, що існує певна схожість психологічного змісту схильності до самозмінювання і феноменів особистісного динамізму і аутопсихологічної компетентності. Ступінь самостійності цих психологічних явищ потребує спеціального вивчення.

Інформацію щодо формально-динамічних та якісних характеристик схильності до самозмінювання знаходимо в наукових дослідженнях, в яких описано стадії особистісного змінювання [111; 112; 179; 242-245; 248; 251].

Так, К.Роджерс серед характеристик, властивих тим стадіям, з яких можна засвідчити просування особистості до змінювання виділяв: вільне самовираження, усвідомлювання й прийняття власних почуттів, протиріч, схильність до конструктивної інтерпретації досвіду, свободу вибору актуальних переживань, диференціацію почуттів, особистісних смислів, власну відповідальність за проблеми, повноту переживань, внутрішню комунікацію, базову довіру до себе і

життєвого процесу, рефлексивність [179, с.140-162]. Зачатки зазначених властивостей починають проявлятися на нижніх стадіях змінювання та набувають сили і повноти на верхніх стадіях. Зазначимо, що вчений досліджував ці властивості в умовах терапевтичного впливу на особистість і виявляв ступінь змін, що відбуваються саме в терапевтичному процесі, а не внаслідок «особливої особистісної структури» [179, с. 235]. Проте є зрозумілим, що зазначені властивості є органічно притаманними особистості, для якої перебувати в полюсі «мінливості» є природною стійкою характеристикою. Прийняття себе та інших, власних почуттів, прагнення бути собою, конгруентність, самодовіра, самоуправління, відкритість досвіду, вміння творчо адаптуватися, тощо – з одного боку, є ознаками, з іншого, – необхідними складовими процесу особистісного змінювання. К.Роджерс відзначає необхідність послаблення когнітивних карт досвіду, на необхідність подолання стереотипного способу його інтерпретації для розкриття новим можливостям і надає особливу увагу емоційно-оціночним аспектам змінювання особистості. Аналіз моделі особистісного змінювання К.Роджерса також вказує на відкритість новому досвіду, прийняття будь-яких почуттів, здатність аналізувати свої почуття та досвід взагалі як на невід’ємні складові змінювання особистості, а отже і її властивості, що в ньому проявляється [178; 179; 249; 250].

Продовжимо розгляд кола когнітивних, емоційних та поведінкових характеристик і складних утворень особистості, які проявляються в змінюванні та розвитку себе. Серед таких у літературі зазначається усвідомлення особистісних смислів, цілей, ресурсів і стратегій саморозвитку [199], усвідомлення особистістю власних протиріч, аналізу власної поведінки [112], здатність до саморефлексії [17; 68; 112; 124; 164], самореференції [247], продумування шляхів подолання труднощів [248], прогнозування наслідків змінювань [245], здатність до рефлексії з приводу повчальності життєвих подій [112; 237], до реінтерпретації смислів життєвих подій і досвіду та змінювання стереотипних способів самоінтерпретації [112; 179], до формування нарративу [112; 227], до саморозуміння як постійної самокорекції [112], здатність до багатоваріантного опису світу, розвиненість творчої уяви [140].

Для особистості, яка хоче і може змінювати себе особливої важливості набувають властивості, що характеризують критичне, саногенне і екологічне мислення [112; 165-167]. Ознаками першого виду мислення є рефлексивність (Ш.Дьюї, Р.Енніс), багатоспрямованість (Р.Рол), відкритість новому досвіду, змінювання статусу-кво, формування нового погляду (Л.Гоулдмен, Ф.Смит, Р.Шварц, Д.Перкінз), гнучкість (Р.Шварц, Д.Перкінз), автономність і незалежність (Дж.Пассмор), самоконтроль, самокорекція та креативність, чутливість до контексту (М.Ліпман) [цит. за: 112].

Стосовно чутливості важливе значення набуває сензитивність особистості до своїх внутрішніх протиріч і проблемних моральних ситуацій, до запланованих і випадкових результатів власної активності, до можливостей, які містяться в нових умовах, і власного досвіду, до спроб оточуючих допомогти, їх порад і моральних підказок [10; 226]. Очевидно, що з такою сензитивністю пов'язаний аналіз цих протиріч, задач, досвіду.

Завдяки розвитку саногенного мислення відбувається керування рефлексією, вольовими процесами і досягнення позитивних змін в особистості та її поведінці [165-167]. Здатність до збереження людиною самої себе, свого середовища, яка парадоксальним чином реалізується через викорінення старого і перехід до нового контексту існування, виражає сутність екологічного мислення [112].

Досліджуючи проблему копінгу стресу, М.Перре, Р.Лацарус, Д.Мейхенбаум серед важливих складових самопомогти і самотерапії виділяють здатність до самоспостереження високого ступеня структурованості, і до саморегулювання поведінки, що передбачає здатність до самоконтролю, змінювання змісту розмов із собою, корекції і підтримки поведінки через самоінструкції, договори з собою. Самоінструкції впливають на планування і регулювання поведінки, яка спрямована на досягнення психологічного здоров'я і благополуччя. Вони є ланкою між схильністю, готовністю до певних змін у поведінці та їх здійсненням [цит. за: 1].

Не менш важливими є емоційні аспекти процесу змінювання і відповідно самозмінювання особистості. Різними вченими та дослідниками підкреслюється особлива роль позитивного емоційного фону для досягнення змін [244], роль

емоційного інтелекту для подолання серйозних протиріч [112; 148], вміння витримувати негативні емоційні переживання, вміння страждати [243], емоційна свобода [151] тощо. Зокрема, здатності страждати особливу роль відводив В.Е.Франкл, який зазначав, що від неї істотно залежить вміння виносити уроки з життєвих подій і рух у напрямку саморозвитку [221].

Аналіз існуючих моделей особистісного змінювання показує, що воно обов'язково включає стадії, на яких здійснюються певні дії і вчинки, пов'язані із досягненням змін, спроби модифікувати поведінку, переживання, ставлення до власних проблем, апробація нових видів поведінки [112; 237; 248]. Психологи зазначають, що для досягнення змінювання необхідною ланкою є певний вчинок, конкретна дія, без яких когнітивні аспекти і промовляння не призведуть до результату [241]. Орієнтація на специфічні для здоров'я і благополуччя переконання потребує прояву волі і дії, готовності до реалізації певної поведінки [23].

Деякі дослідники вказують на властивості гнучкості, сензитивності як на загальні характеристики природної системи, яка стоїть перед завданням змінювання. Конкретно щодо змінювання особистості відзначають гнучкість у стратегіях та ставленні до цілей змінювання, обсяг способів змінювання, усталеність в досягненні змін як характеристики, які впливають на його прояв [243; 245].

Особлива увага приділяється характеристикам, які можна розташувати на континуумі відкритість-закритість до змін. До таких належать: некогруентна поведінка як порушення ідентичності на етапі переходу до нового, невідповідність «Я-образу» і поведінки; толерантне ставлення до невизначеності, відсутність вміння відмовлятися від власних цінностей та інші ознаки опору. Останні належать до полюсу закритості, але опір, за даними літератури, може давати додаткові можливості просування в континуумі особистісного змінювання. До полюсу відкритості також належить здатність розширювати свої межі, що виявляється як «перенесення своїх меж» [140; 218]. На це вказували ще А.Маслоу і В.Е.Франкл, які визнавали самотрансцендентну природу людини, її здатність виходити за власні межі. Враховуючи відмінності в термінології, необхідно вказати на те, що ідея

подолання людиною наявних відомих їй меж самості міститься і в концептуальних поглядах К.Юнга, К.Роджерса, А.Адлера та ін. [6; 128; 179; 221; 232].

Таким чином, важливим в особистісному змінюванні є його афективна природа, прояв дій в напрямку бажаних змін, взаємозв'язок між когниціями та змінюванням поведінки та навпаки.

Інформацію, яка є істотною при експлікації психологічних складових схильності до самозмінювання, знаходимо в дослідженнях психологічної культури особистості. Так, О.І. Мотковим серед компонентів психологічної культури виділяються такі складові, які, на наш погляд, мають відношення до схильності до самозмінювання. Зокрема до них належить: самопізнання, самоаналіз, конструктивні самовідношення і самооцінка; саморегуляція емоцій, дій і думок, вміння створювати позитивний емоційний фон та позитивні установки, гнучкість мислення, здатність підтримувати гармонійний та адаптивний спосіб життя; вміння гнучко встановлювати цілі діяльності, систематично працювати в обраному напрямку; саморозвиток, який спрямований на гармонізацію бажань, прагнень, емоцій, думок, установок та поведінки [141].

Наведений аналіз феноменів особистісного динамізму, аутопсихологічної компетентності, особистісного змінювання, психологічної культури особистості дозволив виділити коло формально-динамічних, афективних, когнітивних, поведінкових або конативних характеристик, які проявляються особистістю у розгортанні активності, спрямованої на змінювання, розвиток, самоперетворення. Зазначимо, що виділення когнітивних, емоційних і поведінкових або конативних складових, рівнів, компонентів є традиційним при вивченні структури багатьох психологічних явищ, оскільки має підґрунтям логіку самих об'єктів [47; 190; 193; 194; 196].

Узагальнюючи вищеописані властивості психологічних явищ, що проявляються в змінюванні та розвитку особистості, можна виділити групи характеристик, які об'єднуються за якістю психологічної реальності: 1) група афективних характеристик, пов'язаних із прийняттям переживань при змінюванні та розвитку особистості; 2) група аналітичних характеристик, пов'язаних із здатністю

аналізувати, інтерпретувати досвід змінювань; 3) група конативних характеристик, пов'язана із волевою регуляцією і реалізацією змін в поведінці; 4) група характеристик відкритості-закритості, пов'язаних із ставленням до нового досвіду; 5) група характеристик чутливості до соціальних умов, індивідуального буття, контексту конкретної проблеми.

Виходячи з цього, нами було експліковано ті якісні складові, які містять психологічну сутність схильності до самозмінювання. Конкретно було виділено: *прийняття переживань самозмінювання; схильність до аналізу самозмінювання; схильність до дій, спрямованих на самозмінювання; відкритість новому досвіду; чутливість до стимуляторів самозмінювання* [115].

В свою чергу, формально-динамічні характеристики схильності до самозмінювання, як показує аналіз літератури, можуть бути представленими *потребою у самозмінюванні, ініціативністю у самозмінюванні, усталеністю спрямованості на самозмінювання, широтою поля самозмінювання, легкістю самозмінювання, гнучкістю самозмінювання, творчістю самозмінювання* [115].

Психологічний зміст експлікованих складових схильності до самозмінювання описаний у розділі II (див. п. 2.2).

1.4. Схильність до самозмінювання у широкому спектрі властивостей особистості

Вивчення індивідуально-психологічних особливостей схильності особистості до самозмінювання передбачає дослідження індивідуального поєднання її складових і їх прояву у широкому спектрі психологічних властивостей. Виявлення та опис властивостей особистості, які пов'язані із феноменом, що вивчається, і є метою даного етапу дослідження.

Як вважають Г.О. Балл, Д.Б. Богоявленська, Д.О. Леонт'єв, П.В. Лушин, С.Д. Максименко, В.О. Татенко та багато інших, людині апріорі властиво бути здатною до саморозвитку [16; 24; 105; 112; 124; 213]. У літературі вказується, що наявність імпульсу самозмінювання, «енергії розвитку» не залежить від фізичних,

темпераментальних і характерологічних особливостей людини [108]. Проте реалізація цієї фундаментальної здатності, а отже, і схильності до самозмінювання як одного з її проявів, відбувається як розгортання психічної активності а відтак, має діапазон індивідуальних відмінностей у формі, динаміці та змісту прояву.

Н.Є. Бондар та І.В. Бондар зазначають, що один із видів детермінаційних стосунків, в яких може перебувати особистість із власним саморозвитком, є функціональні стосунки, які виявляють залежність реалізації саморозвитку від її індивідуально-психологічних особливостей, особливостей перебігу її психічних процесів. Дослідники виділяють також інші типи стосунків: каузальні, інспіруючі, кондиціональні, керуючі, зміст яких передбачає зв'язок форми і змісту саморозвитку особистості із світоглядними установками, цінностями, ідеалами, здатністю долати труднощі, створювати зовнішнє та внутрішнє середовище для власного розвитку, спрямовувати його, бути стійким в його реалізації тощо [29].

На наш погляд, вивчення співвідношення схильності до самозмінювання з іншими властивостями особистості доцільно здійснювати в трьох напрямках. Перший з них – це виявлення зв'язків у площині близькоспорідненого феноменологічного поля. Серед властивостей особистості, які органічно перетинаються за психологічним змістом із схильністю до самозмінювання, найбільш виділяється, на наш погляд, особистісний динамізм. Другий напрямок полягає у виявленні зв'язків схильності до самозмінювання з певним спектром властивостей особистості: з адаптивністю, толерантністю до невизначеності, життєстійкістю, складовими самоактуалізації, локусом контролю, колом характерологічних і темпераментальних характеристик. Третій напрямок – це вивчення зв'язку схильності до самозмінювання із емоційністю як важливою складовою темпераменту. Виділення останнього напрямку обумовлено тим, що емоційність є стійкою характеристикою індивідуальності і, будучи взаємопов'язаною із загальною психічною активністю, впливає на специфіку структури властивостей особистості [96; 147; 193]. Важливим є аналіз співвідношення схильності до самозмінювання і вольових характеристик

особистості, якостей її потребово-мотиваційної сфери, такими інтегральними утвореннями як Я-концепція, здатність до саморегуляції, саморефлексії тощо

Розглянемо схильність до самозмінювання у співвідношенні із іншими психологічними властивостями у контексті зазначених напрямків.

Близькоспорідненим схильності до самозмінювання феноменом є особистісний динамізм, під яким розуміють здатність і готовність особистості до здійснення змін, спрямованих на розвиток себе, своїх потенційних можливостей шляхом активного порушення гомеостазу власного психічного простору, створення труднощів та їх подолання [105]. Аналіз феноменологічних ознак особистісного динамізму свідчить, з одного боку, про існування досить великої зони перетину психологічної реальності, що стоїть за ним і схильністю до самозмінювання, з іншого – неможливість їх повного ототожнення. Специфічність схильності до самозмінювання полягає в тому, що вона є лише проявом активності, тобто тенденцією до діяльності, яка спрямована на змінювання особистісних і поведінкових особливостей. Особистісний динамізм виражає таку диспозицію, яка окрім прагнення, включає і здатність, а, здебільшого, готовність до змін різного характеру, а не тільки у сфері особистісної самореалізації. До того ж, зазначені феномени розглядаються з позицій різних підходів.

Очевидна зона перетину особистісного динамізму та схильності до самозмінювання свідчить про тісний органічний зв'язок між ними. За даними досліджень, феноменологія особистісного динамізму охоплює толерантність до невизначеності, схильність до ризику, спонтанність тощо [105]. На ці якості, як на атрибутивні характеристики особистості, здатної до змінювання, саморозвитку, самоактуалізації вказує ціла низька психологічних досліджень [112; 128; 179; 207].

Перейдемо до реалізації другого напрямку виявлення співвідношення схильності до самозмінювання з широким спектром властивостей і утворень особистості.

Досліджуючи проблему динаміки «Я-реального» і «Я-ідеального» особистості у процесі терапії, К.Роджерс вказує на підвищення адаптованості при умовах появи змін в реальному «Я», що наближає його до ідеального [179]. Слід зазначити, що

адаптованість вважається ознакою здорової зрілої творчої особистості багатьма вченими [16; 122; 128; 179; 180]. Її рівень значною мірою залежить від вираженості адаптивності особистості [98; 180].

Відомо, що адаптивність виконує водночас із функцією зберігання особистості як цілісної системи, функцію її змінювання та розвитку [15; 122; 180; 235]. У свою чергу, самозмінювання може бути проявом як адаптивної, так і неадаптивної, надситуативної, зверхнормативної активності [16; 159; 235]. Очевидно, що схильність до самозмінювання і адаптивність знаходяться у тіснішому зв'язку і від рівня їх вираженості в особистості залежить її здатність змінюватися і розвиватися з метою досягнення психологічного благополуччя, особистісної зрілості.

Розглянемо цей зв'язок більш ретельно. Людина, яка прагне змін у собі та власному житті, створює проблемну ситуацію, що полягає у невідповідності між наявним та можливим, тобто проявляє надситуативну активність. Тим самим вона порушує стан внутрішньої рівноваги і звичну взаємодію між собою і середовищем. Досягнення бажаних змін водночас є процесом виходу зі стану втраченого гомеостазу і побудови рівноважних відносин із оточуючим світом [105; 112; 179]. Інакше кажучи, особистість самостійно ініціює зміну внутрішніх і зовнішніх умов у вигляді цілі, ідеалу тощо, тобто проявляє конструктивну неадаптивну активність, а далі може підключити, мобілізувати адаптивні ресурси для виходу із неврівноваженого стану, внутрішнього конфлікту. До того ж, у роботі, спрямованій на змінювання і вдосконалення власного характеру, поведінки, звичок тощо, особливу роль відіграє внутрішньоособистісна адаптивність, сутність якої полягає у перебудові себе відповідно до перетворень у власному психічному просторі [128; 178; 179; 235].

Таким чином, з одного боку, адаптивність виступає однією із необхідних передумов здатності до творчого самозмінювання, самовдосконалення через керування та усвідомленість адаптивних захисних механізмів і реалізацію когнітивних, емоційних і поведінкових адаптивних механізмів. З іншого – стійка схильність до самозмінювання, до роботи над собою може належати до адаптивних властивостей особистості. У контексті творчого самозмінювання адаптивність

виступає як здатність перетворювати себе внаслідок змін, які були ініційовані самою особистістю.

Аналіз літератури дає підставу припустити наявність зв'язку між схильністю до самозмінювання і такими характеристиками як толерантність до невизначеності та життєстійкість. Вони розглядаються в контексті проблеми особистісного потенціалу. Під особистісним потенціалом розуміють індивідуально-психологічні особливості особистості, які складають основу її здатності формувати і розвивати усталені внутрішні критерії та орієнтири своєї життєдіяльності, бути послідовною відносно них, зберігати внутрішню стабільність і водночас бути гнучкою, вміти здійснювати бажані зміни і протистояти під натиском зовнішніх умов небажаним (Д.О.Леонтьєв). Особистісний потенціал включає особистісну автономію, осмисленість життя, толерантність до невизначеності, життєстійкість, особистісний динамізм, орієнтацію на дію, часову перспективу і особливості планування діяльності [42]. Очевидно, що всі зазначені характеристики пов'язані із схильністю до самозмінювання. Проте для нас перш за все представляють інтерес ті з них, які більш за все містять інформацію про спроможність особистості змінюватися і розвиватися: вже розглянутий особистісний динамізм і зазначені толерантність до невизначеності та життєстійкість.

Толерантність до невизначеності розглядають як соціальну установку – «розкид реакцій» при сприйнятті невизначених стимулів (Д.Маклейн), тенденцію до сприйняття невизначених ситуацій як бажаних і привабливих (С.Баднер), як рису особистості, що проявляються в її здатності відчувати себе відносно спокійно і навіть комфортно у ситуації високого ступеню невизначеності, хаосу. Зазначена властивість проявляється у спроможності продуктивно діяти в умовах дефіциту інформації, приймати рішення без страху перед втратою, сприймати незвичну ситуацію як можливість розвитку, як рух до нового рівня буття [42; 49; 110].

Життєстійкість представляє собою здатність особистості витримувати важкі життєві ситуації: стресові, фрустраційні, конфліктні, кризисні (Ф.Є. Василюк) [39], зі зберіганням внутрішньої збалансованості та рівня успішності результатів діяльності. Прояв цієї властивості передбачає активне подолання труднощів, які

особистість може створювати і сама внаслідок прояву неадаптованої активності. Це потребує від суб'єкта постановки завдань на змінювання. Життєстійкість включає такі компоненти: 1) залученість; 2) контроль; 3) прийняття ризику. Перший з них – це переконання в тому, що залученість до буття дає можливість проживати цікаве, повноцінне життя. Другий – переконання в тому, що людина спроможна впливати на своє життя, діяльність, самостійно обирати потрібний шлях. Третій – переконання в тому, що все, що трапляється з людиною, сприяє її розвитку, навіть негативні події, а знання та досвід варті того, щоб заради них ризикувати, оскільки стимулюють особистісне зростання [106]. Щодо останнього компоненту слід зазначити, що схильність або готовність ризикувати взагалі відмічається багатьма вченими як одна з ознак особистості, яка здатна до саморозвитку [105; 128; 246].

Отже, ядром життєстійкості є подолання стресової ситуації, а система життєстійких переконань передбачає готовність діяти у стресових умовах, впливати на ситуацію, долати труднощі, працювати над собою. Володіння життєстійкими практиками і їх щоденне втілення в життя, трансформування оцінок небажаних життєвих змін, підсилювання власних спроможностей бути стійким до будь-яких подій [106] – саме цей психологічний зміст життєстійкості, на наш погляд, дає підставу для припущення зв'язку між нею і схильністю до самозмінювання.

Особистість може бути схильною до самозмінювання при наявності прагнення до змін, до саморозвитку. На зв'язок між прагненням до саморозвитку і толерантністю до невизначеності, інтересом і впевненістю в умовах хаосу, терпимістю до двозначності, неструктурованості, спонтанністю, безпосередністю, спонтанною і адаптивною гнучкістю, здатністю до самовиразу вказується при описі феноменологічного поля творчого потенціалу особистості [140].

Не складно помітити, що деякі характеристики особистісного і творчого потенціалів перетинаються із складовими самоактуалізації особистості. Здатність жити теперішнім часом, цілісно сприймати актуальну ситуацію і життєвий шлях, особливе ставлення до невідомого, автономність і незалежність, наявність цінностей розвитку, потреба в саморозвитку, спонтанному справжньому самовираженні і самоздійсненні, рефлексивність, гнучкість поведінки, самоповага і самоприйняття, а

також загальне позитивне ставлення до світу і вираженість просоціальної, пізнавальної і креативної спрямованості – усе це є ознаками особистості, що самоактуалізуються, а отже, самовдосконалюється. А.Маслоу у своїх дослідженнях особливостей людей, що відрізняються сильним прагненням до досконалості і внутрішнього росту, відзначає що їм властиві відсутність сильного почуття провини, сорому та тривоги, справжність і природність, нетрадиційність і оригінальність, об'єктивність і критичність, залученість до життя, до роботи, яку потрібно виконувати і, як наслідок, насиченість суб'єктивного досвіду. Таким людям не притаманна схильність до самокопання і заклопотаність власними особовими проблемами. Вони здатні до самовизначення, прийняття відповідальності, самоуправління, самовідновлення, стійкі в умовах кризи, фрустрації [127-129].

У контексті нашого дослідження цікавим є те, що у людей, які самоактуалізуються почуття провини можуть викликати недоліки, які можна виправити, вади, які можна перемогти, ознаки психологічного нездоров'я, небажані звички, що заважають розвитку. Зазначені прояви людської недосконалості сприймаються такими людьми як те, що може бути іншим, кращим, що можна і необхідно змінити [128]. Це може свідчити про те, що особистість, яка здатна до самоактуалізації, є носієм «ідеального конструктивного варіанту» схильності до самозмінювання, до роботи над собою.

Серед властивостей особистості, якій притаманна поведінка, що «концентрується», за висловом К.Роджерса, у позитивному діапазоні континууму змінювання, є внутрішній локус контролю або локус оцінки, свобода висловлення почуттів, прагнення бути собою, звільнення від хибного почуття обов'язку, здатність до самокерування, змін, відкритість досвіду, щирість, самодовіра, прийняття себе та інших, гнучкість, динамічність тощо [179; 251].

Вміння приймати себе є однією з ключових для особистості, яка прагне змін у собі. А. Адлер, М. Маслоу, К.Г. Юнг вказували на необхідність усвідомлення особистістю її «темних сторін», без чого рух у напрямку цілісності, ідеальної самості, конструктивного самоствердження, самоактуалізації неможливий [6; 128; 230; 232]. Для цього потрібен відповідний рівень самосвідомості, здатність до

рефлексії та саморефлексії і прийняття. Самоприйняття, саморозуміння пов'язані із відкритістю, розширенням досвіду, саморозкриттям і конгруентністю [128; 179].

За даними літератури, однією з характеристик особистості, що здатна або схильна до змінювання себе, є внутрішній локус контролю [86; 149; 179]. Він проявляється у відчутті відповідальності за те, що відбувається в житті, схильності до активного пошуку рішень проблем і перетворень оточуючого середовища, почуванні себе активним суб'єктом свого вибору щодо діяльності і життєвого шляху [86; 128; 193; 174; 246; 252]. Інтернальність є пов'язаною зі свободою, самореалізацією особистості, є ознакою людини, що самоактуалізується, саморозвивається, а відтак, є схильною і дійсно здатною до змінювання власних психологічних властивостей на шляху досягнення цілей [86]. У дослідженнях психотерапевтичного напрямку вказується на те, що інтернальний локус контролю є результатом психотерапії при умовах успішної роботи людини над собою [149], що дає підстави вважати його наявність ознакою особистості, схильної до самозмінювання.

У дослідженнях, присвячених вивченню психологічних передумов самотворчості особистості, значущих для її професійного самозростання якостей, виділяють гнучкість поведінки, спонтанність, активність, високу самооцінку, ціннісне ставлення до творчості, здатність до самокерування, толерантність, інтернальність, самоприйняття, вміння цілісного сприйняття себе і світу. Відзначається, що в осіб, які характеризуються відсутністю установки на самотворчість або труднощами в його реалізації, виявляється неоптимальна жорсткість особистісних структур, лабільність, залежність від середовища, нейротизм, тривожність, інтенсивність стресових переживань; домінує спрямованість на індивідуальне споживацтво, може виникати мотиваційна нестійкість, агресивність, екстернальність, конфліктність [45].

Виходячи з психологічного змісту психічної ригідності особистості, який полягає у труднощах корекції поведінки, логічно припустити існування зворотної залежності між нею і схильністю до самозмінювання. Протилежністю ригідності є флексибільність, що свідчить про відсутність труднощів змінювання способу життя,

установок, звичок, шляхів досягнення цілей, самих цілей в умовах усвідомлення особистістю необхідності цього змінювання [171]. Очевидно, що схильність до самозмінювання буде супроводжуватися проявом флексибільності, а не ригідності.

У дослідженні змісту і структури здатності до професійного самозростання серед значимих для її реалізації якостей особистості поряд із прагненням до самоактуалізації, саморозвитку, самопізнання виділяються емоційна усталеність, енергійність, самодисципліна, наполегливість, самостійність, відповідальність, вимогливість до себе, цілеспрямованість тощо [68].

Серед характерологічних властивостей особистості, що самовдосконалюється, самоактуалізується, самореалізується виділяють правдивість, чутливість до брехні, нещирості, мужність, сміливість, безстрашність, терпіння і терпимість, самовідданість, здатність до довіри, вірність і спрямованість, відданість життю, самому собі, своїй справі, невимушеність поведінки та ін. [16; 17; 127-129; 140; 177].

Вже зазначалось, що базисом саморозвитку є креативність. Креативна активність поряд із адаптивною і суб'єктною складає життєтворчу активність особистості [235]. Активність, яка спрямована на змінювання і розвиток особистістю власних психічних якостей і поведінки є вужчою за своїм змістом, ніж життєтворча, але також включає прояви зазначених видів активності. Своєю чергою, креативна активність, відповідно, креативність може проявлятися як тенденція до гармонійного існування і психологічного здоров'я. Така «мала» або «особистісна» креативність може виявлятися при розв'язанні будь-яких життєвих завдань [6; 58; 128; 179; 239], зокрема у творчому підході до власного змінювання і роботи над собою [81]. У літературі вказується на те, що «мала» креативність часто є органічно пов'язаною з «великою» креативністю. Існує багато свідчень про те, що креативних людей, творчість яких має історичне значення, відрізняє прагнення і схильність працювати над собою в напрямку розвитку і вдосконалення своїх психічних, моральних, духовних якостей [58; 81]. Проте самозмінювання креативної в історичному плані особистості включає в себе і змінювання світового досвіду, досвіду людства. Долаючи саму себе, переходячи на інший рівень свого розвитку, така особистість створює нові смисли, а отже, нові умови для саморозвитку світу та

інших людей (М.М. Бахтин) [цит за: 67]. Зазначені види креативності також можуть існувати окремо один від одного [58].

Таким чином, особистість, що схильна до роботи над собою, здатна до творчого саморозвитку у сфері індивідуально-особистісної самореалізації, може мати схожі риси з особистістю, яка виявляє «малу» або/і «велику» креативність.

Важливим для нашого дослідження є те, що такі характеристики як толерантність до невизначеності, інтернальність, автономність, схильність до ризику, самоініціація, які є задіяними у процесі особистісного змінювання, розглядаються і як ознаки креативної особистості (Т.Амабайл, М.Коллінз, М.Л.Князева та ін) [81; 238]. Креативна особистість може поєднувати інтровертні і екстравертні риси, наївність і суворість, відповідальність та її відсутність. Така особистість здатна до сильного напруження і водночас часто перебуває у стані спокою, відкрита і чутлива, проявляє бунтарський дух і ознаки консерватизму (М. Чикжентмихалий) [цит за: 58]. У літературі також вказується на зв'язок креативності із силою «Я», самодостатністю, впевненістю в собі [58; 240]. Як загальна творча спрямованість, як самоактуалізаційна характеристика «мала» креативність є основою розвитку індивідуальності, зростання особистості, її повної актуалізації і повноцінного функціонування [6; 128; 179].

Факти про зв'язок прагнення до самозмінювання з незадоволеністю особистості собою, незадоволеністю, що витікає із усвідомлення різниці між реальним і ідеальним «Я», дають підставу для виявлення співвідношення між схильністю до самозмінювання і зазначеною характеристикою [21; 50; 108; 112; 155; 179]. Так, П.В.Лушин вказує на адаптивну роль незадоволеності в процесі змінювання особистості [112]. Проте незадоволеність собою, що ґрунтується на сильному неприйнятті своїх недоліків, негативному ставленні до себе, може супроводжуватися невірою у можливість власного змінювання, а отже, відсутністю схильності до роботи над собою або, навіть при наявності прагнення, нездатністю змінити самого себе [155; 179]. Постійна базова незадоволеність не сприяє розвитку і саморозвитку особистості [105; 128].

К.О.Абульханова-Славська розкрила проблему задоволеності в аспекті її включеності до структури активності і показала різницю між задоволеністю процесом і об'єктивним результатом. За її думкою, суб'єктивна задоволеність відіграє значну роль у досягненні об'єктивних результатів будь-якої діяльності [3].

Особистість може бути задоволеною прикладанням власних зусиль, своїм прагненням подолання перешкод на шляху самозмінювання, тобто задоволеною «інструментальною стороною» своєї психіки, але при цьому бути незадоволеною актуальним рівнем досягнень у вигляді бажаних психологічних змін.

Щодо задоволеності собою, також не існує однозначності у характері зв'язку зі схильністю до самозмінювання. З одного боку, це індикатор прийняття себе, що є одним із важливих передумов самозмінювання [179]. З іншого – надмірна задоволеність може перейти у самовпевненість, самовдоволення, відмову визнавати власні проблеми і працювати над ними [155].

Таким чином, доцільно говорити про певний оптимальний рівень задоволеності або незадоволеності особистості собою, при якому вона приймає себе такою, як вона є, позитивно ставиться до себе, але прагне стати більшим, ніж вона, тобто стати більш досконалою.

У багатьох дослідженнях зазначається, що прагнення до самовдосконалення є ознакою розвинутої самосвідомості особистості. Самосвідомість породжує процеси самоперетворення особистості, і це виступає однією з його функціональних характеристик. Високий рівень самосвідомості, його когнітивної, емоційної і конативної (дієво-вольової) складових передбачає наявність у особистості розвинутої здатності до самопізнання і динамічної Я-концепції, ціннісне ставлення до себе і адекватну самооцінку, здатність до саморегуляції. Багато дослідників наголошують на тому, що самосвідомість породжує процеси самоперетворення [2; 3; 9; 10; 31; 92-93; 124; 155; 182; 208; 226].

Здатність до саморегуляції визнається одним з важливих факторів суб'єктного розвитку особистості [89], який передбачає як конструювання і перетворення власної психіки і себе як суб'єкта цього розвитку [2-4; 34-36; 124; 213; 235]. Саморегуляція є одним із проявів самоактивності та одним із необхідних механізмів

її реалізації. Вона спрямована на змінювання, перебудову психологічних структур і поведінки відповідно до прийнятих програм, норм та правил, на оптимальне використання внутрішніх і зовнішніх можливостей для досягнення мети поведінки і діяльності [9; 10; 89; 154; 173]. Смыслова саморегуляція є ключовим процесом у подоланні особистістю глибоких негативних подій і почуттів, пов'язаних з ними [39]. Вольова регуляція полягає у вольовому перетворенні суб'єктом вихідної власної психічної організації в необхідну або бажану відповідно до своїх цілей [73]. Особистісна форма саморегуляції, яка полягає в управлінні особистістю саморозвитком визначається як процес творення себе [10]. Вищим рівнем саморегуляції людини є її духовність [103].

Необхідною умовою розгортання самоперетворювальної активності особистості є наявність розвинутої здатності до рефлексії і саморефлексії. Розвинута продуктивна рефлексія допомагає особистості регулювати своє мислення, і, за умови її позитивної спрямованості на самозмінювання, коректувати негативні думки, переживання, знімати психологічну напругу, налаштовувати себе на гармонійне самопочуття та сприйняття себе, світу [10; 16; 68; 84; 112; 125; 166; 205; 226]. Продуктивна рефлексія (саморефлексія) бере участь у підтримці і розвитку психологічного благополуччя і здоров'я особистості, виступає однією з базових характеристик регулятивної культури саногенного мислення [164-167].

Слід зазначити, що в самозмінюванні важливу роль грає Я-концепція особистості, її стійкість і мінливість, її гнучкість і реалістичність. Самозмінювання і саморозвиток особистості можна розуміти через призму взаємовідношення між реальною і ідеальною Я-концепцією. Наближення «Я-реального» і «Я-ідеального» з одного боку, неконгруентність між ними, з іншого, є умовами реалізації активності особистості, спрямованої на самоперетворення [21; 84; 112; 179].

Аналіз літератури показує, що у спектрі зазначених характеристик є інтегральні властивості і складні утворення особистості, характерологічні властивості, якості потребо-мотиваційної і вольової сфери та властивості, які належать до темпераментального рівня. Зв'язок схильності до самозмінювання із темпераментальними характеристиками пояснюється специфікою її психологічних

складових і самою сутністю темпераменту, який представляє собою сукупність динамічних параметрів психічної діяльності особистості (Б.Г.Анан'єв, В.В.Білоус, В.С.Мерлін, Д.В.Небиліцин, С.Л.Рубінштейн, Б.М.Теплов) [7; 19; 136; 137; 145; 146; 184; 214; 215]. Будучи психодинамічною основою психіки, темперамент як і властивості нервової системи впливає на динамічні характеристики психологічних явищ, що виходять за його сферу, зазнають впливу також з боку змістовних характеристик і мають «загальноособистісний характер» (В.С.Мерлін, В.В.Білоус, В.Д.Небиліцин, О.І.Крупнов, О.П.Саннікова) [19; 96; 137; 146; 193].

Наявність тій чи іншій властивості особистості не завжди залежить від особливостей темпераменту. Так, Б.М.Теплов наголошував на тому, що така якість поведінки як самовладання може бути вихованою на будь-якій темпераментальній основі. Однак особливості темпераменту можуть впливати на складність досягнення певного рівня самовладання, на відмінності у прийомах для його вироблення [215].

На залежність від темпераменту стилю особистісного зростання, а саме індивідуальних ритмів самотворчої активності, моделей саморозвитку тощо вказує М.Л.Князева [81].

У світлі вищезазначеного необхідно більш ретельно розкрити зв'язок між схильністю до самозмінювання і темпераментальними властивостями.

У даному дослідженні схильність до самозмінювання розглядається як тенденція до діяльності, тобто як усталений прояв активності, спрямованої на змінювання особистістю самої себе, на роботу над собою. На психодинамічні характеристики самозмінювання, тобто на рівень протікання, прийоми і способи його реалізації, та, відповідно, на «гомогенну» йому властивість, поряд з іншими чинниками впливає і темперамент. Темперамент має дві складові – психічну активність та емоційність. Емоційність включає в себе клас формально-динамічних, змістовних і соціально-імперативних характеристик. Емоційність є стійкою схильністю до переживання емоцій певної модальності: «радість», «гнів», «страх», «печаль» [96; 145-147; 153; 195; 214; 215].

В.Д.Небиліцин передбачав відносну ортогональність базових вимірювань темпераменту – психічної активності і емоційності. Проте дослідження

А.И.Крупнова, А.Е.Ольшаннікової показали існування взаємозалежності між таким видом психічної активності як товариськість і емоційністю. Зокрема, ними були виявлені певні співвідношення між динамічними параметрами товариськості та якісними показниками емоційності [96; 145; 146; 153].

У подальшому в дослідженнях О.П.Саннікової, спрямованих на вивчення закономірних відношень між якісними характеристиками емоційності та особливостями товариськості, регуляції спілкування, було доведено неортогональність зазначених складових темпераменту [191; 193; 195]. Це також було доведено у дослідженнях, присвячених вивченню співвідношення між емоційністю та особливостями саморегуляції сенсомоторної діяльності (І.В.Пацявічус) [157], когнитивними стилями (О.І.Палей) [156], характеристиками різних властивостей особистості, наприклад, адаптивності, емпатії, комунікативної креативності, локусу контролю (група дослідників під керівництвом О.П.Саннікової) [189; 190; 192-195].

Таким чином, взаємозв'язок емоційності із психічною активністю, системоутворююча функція, яку вона виконує стосовно властивостей індивідуальності, є підставою для припущення специфічного зв'язку між емоційністю та схильністю особистості до самозмінювання. Це припущення також витікає із психологічної сутності первинних емоцій, яка проявляється у прийнятті або неприйнятті об'єкта, спрямованості на об'єкт або від нього та в активній або пасивній формі взаємодії з ним [145-147; 153; 191; 193; 195;]; зі змісту їх функцій – регулятивної, вибіркової, спонукальної, оціночної, адаптивної [40; 44; 71; 102; 184]; із ролі емоційної регуляції активності особистості [40; 102; 184; 225].

Важливим для нашого дослідження є встановлені В.А.Пинчуком факти, що особистість із схильністю до переживання емоцій модальності «радість» від природи є більш адаптивною і емоційно зрілою, тоді як особистості із емоційною диспозицією «страх» потрібно довго працювати над собою, щоб реалізувати відповідну поведінку. Це може свідчити про те, що емоційній диспозиції «радість» відповідає схильність і здатність до самозмінювання, а диспозиції «страх» – саме

схильність до самозмінювання з метою досягнення гармонійного функціонування та емоційної зрілості [161].

За даними досліджень самоактуалізації, люди, що реалізують вроджену властивість саморозвиватися, відрізняються здатністю радіти життю, відчувати насолоду від простих повсякденних подій і вражень [16; 17; 127-129]. У дослідженнях особистісного змінювання відзначається вплив позитивних емоцій на результативні характеристики змінювання [244]. У філософсько-езотеричній літературі вказується на необхідність на шляху духовного самовдосконалення відчуття радості («радості буття») і спокою та звільнення від страху [177]. Зрозуміло, що у зазначених джерелах йдеться про радість як почуття, світоглядну установку. Проте, оскільки основою «вищої» радості є первинна емоція, зазначені факти можуть бути непрямими доказами зв'язку схильності до самозмінювання із стійкою схильністю до переживання емоцій радості.

Варто окремо відзначити значення в роботі над собою такої емоції як сором, що може виникати внаслідок усвідомлення невідповідності між уявленням про себе та дійсним станом речей – якостями характеру, реальною поведінкою, вчинками тощо [123]. У дослідженнях емоційних переживань сором також відносять до базових емоцій, що виконують наряду з функцією оцінювання спонукальну, регулятивну функції, сприяючи змінюванню власного внутрішнього світу і поведінки [40; 71; 123].

Отже, положення про зв'язок психодинамічної сторони психіки з темпераментом, роль емоційності в розвитку індивідуальності, факти щодо особливостей емоційності, пов'язаних із особистісним змінюванням, самоактуалізацією, є підставою для емпіричного дослідження індивідуальних проявів схильності до самозмінювання у осіб із різною емоційною диспозицією.

Узагальнюючи висновки за результатами аналізу теоретичних і емпіричних досліджень, зазначимо:

На сучасному етапі розвитку психологічної науки особистість розуміється як відкрита система, що саморозвивається, саморегулюється, самоорганізується. У різних підходах стверджується, що здатність особистості до саморуху, саморозвитку

зумовлює її психічний розвиток. Предметом пильної уваги є суб'єктна активність особистості, що проявляється у творінні власного психічного світу та життєвого шляху і змінюванні, розвитку себе як автора цього процесу.

Аналіз кола понять, що функціонують у дискурсі з проблеми самозмінювання особистості показав, що найбільш широкими за змістом є поняття самозмінювання і саморозвитку. Самозмінювання може мати негативну – саморуїнування – або позитивну спрямованість – саморозвиток. Розгортання самоперетворювальної активності може мати адаптивну або неадаптивну сутність. Під самозмінюванням у даній роботі розуміється конструктивні прояви адаптивної і неадаптивної активності, яка спрямована на самостійно ініційоване здійснення змін, перетворень власних психічних якостей і поведінки. Теоретико-методологічний аналіз дає підстави розглядати усталений прояв такої активності як складну властивість особистості, як схильність до самозмінювання.

3. З точки зору континуально-ієрархічного підходу до структури особистості (О.П. Саннікова) схильність до самозмінювання представляє собою континуальне утворення, яке по-різному виявляється на всіх рівнях особистісної організації: 1) формально-динамічному: показники, які характеризують рівень енергії, форму, динаміку активності, спрямованої на самозмінювання; якісному: показники, що відображають психологічну сутність схильності до самозмінювання; 2) змістовному: показники, що несуть інформацію про спрямованість і потребово-мотиваційні характеристики самозмінювання: мета самозмінювання, цінності і смисли самозмінювання, саморозвиток як цінність; на рівні досвіду, актуальних переживань: показники, що відображають знання, вміння та навички самозмінювання, особливості взаємодії між реальною і ідеальною Я-концепцією особистості, динаміку самосвідомості особистості у відношенні її самовдосконалення; 3) соціально-імперативному: показники схильності до самозмінювання, що відображають морально-етичну сторону досвіду самозмінювання суб'єкта: уявлення про соціокультурні норми стосовно самозмінювання, моральні цінності, духовність, що обумовлені його включенням в систему суспільних зв'язків і регулюють його поведінку в цілому.

У даній роботі предметом є показники схильності особистості до самозмінювання на формально-динамічному і якісному рівнях. При цьому у фокусі уваги перебувають якісні складові феномену, оскільки саме вони містять інформацію про її психологічну сутність.

4. Аналіз феноменологічних проявів активності особистості, спрямованої на здійснення змін у собі та своєму житті, дозволив виявити і описати психологічні складові схильності до самозмінювання. У якості формально-динамічних складових виділені потреба в самозмінюванні, ініціативність, усталеність спрямованості на самозмінювання, широта поля його проявів, легкість, гнучкість, творчість самозмінювання. Якісні складові схильності до самозмінювання представлені: 1) прийняттям переживань самозмінювання (афективна складова); 2) схильністю до аналізу самозмінювання (аналітична складова); 3) схильністю до дій, спрямованих на самозмінювання (конативна складова); 4) відкритістю новому досвіду; 5) чутливістю до стимуляторів самозмінювання.

Дослідження рівня вираженості схильності до самозмінювання, особливостей поєднання її якісних складових, дає можливість встановлювати індивідуальні особливості її проявів у широкому спектрі психологічних властивостей.

5. У ході аналізу було встановлено, що зі схильністю до самозмінювання співвідносяться такі властивості як особистісний динамізм, толерантність до невизначеності, життєстійкість, адаптивність, внутрішній локус контролю і оцінки, схильність до ризику, незадоволеність собою у поєднанні з прагненням до саморозвитку, самоприйняття, креативність тощо. Серед характерологічних властивостей виділяються: відповідальність, безпосередність, доброзичливість, щирість, сміливість, самовідданість, здатність до довіри, критичність, незалежність, впевненість в собі; серед вольових якостей: цілеспрямованість, самодисципліна, самостійність, високий самоконтроль. Серед якостей потребово-мотиваційної сфери: потреба в саморозвитку, прагнення до вдосконалення, ідеали і цінності самоактуалізації, відкритість новому досвіду. У низку інтегральних утворень особистості, які співвідносяться із схильністю до самозмінювання, входять розвинута здатність до саморегуляції, саморефлексії, конструктивне

самовідношення, адекватна самооцінка, позитивна динамічна Я-концепція. Прагнення особистості до саморозвитку і самовдосконалення пов'язується із високим рівнем самосвідомості. Серед темпераментальних характеристик особистості, її емоційної сфери: спонтанність, гнучкість поведінки, самоініціація, активність, енергійність, емоційна стійкість, нефрустрованість, знижена тривожність, спокійність, схильність до переживань позитивних емоцій, радість, а також сором, страх тощо.

6. Дані про зв'язок самозмінювання, саморозвитку особистості із її темпераментальними характеристиками та особливостями її емоційної сфери дали підстави для вивчення співвідношення між схильністю до самозмінювання і емоційністю. Припущення про існування специфіки цього співвідношення витікає з положень про взаємообумовленість психічної активності і емоційності як двох важливих складових темпераменту, природу і структуру емоційності, її системоутворюючу і регулюючу функцію по відношенню до властивостей індивідуальності, поведінки та діяльності. Таке припущення також витікає із положень про психологічну сутність емоцій, їх функції, роль емоційної регуляції активності особистості.

Основний зміст розділу відображено у наступних публікаціях:

1. Лущикова Д.В. Саморазвитие личности как творческий процесс / Д.В. Лущикова // Наука і освіта. – 2007. – № 4-5. – С. 101-105.

2. Лущикова Д.В. Саморазвитие личности в контексте христианских ценностей / Д.В. Лущикова // Виховання і культура. – 2007. – № 1-2. – С. 262-265.

3. Лущикова Д.В. Попытка эмпирического исследования склонности личности к самоизменению/ Д.В. Лущикова: матеріали Всеукраїнського науково-практичного семінару [«Проблеми психолого-педагогічного супроводу підготовки фахівців у вищій школі»], (Одеса, 22 грудня 2006 р.) / М-во освіти і науки України, ПДПУ ім. К.Д. Ушинського. – Одеса: СМІЛ, 2006. – С. 99-102.

РОЗДІЛ II

ОРГАНІЗАЦІЯ І ЛОГІКА ЕМПІРИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ СХИЛЬНОСТІ ДО САМОЗМІНЮВАННЯ

2.1. Логіка та етапи емпіричного дослідження

Теоретичні припущення щодо вивчення формально-динамічних та якісних компонентів схильності до самозмінювання та його індивідуально-психологічних особливостей, які були сформульовані на підставі аналізу наукових уявлень про самозмінювання, саморозвиток, структуру особистості, потребують ґрунтовної емпіричної перевірки.

Як вже зазначалося, схильність до самозмінювання розглядається як стійка властивість особистості, що по-різному проявляється на всіх рівнях її організації (див. 1.3). Метою даного дослідження є вивчення психологічних складових феномену схильності до самозмінювання, зокрема, якісних, що несуть інформацію про його психологічну сутність, та формально-динамічних характеристик. Для вивчення індивідуально-психологічних особливостей схильності до самозмінювання необхідним є і виявлення психологічних особливостей пов'язаних із нею властивостей особистості та її специфіки в залежності від емоційної диспозиції особистості (див. 1.4).

Досягнення вищезазначеної мети потребує виділення низки емпіричних завдань:

- 1) виявити взаємозв'язки між структурними показниками схильності до самозмінювання;
- 2) виявити взаємозв'язки між показниками схильності до самозмінювання і такими властивостями особистості як особистісний динамізм (прагнення до змін), адаптивність, толерантність до невизначеності, життестійкість, характеристики самоактуалізації, локус контролю, фактори особистості за Р.Кеттеллом і емоційність.

- 3) виявити індивідуально-психологічні особливості схильності до самозмінювання, які представлені якісно-кількісним поєднанням її складових (типи, диспозиції);
- 4) дослідити специфіку властивостей особистості, яка відповідає певним індивідуально-психологічним проявам (типам) феномену, що вивчається;
- 5) вивчити специфіку проявів схильності до самозмінювання у представників різних емоційних диспозицій.

Виконання цих завдань потребує визначення організації дослідження.

Емпіричне дослідження індивідуально-психологічних особливостей схильності до самозмінювання проводилося в три етапи: підготовчий, діагностичний та аналітико-інтерпретаційний.

На підготовчому етапі було визначено психодіагностичний інструментарій, вибірку, послідовність і час проведення дослідження.

В комплекс психодіагностичних методів та процедур увійшли як вже існуючі психодіагностичні методи та методики, так і оригінальні, розроблені спеціально для вивчення експлікованих показників схильності особистості до самозмінювання.

Для діагностики певних властивостей особистості було відібрано методики, релевантні меті дослідження: 1) опитувальник «Прагнення до змін» (Д.О. Леонт'єв, Д.В. Сапронов) [105]; 2) «Тест-опитувальник адаптивності» (О.П. Саннікова, О.В. Кузнецова) [189]; 3) опитувальник толерантності до невизначеності Баднера (в адаптації Г.У. Солдатової та інших) []; 4) опитувальник життєстійкості С. Мадді (в адаптації Д.О. Леонт'єва, О.І. Рассказової) [106]; 5) «Самоактуалізаційний тест» (Л.Я. Гозман та інші) [187]; 6) «Тест-опитувальник рівня суб'єктивного контролю» (Є.Ф. Бажин та інші) [168]; 7) «16 – факторний особистісний опитувальник» - форми А і В (Р. Кеттелл) [18; 186]; 8) «Чотирьохмодальний тест-опитувальник емоційності» (О.П. Саннікова) [195].

Для вивчення психологічних складових схильності до самозмінювання у співавторстві з науковим керівником було створено психодіагностичний інструментарій різного ступеню складності: тест-опитувальник «Схильність до самозмінювання»; оригінальна шкала оцінки «Незадоволеність собою»; методика

«Формально-динамічний (Ф-Д) профіль схильності до самозмінювання» (модифікація методу «полярних профілів» [87]); самооціночна методика «Розташування себе на умовній шкалі схильності до самозмінювання» (модифікація методики Дембо-Рубінштейн «Розташування себе на умовній шкалі» [168]). Для перевірки психометричних характеристик тест-опитувальнику «Схильність до самозмінювання», а саме, такого виду конструктивної валідності як конвергентна використовувалася методика «Психологічна культура особистості» [141].

Для збору інформації щодо прояву схильності до самозмінювання було використано методи спостереження, бесіди та усного опитування.

При формуванні вибірки дослідження ми обрали представників соціономічних професій. Це зумовлено тим, що професійна діяльність соціономічного типу передбачає постійну взаємодію з людьми. Схильність до самозмінювання виступає як професійно важлива якість, завдяки розвиненості якої ця взаємодія може бути більш продуктивною і успішною. За даними літератури, саме в професіограмах представників соціономічних професій: психологів і вчителів, адвокатів і юристів, управлінців і менеджерів тощо – є присутніми такі якості як „прагнення до самопізнання і саморозвитку”, „прагнення до самовдосконалення”, „прагнення до постійного особистісного зростання” [181].

Вибірку склали слухачі факультету післядипломної освіти «Психологія» (ФПО) і студенти Південноукраїнського державного педагогічного університету ім. К.Д. Ушинського, а також студенти Одеського національного політехнічного університету і Криворізького державного педагогічного університету. Важливою умовою вибору досліджуваних був той факт, що всі вони перебувають на різних етапах становлення своєї особистості. Перед слухачами ФПО «Психологія» та студентами заочної форми навчання, які здобувають другу вищу освіту, стоїть задача, з одного боку, формування, з іншого – змінювання та розвитку певних якостей їх особистості та потребує постановки завдань, спрямованих на роботу над собою [116]. Студенти денної форми навчання в силу свого віку (від 18 до 23-25) та обставин, пов'язаних із необхідністю постійно освоювати професійний простір, також перебувають в умовах «підвищених вимог» до своєї особистості та поведінки.

Всього в експерименті брало участь 454 особи, віком від 18 до 45 років. З них 249 осіб ввійшли в основну вибірку дослідження, і 205 – у вибірку стандартизації створеної в співавторстві психодіагностичної методики.

На діагностичному етапі здійснювалася діагностика схильності до самозмінювання та широкого спектру властивостей особистості, які гіпотетично пов'язані з нею. Важливою умовою збору діагностичної інформації є дотримання правил щодо часових характеристик експерименту. Часовий проміжок, за який необхідно зібрати всю інформацію, має бути не більше 30 днів. Таким чином забезпечується можливість здійснити «правильний» діагностичний зріз цілісної картини феномену в обрамленні інших пов'язаних із ним рис, властивостей особистості, відобразити особистість у певному «конфігураційному просторі» її психологічних якостей.

На аналітико-інтерпретаційному етапі було здійснено обробку та аналіз даних, а також їх інтерпретацію. Для виявлення зв'язків між психологічними феноменами, що досліджуються, було використано кореляційний аналіз. Для групування показників психологічних явищ, що діагностувалися, – факторний аналіз. Усі необхідні розрахунки були зроблені за допомогою комп'ютерної програми статистичної обробки даних (SPSS, версія 13.0). Для вивчення індивідуально-психологічних особливостей осіб із різною специфікою схильності до самозмінювання залучався якісний аналіз даних (методи «асів» і «профілів»).

2.2. Аналіз та розробка психодіагностичного інструментарію для вивчення схильності до самозмінювання

2.2.1. Огляд психодіагностичних методик, спрямованих на діагностику деяких проявів схильності до самозмінювання

Перед тим, як розглядати методики, що діагностують деякі прояви схильності до самозмінювання, уточнимо психологічний зміст її якісних складових.

На основі аналізу літератури і результатів, отриманих із бесід із психологами, досліджуваними, клінічних спостережень, усного опитування, пілотажних

досліджень, було експліковано та описано психологічні складові схильності до самозмінювання. Експлікований набір показників не є вичерпним, але виступає в ролі своєрідного психічного «контуру» даного феномену (див. 1.3) і на цьому етапі дослідження представляється достатнім для того, щоб виявити і описати специфіку його прояву.

Як вже зазначалось, в реальному житті не існує абсолютно не схильних до самозмінювання людей. У кожній людині є свій рівень і особливості прояву схильності до самозмінювання. Тому цю властивість, тобто кожний із її показників доцільно розглядати як біполярний континуум, один полюс якого характеризується яскраво вираженими характеристиками відповідної якості (складової), інший – мінімальним ступенем її прояву або відсутністю прояву.

Результати теоретико-методологічного аналізу дозволили виявити та описати такі психологічні складові схильності до самозмінювання:

1. Прийняття переживань самозмінювання (ППС⁺): високий рівень (ППС⁺) – низький рівень (неприйняття) його прояву (ППС⁻) (афективний показник). ППС⁺ – характеризується прийняттям будь-яких емоційних переживань, що супроводжують самозмінювання, позитивним ставленням до досвіду змінювань. ППС⁻ – свідчить про не вміння приймати всю палітру емоційних переживань, пов'язаних із самозмінюванням, роботою над собою (особливо з невдалими спробами), неприйняття самозмінювання в цілому або конкретних змін, негативне ставлення до досвіду змінювань

2. Схильність до аналізу самозмінювання: високий рівень (САС⁺) – низький рівень її прояву (САС⁻) (аналітичний показник). САС⁺ – характеризується схильністю суб'єкта до самоаналізу, роздумів над собою, власною поведінкою і досвідом з перспективою самозмінювання. САС⁻ – свідчить про незначну вираженість схильності до роздумів, аналізу суб'єктом самого себе, своєї поведінки з ціллю власного змінювання.

3. Схильність до дій, спрямованих на самозмінювання: високий рівень (СДС⁺) – низький рівень її прояву (СДС⁻) (конативний показник). СДС⁺ – характеризується тенденцією суб'єкта до здійснення конкретних дій, спроб,

спрямованих на самозмінювання, тенденцією до самокорекції думок, емоцій і поведінки, до управління власним змінюванням. СДС⁻ – свідчить про відсутність у суб'єкта тенденції до конкретних дій, спроб змінитися, тобто характеризується низьким рівнем власне «дійової» активності, спрямованої на досягнення бажаних і необхідних особистісних та поведінкових змін.

4. Відкритість новому досвіду: високий рівень (ВНД⁺) – низький рівень прояву (ВНД⁻). ВНД⁺ – характеризується схильністю суб'єкта прагнути та приймати все нове, що може сприяти самозмінюванню, розширювати межі реалізації власних можливостей змінювання та розвитку. ВНД⁻ – свідчить про відсутність прагнення до розширення суб'єктом досвіду, пов'язаного із самозмінюванням, схильність до надання переваги звичному образу життя (наприклад, звичним думкам, емоціям, реакціям, вчинкам).

5. Чутливість до стимуляторів самозмінювання: високий рівень (ЧСС⁺) – низький рівень прояву (ЧСС⁻). ЧСС⁺ – характеризується здатністю суб'єкта вибірково сприймати сигнали навколишнього середовища (побажання оточуючих, соціальні очікування, образи інших людей), а також внутрішні сигнали (власні психічні стани, відчуття незадоволеності собою, різні психологічні зміни, події власного життя тощо) як стимулятори до роботи над собою з метою змінювання та розвитку. ЧСС⁻ – свідчить про низький рівень чутливості до зовнішніх і внутрішніх «провокацій» до самозмінювання [115].

Оскільки зазначені складові схильності до самозмінювання несуть інформацію про її психологічну сутність, шляхом вивчення особливостей саме їх прояву можна виявляти психологічну специфіку цілісного феномена. Отже, виникає необхідність у такому психодіагностичному інструментарії, завдяки якому можна було б отримувати інформацію щодо експлікованих психологічних складових схильності особистості до самозмінювання.

Аналіз наукової літератури показав, що в психодіагностиці існує ряд методик, спрямованих на дослідження деяких проявів схильності до самозмінювання, на діагностику властивостей особистості, які несуть інформацію про її прагнення і здатність до змінювання та розвитку.

Опитувальник «Прагнення до змін» Д.О. Леонтьєва і Д.В. Сапронова діагностує таку стійку особистісну диспозицію як прагнення до змін, або особистісний динамізм. Під особистісним динамізмом авторами розуміється здатність і готовність людини змінюватись в умовах відсутності імперативної необхідності. Особистісний динамізм як конструкт представляє собою континуум, один полюс якого характеризує готовність до змін («флексибільність»), протилежний – неготовність до змін («ригідність»). Опитувальник складається з дев'ятнадцяти (в іншому варіанті двадцяти) прямих та зворотних тверджень, які, за авторським поглядом, відображають різні феноменологічні прояви особистісного динамізму (схильність до ризику, відкритість новому досвіду, прийняття тривоги та інше). В інструкції пропонується 4 варіанти відповіді: «безумовно, не згоден», «скоріше, не згоден, ніж згоден», «скоріше, згоден, ніж не згоден», «безумовно, згоден». За результатами опитування можна виявити ступінь вираженості особистісного динамізму (прагнення до змін). Таким чином визначається і „місце особи”, яку досліджують, в певному континуумі. Якщо це позитивний полюс, її характеризують як людину, що спрямована на надситуативну активність з метою власного особистісного зростання, якщо негативний – у неї констатують перевагу інерційних процесів і захисних механізмів над інтенціональними та мотиваційними тенденціями змінювання і розвитку [105].

Слід зазначити, що в дослідженні особистісного динамізму акцент зосереджено на цілісній картині його феноменологічних проявів, що відобразилось у конструкті властивості, яку діагностує відповідна методика. Методика не дає можливості диференціального діагнозу.

Ми вважаємо, що феномени особистісного динамізму та схильності до самозмінювання схожі за своєю природою і мають своєрідну «зону перетину» за психологічним змістом, проте у кожного з них своя специфічна сутність. Отже, для вимірювання зазначених феноменів бажано використовувати спеціалізований діагностичний інструментарій. До того ж у нашому дослідженні реалізовано структурний підхід до вивчення схильності до самозмінювання. Однак безперечною перевагою є вже сам факт створення та існування у психодіагностиці методики, яка

спеціально спрямована на діагностування саме такої властивості як особистісний динамізм.

Розглянемо методику О.І. Моткова «Психологічна культура особистості». Під психологічною культурою автор розуміє цілісну характеристику особистості, яка проявляється у самоорганізації, саморегуляції власної життєдіяльності, забезпечуючи її гармонійне функціонування. Психологічна культура виступає як сукупність базових прагнень і тенденцій, через які людина спроможна оптимально і творче впливати на життєвий процес. Методика дозволяє вимірювати рівень розвиненості цих прагнень, а також ступені їх реалізації. Конкретно діагностується вираженість таких базових прагнень і проявлень психологічної культури як:

1. Самопізнання, самоаналіз власних особистісних та поведінкових особливостей. Завдяки розвиненості цього компоненту досягається конструктивне саморозуміння та самовідношення;

2. Конструктивне гармонійне спілкування. Вираженість цього компоненту відповідає за вміння створювати продуктивну систему взаємостосунків;

3. Якісна саморегуляція емоцій, думок та дій. Вона проявляється в умінні підтримувати позитивний емоційний стан, бути стійким в стресових обставинах, створювати позитивні установки, конструктивно розв'язувати конфліктні ситуації, реалізовувати адаптивний, гармонійний і творчий спосіб життя;

4. Творчість. Наявність творчої справи є необхідною для повноцінного здорового життя людини;

5. Конструктивне ведення власних справ. Проявляється в умінні планувати, бути гнучким стосовно мети і процесу діяльності, бути стійким, систематичним щодо доведення справи до кінця;

6. Саморозвиток, що гармонізує. Важливий компонент психологічної культури, який містить в собі інформацію про наявність мети і дій стосовно самовиховання, змінювання з метою гармонізації думок, емоцій, бажань, уявлень, ідей, стосунків та способу життя в цілому [141].

Досліджуваному пропонується оцінити за п'ятибальною шкалою насамперед рівень вираженості відповідних прагнень психологічної культури, потім рівень їх

реалізації. Після підсумку «сирих» балів за кожним із проявлень, здійснюється співставлення сили та здійснення прагнень і за результатами виявляється рівень гармонійності кожного прагнення і психологічної культури в цілому. Поряд із традиційною системою оцінки – низький, середній та високий рівні – в методиці є ще псевдовисокий рівень. Це пов'язано з можливістю виникнення випадків необ'єктивного оцінювання досліджуваними власних психічних якостей. Звичайно, що основна увага приділяється рівням здійснення відповідних прагнень, що в цілому нижче, ніж рівень їх сили. Методика має цікаві й розширені діагностичні можливості. На її підґрунті можна констатувати рівень розвитку у досліджуваного психологічної культури, яка є важливим компонентом загальної культури буття і життєдіяльності особистості. О.І. Мотков звертає увагу, що при недостатньо вираженому рівні психологічної культури, людина має можливість її розвивати в процесі змінювання, саморозвитку, щоденної роботи над собою. Тобто людина завжди може розгорнути власне базове підґрунтя психологічної культури, щоб досягнути певного рівня її розвитку [141].

Методика вимірює певні характеристики, які перетинаються за психологічним змістом із формально-динамічними та якісними характеристиками схильності до самозмінювання. Але, по-перше, феномен схильності до самозмінювання за своєю психологічною сутністю вужче, ніж феномен психологічної культури і, скоріше, наближається до одного з її компонентів – саморозвитку, що гармонізує. По-друге, параметри, які діагностуються, структуровані за іншим принципом, ніж у запропонованому підході до вивчення схильності до самозмінювання. До того ж, за способом отримання даних методика несе більш формальний характер, а за способом їх обробки є досить ємкою.

В цьому контексті необхідно згадати про методики, що спрямовані на дослідження різних ціннісних орієнтацій особистості, серед яких є відкритість змінам, саморозвиток, робота над собою. Серед таких методик можна виокремити «Ціннісні орієнтації» М. Рокича [168], тест «ОТеЦ» І.Г. Сеніна [198], опитувальник цінностей С. Шварца (в адаптації В.М. Карандашева, С.В. Реттгес) [78] тощо.

Так, в методиці М. Рокича у списку термінальних цінностей (мета, якої варто прагнути) присутня цінність «розвиток (робота над собою, постійне фізичне і духовне вдосконалення)». Її місце в ієрархічній структурі всіх цінностей, що вивчаються, показує, наскільки вона важлива для особистості, наскільки впливає на її життєву активність [168, с. 525]. У тесті «ОТеЦ» серед ціннісних орієнтацій, що досліджуються, є цінність «розвиток себе, тобто пізнання своїх індивідуальних особливостей, постійний розвиток своїх здібностей та інших особистісних характеристик». Цей тест дає можливість виявити рівень вираженості цієї цінності і специфічні сфери її реалізації [198]. Опитувальник цінностей С. Шварца дозволяє визначати ціннісні типи, серед яких є «самостійність» і «стимуляція», що відносяться до полюсу відкритості змінам, а також «універсалізм» і «доброта», що становлять полюс самотрансцендентності [78]. Очевидно, що обидва полюса певним чином пов'язані із самозмінюванням та саморозвитком особистості.

Зазначені методики дають цікаву інформацію щодо значущості для людини ціннісних орієнтацій або цінностей змінювання, саморозвитку, роботи над собою. Це є цінною діагностичною інформацією в контексті вивчення схильності особистості до самозмінювання, тому що в значній мірі зумовлює змістовну сторону її спрямованості, а отже, її активності. Конструкти, які діагностують ці методики – це саморозвиток, робота над собою, відкритість змінам як ціннісні орієнтації або цінності.

Продовжуючи огляд методик, окремо можна виділити такі методики як «Тест здатності до самоосвіти», «Самооцінка здатностей до саморозвитку, самоосвіти», «Оцінка рівня здатності до самоосвіти і саморозвитку особистості» та інші [109; 188; 216]. Аналіз вказаних тестів показує, що в них, як правило, в ролі стимульного матеріалу пропонується не більше двадцяти запитань або тверджень. За результатами здійснюється визначення рівня розвиненості здатностей до саморозвитку. Такі методики як і анкети, спрямовані на виявлення здатності до саморозвитку [135]) не дають інформацію про багатокomпонентну структуру здатності до саморозвитку і отримана за їх допомогою інформація може використовуватися тільки як доповнення до обширної програми дослідження.

Особливе місце в існуючому у психодіагностиці інструментарії, який спрямований на дослідження прагнення і здатності людини до особистісного зростання і внутрішнього вдосконалення, займає «Опитувальник особистісної орієнтації» (Personal Orientation Inventory, POI) Е. Шострома [38], а також дві його адаптації: «Самоактуалізаційний тест» (САТ), що була здійснена Л.Я.Гозманом, Ю.Є.Алешиною, М.В.Загікою, М.В.Крозом [187] та опитувальник САМОАЛ Н.Ф. Каліної [74].

Феноменом, на дослідження якого спрямовані зазначені тести є самоактуалізація, тобто реалізація своїх можливостей, здібностей і талантів, власного потенціалу шляхом самовдосконалення. Оскільки під самоактуалізацією розуміється як сам процес, так і його результат, за допомогою зазначених методик можна виявляти рівень вираженості у людини кола характеристик особистості, що самоактуалізується (певних здатностей, ціннісних орієнтацій, потреб, рис особистості та поведінки) і тим самим рівень самоактуалізації, здатності до неї. Таким чином, самоактуалізація виступає багатомірним конструктом, для діагностики якого створені певні вимірювальні шкали (POI – 2 основні і 10 додаткових шкал; САТ – 2 основні і 12 додаткових; САМОАЛ – 11 однопорядкових шкал). Результати методик можуть бути інтерпретовані повністю або частково в залежності від дослідницької мети [38; 74; 187].

Для вивчення феномену схильності до самозмінювання діагностична інформація щодо феномену самоактуалізації є необхідною, оскільки психологічний зміст самоактуалізації включає в себе потребу, прагнення внутрішнього вдосконалення [128].

Таким чином, САТ і САМОАЛ, спрямовані на вимірювання рівня самоактуалізації, дають різноаспектну інформацію, що торкається і деяких складових схильності до самозмінювання. При цьому, психологічні змісти характеристик, що діагностуються, лише частково перетинаються з експлікованими структурними показниками схильності до самозмінювання. Тому ці методики доцільно використовувати з метою вивчення якостей і рис особистості, пов'язаних із схильністю до самозмінювання.

До методик, що діагностують властивості особистості, які містять в собі інформацію щодо її здатності і прагнення змінюватись і розвиватись, належать такі, що спрямовані на вимірювання деяких характеристик самоуправління [154], адаптивності [189; 190], здатності до професійного зростання [68], здатності до життєтворчості [235; 236], змін певних індивідуально-психологічних показників через ставлення до самого себе [169] тощо.

Наприклад, «Тест здатності до самоуправління» М.М. Пейсахова виявляє рівень відповідної здатності, при цьому, під самоуправлінням розуміється творчий процес, пов'язаний зі створенням нового, цілеспрямоване змінювання, мета якого формується суб'єктом в ході реалізації різних форм власної активності [154].

«Тест-опитувальник адаптивності» О.П. Саннікової, О.В. Кузнецової спрямований на виявлення індивідуально-типологічних особливостей адаптивності. Під адаптивністю автори розуміють інтегральну властивість особистості, яка має прояв у її здатності до внутрішніх, зовнішніх перетворень і перебудов з метою відновлення або зберігання рівноважних взаємовідносин із середовищем при змінюванні характеристик останньої. У зазначеному тесті є шкала «Готовність – відсутність готовності змінюватися», діагностуюча ступінь потреби особистості у змінах і адаптації, рівень здатності перетворюватися через прагнення до нового досвіду [189; 190].

Для діагностики здатності до професійного зростання в літературі пропонуються використовувати політестовий підхід, тому що феноменологічне поле цієї здатності є досить широким і потребує різних інструментів дослідження (включаючи ті, що діагностують компоненти самовідношення, саморефлексії, характеристики самоактуалізації, вольові здібності тощо) [68].

Політестовий підхід з використанням біографічного методу, а також методик, діагностуючих вершинні смислові структури особистості, пропонується і для дослідження здатності до життєтворчості [236].

Існують також психодіагностичні методи, якими можна вимірювати психологічні зміни тих чи інших індивідуально-психологічних якостей. Наприклад, «Методика дослідження відношення до себе (Q-сортування)» використовується для

діагностики змін, які відбулися в результаті психотерапевтичної роботи [169]. Однак її можна застосовувати для вимірювання змін, що з'явилися без прецедентного психотерапевтичного впливу, саме для виявлення того, наскільки особистість самозмінюється.

Таким чином, методики, що діагностують властивості особистості, які мають відношення до її змінювання та розвитку, є широко представленими. Звертає на себе увагу той факт, що властивості, які вимірюються зазначеними вище методиками, належать до різних рівнів психічної організації особистості або/і відрізняються за специфікою психологічного змісту. Наприклад: саморозвиток як цінність та саморозвиток як здатність; відкритість новому досвіду як ціннісна орієнтація та прагнення до змін як особистісна диспозиція тощо.

Аналіз показує, що методик, які діагностують саме схильність до самозмінювання, її якісні складові в єдиній сукупності, в психодіагностиці немає. Саме цей факт спонукав нас до створення оригінальної психодіагностичної методики [121].

2.2.2. Результати апробації оригінального тест-опитувальника «Схильність до самозмінювання» і шкали «Незадоволеність собою»

Першим кроком у створенні оригінального тест-опитувальника було формулювання мети, а саме, дослідження рівня вираженості схильності особистості до самозмінювання, її якісних характеристик. Заздалегідь здійснювався теоретичний аналіз проблеми, який дозволив виділити і описати структуру феномена схильності до самозмінювання (див. 1.3.). Було створено п'ять шкал, які за попереднім припущенням відображають значимі психологічні складові досліджуваної схильності. А саме: прийняття переживань самозмінювання (афективний показник) (ППС), схильність до аналізу самозмінювання (аналітичний показник) (САС), схильність до дій, спрямованих на самозмінювання (конативний показник) (СДС), відкритість новому досвіду (ВНД), чутливість до стимуляторів самозмінювання (ЧСС) [121]. Такий шлях створення конструкту властивості і відповідної структури тесту вже на перших етапах забезпечує його конструктну валідність [37; 38; 134]

Наступним кроком був пошук і формулювання завдань у вигляді тверджень, які могли б виступати як індикатори параметрів, що вивчаються. Завдання були розроблені на основі вивчення вже існуючих більш менш адекватних меті дослідження методик, а також використання інформації, отриманої з наукової літератури та емпіричних пілотажних досліджень. Розробку було проведено відповідно до вимог психометрики, дотримування яких у значній мірі забезпечує змістовну валідність [8; 37; 38]. До таких вимог належать:

- 1) у кожному завданні повинно бути сформульовано тільки одну думку;
- 2) формулювання завдань (тверджень) мають бути чітким і простим (завдання не повинні містити двозначностей, подвійних заперечень і т.п.);
- 3) завдання повинні бути спрямовані на релевантні ознаки виділених структурних показників феномену;
- 4) систему завдань, спрямованих на виявлення одного показника, треба будувати з урахуванням принципу рандомізації, що забезпечує їх репрезентативність стосовно відповідного параметру;
- 5) завдання за кожним показником повинні бути когерентними;
- 6) завдання-індикатори мають підходити для діагностування будь-яких значень континууму, який передбачається (це забезпечується варіантами відповіді, що відображають ступінь згоди або незгоди досліджуваного: безумовно, так; мабуть, так; мабуть, ні; безумовно, ні) [8; 37; 38; 134].

За означеними вимогами психометрики був розроблений перший варіант опитувальника, який включав 108 тверджень. На етапі пілотажного дослідження цей варіант було запропоновано групі досліджуваних (60 осіб) з метою перевірки тверджень на чіткість і доступність для сприйняття. Також було перевірено відповідність сирих балів, отриманих за кожним твердженням-індикатором, нормальному розподілу. В результаті виконаної роботи було зроблено емпіричну нормалізацію виділених шкал [144]. Частина тверджень із ненормальною частотою розподілу була вилучена. Частина тверджень, які викликали труднощі при сприйнятті та розумінні – замінені іншими або змінена.

На наступному етапі удосконалений варіант тест-опитувальника – 60 тверджень – був запропонований 105 особам. Отримані результати були піддані факторизації з подальшим обертанням факторної матриці, по-перше, з метою аналізу значимості кожного завдання окремо, по-друге, з метою уточнення структури тесту (співвідношення закладеної теоретичної і отриманої емпіричної структур) [134]. Таким чином, було здійснено один з етапів перевірки конструктної валідності методики [38; 134; 144].

За результатами факторного аналізу було обрано п'ятифакторну модель групування індикаторів. В цілому в ній було відображено закладений склад показників схильності до самозмінювання. Інакше кажучи, отримана таким шляхом емпірична структура тесту більшою частиною співпала з його теоретичною структурою. Проте роботу з удосконалення репрезентативності тверджень і їх розподілу стосовно показників феномену було продовжено. Мета даної роботи полягала в максимальному зближенні теоретичної та емпіричної структур опитувальника. В результаті було зроблено перегруповування у відношенні п'яти тверджень, а твердження з незначущою факторною вагою було виключено з системи завдань.

Перероблений варіант опитувальника, що включав 50 тверджень – по десять на кожну з п'яти виділених шкал, був запропонований 205 особам. Отримані дані також були піддані факторному аналізу (див. таблицю 2.1.).

Аналіз отриманих результатів показав, що всі твердження мають значущу факторну вагу. Обрана п'ятифакторна модель відображує закладену структуру схильності до самозмінювання, що, в свою чергу, підтверджує конструктну валідність тесту.

Таким чином, в результаті поетапного перетворення було створено остаточний варіант опитувальника. Він включає в себе письмову інструкцію, стимульний матеріал у вигляді 50 тверджень, серед яких є «прямі» і «зворотні» твердження, що розташовані за п'ятьма шкалами, і бланк для відповідей. Також до тесту додається мануал [193, с. 88], в якому надано його основні характеристики. Докладний опис методики наведено у додатку А.1.

Групування тверджень за п'ятифакторною моделлю

Фактори									
I		II		III		IV		V	
Індикатори	Факторна вага	Індикатори	Факторна вага	Індикатори	Факторна вага	Індикатори	Факторна вага	Індикатори	Факторна вага
ППС ₁	632*	САС ₂	541*	СДС ₁₀	599*	ВНД ₁₀	758*	ЧСС ₆	527*
ППС ₉	589*	САС ₁	509*	СДС ₄	556*	ВНД ₉	677*	ЧСС ₂	369*
ППС ₁₀	535*	САС ₇	503*	СДС ₅	548*	ВНД ₇	581*	ЧСС ₅	362*
ППС ₂	453*	САС ₁₀	452*	СДС ₆	448*	ВНД ₄	382*	ЧСС ₃	341*
ППС ₈	404*	САС ₄	451*	СДС ₁	443*	ВНД ₃	367*	ЧСС ₄	223*
ППС ₅	343*	САС ₉	367*	СДС ₈	411*	ВНД ₂	236*	ЧСС ₁	206*
ППС ₆	312*	САС ₈	348*	СДС ₂	395*	ВНД ₈	366*	ЧСС ₁₀	187*
ППС ₃	308*	САС ₅	339*	СДС ₇	305*	ВНД ₆	214*	ЧСС ₉	157
ППС ₄	267*	САС ₆	297*	СДС ₃	272*	ВНД ₁	188*	ЧСС ₇	157
ППС ₇	219*	САС ₃	168	СДС ₉	213*	ВНД ₅	157	ЧСС ₈	144

Примітка: 1) показники представлені в порядку зменшення факторної ваги; 2) $n = 205$; 3) індекс біля показника означає номер твердження; 4) тут і надалі нулі та коми опущені; 5) позначка * свідчить про коефіцієнт кореляції на рівні $p \leq 0.01$; відсутність позначки – $p \leq 0.05$.

Процедура тестування стандартна. В методиці передбачено чотири варіанта відповідей, які оцінюються за наступною шкалою: «безумовно, так» - 4 бали; «мабуть, так» - 3 бали; «мабуть, ні» - 1 бал; «безумовно, ні» - 0 балів. Варіанти відповідей на «зворотні» твердження оцінюються навпаки. Максимальна оцінка по кожному параметру складає 40 балів. Загальний показник схильності до

самозмінювання (ЗПС) є середнім арифметичним балів, набраних за всіма шкалами: $ЗПС = (ППС+САС+СДС+ВНД+ЧСС) / 5$. Підрахунок «сирих» балів здійснюються відповідно до ключа (див. додаток А.1.). За результатами методики визначається рівень вираженості окремих складових схильності до самозмінювання і загальний ступень її прояву.

На остаточному етапі створення даного психодіагностичного інструменту було здійснено перевірку на надійність і на валідність. Для визначення цих важливих психометричних характеристик тесту було використано систему методів у яку ввійшли:

1. Метод розщеплення навпіл (надійність частин тесту). Цей метод полягає в розбитті тесту на дві складові частини і в подальшому аналізі стійкості результатів двох окремих сукупностей завдань.

2. Метод повторного тестування (тест-ретестова надійність). Цей метод полягає у повторному проведенні тестування з використанням одного і того ж психодіагностичного інструменту. Коефіцієнтом надійності виступає коефіцієнт кореляції між результатами тестування і ретестування. При використанні цього методу важливим моментом є встановлення певного часового інтервалу, який визначається з урахуванням мети перевірки, особливостей вимірювального конструкту, виду тестових завдань і характеристик вибірки (вік, індивідуальні особливості піддослідних тощо). У даному випадку досліджуваними є дорослі люди віком від 18 до 45 років. З урахуванням особливостей вибірки і специфіки конструкта було обрано інтервал у три місяці.

3. Метод паралельного тестування (надійність паралельних форм). В ролі паралельного тесту потрібно використовувати надійну і валідну методику, що діагностує той самий конструкт. При цьому одні й ті ж досліджувані у вибірці стандартизації обстежуються спочатку з застосуванням методики, що перевіряється, а потім – із застосуванням паралельного тесту. Основним показником надійності й валідності є коефіцієнт кореляції між результатами обох методик [8; 37; 38; 80; 134].

В ролі паралельних тестів використовувались:

1) «Прагнення до змін» (Д.О. Леонт'єв, Д.В. Сапронов). Конструктом є здатність і готовність особистості змінюватися в умовах відсутності імперативної необхідності [105];

2) шкала «Готовність змінюватися» (ГЗ) тест-опитувальника соціальної адаптивності (О.П. Саннікова, О.В. Кузнецова). Вимірює потребу особистості в адаптації і змінюванні [189];

3) методика «Розташування себе на умовній шкалі схильності до самозмінювання» [168; 195] (опис даної методики наводиться в підпункті 2.2.4);

Результати перевірки оригінального тест-опитувальника на надійність і валідність за допомогою зазначених методів надані в таблиці 2.2.

Таблиця 2.2.

Коефіцієнти кореляцій між показниками при перевірці тест-опитувальника схильності до самозмінювання на надійність і валідність

Методи перевірки оригінального тесту на надійність і валідність	Кількість досліджуваних x (n)	Показники схильності до самозмінювання					
		ППС	САС	СДС	ВНД	ЧСС	ЗПС
Розщеплення навпіл	n=205	423*	360*	582*	404*	361*	
Тест-ретестова надійність	n=130	651*	648*	667*	621*	635*	
Метод паралельного тестування							
Особистісний динамізм	n=157	363*		492*	352*	246*	469*
Готовність змінюватися		284*		213*	269*	184	324*
Розташування себе на шкалі	n=200	160	220*	323*	275*	162	447*

Як видно з таблиці 2.2, при перевірці надійності оригінального тест-опитувальника методом розщеплення навпіл отримані значущі додатні взаємозв'язки між однойменними показниками на рівні $p \leq 0.01$, що свідчить про достатній рівень гомогенності складу завдань в середині кожної шкали.

Аналіз взаємозв'язків між однойменними показниками схильності до самозмінювання при застосуванні методу повторного тестування (перевірка

ретестової надійності) показав, що всі вони є значущими на 1% рівні. Отримані значення коефіцієнтів кореляції ретестової надійності є невисокими, але задовільними. Це можна пояснити саме специфікою властивості, що діагностується. Схильність до самозмінювання хоча і є відносно стійкою властивістю особистості, але вона за своєю природою більш мінлива, ніж, наприклад, такі властивості як ригідність, тривожність та інші.

В результаті перевірки опитувальника методом паралельного тестування було встановлено наявність значущих додатних взаємозв'язків між показниками схильності до самозмінювання і показниками особистісного динамізму (прагнення до змін), готовності змінюватися, а також показниками вибіркового шкали методики «Розташування себе на умовній шкалі схильності до самозмінювання».

Проаналізуємо отримані результати ретельніше. Показники особистісного динамізму (прагнення до змін) і готовності до змін позитивно пов'язані із показниками ППС (прийняття переживань самозмінювання), СДС (схильність до дій, спрямованих на самозмінювання), ВНД (відкритість новому досвіду) і ЧСС (чутливість до стимуляторів самозмінювання). Майже всі взаємозв'язки є значущими на рівні $p \leq 0.01$. Зв'язок між особистісним динамізмом, готовністю змінюватися та показником САС (схильність до аналізу в самозмінюванні) відсутній.

Між показниками всіх однойменних шкал оригінального тесту і методики «Розташування себе на умовній шкалі схильності до самозмінювання» (модифікація методики Дембо-Рубінштейн) отримані значущі кореляційні зв'язки. На 1% рівні було виявлено додатній кореляційний зв'язок між показниками САС (схильність до аналізу в самозмінюванні), СДС (схильність до дій, спрямованих на самозмінювання), ВНД (відкритість новому досвіду) і показниками відповідних шкал модифікованої методики, а також між загальними показниками. На 5% рівні – між показниками шкал ППС (прийняття переживань самозмінювання) і ЧСС (чутливість до стимуляторів самозмінювання) і показниками відповідних рангових шкал. Результати кореляційного аналізу між показниками оригінального тесту і паралельних методик свідчать про збігання відповідей досліджуваних на різні набори завдань, що підтверджує надійність і валідність оригінальної методики.

Продовженням перевірки діагностичної цінності тест-опитувальника стало виявлення такого виду конструктної валідності як конвергентна валідність. Це здійснювалося шляхом аналізу кореляцій показників оригінальних шкал із показниками іншого тесту, що вимірює близькоспоріднені конструкти, але за певними критеріями не може використовуватися як паралельний. Для перевірки ступеню близькості відповідних зв'язків було вибірково використано методику «Психологічна культура особистості» (О.І. Мотков) [141]. А саме такі її шкали: прагнення до самопізнання, самоаналізу, ступінь його реалізації; прагнення до саморегуляції, ступінь його реалізації; прагнення до саморозвитку, ступінь його реалізації. Також враховувався показник сили прагнень психологічної культури в цілому і ступінь їх реалізації. Результати кореляційного аналізу наведено в таблиці 2.3.

Таблиця 2.3.

**Результати кореляційного аналізу між показниками схильності до
самозмінювання і психологічної культури**

Показники психологічної культури	Показники схильності особистості до самозмінювання					
	ППС	САС	СДС	ВНД	ЧСС	ЗПС
Прагнення до самопізнання		305*	259*	215*	222*	349*
Реалізація прагнення	184*	166	482*	198*	192*	408*
Прагнення до саморегуляції					216*	204*
Реалізація прагнення	181		281*			161
Прагнення до саморозвитку		267*	195*		185*	278*
Реалізація прагнення	153	185*	400*	153		306*
Прагнення психол. культури		197*	212*	174	242*	295*
Реалізація прагнень	202*		486*	151		323*

Примітка: n = 199.

В результаті співвідношення даних за оригінальним тестом із даними за окремими шкалами методики «Психологічна культура» було виявлено коло очікуваних значущих додатних взаємозв'язків між відповідними показниками схильності до самозмінювання і психологічної культури. Так, параметр ППС (прийняття переживань самозмінювання) виявляє значущі взаємозв'язки на 1 % рівні з показниками реалізації прагнень до самопізнання, самоаналізу і прагнень

психологічної культури в цілому. На 5% рівні – з показниками реалізації прагнень до саморегуляції і саморозвитку. Показник САС (схильність до аналізу в самозмінюванні) додатньо пов'язаний із такими параметрами психологічної культури як прагнення до самоаналізу ($p \leq 0.01$) і ступінь його реалізації ($p \leq 0.05$), прагнення до саморозвитку і його реалізації ($p \leq 0.01$), сили прагнень психологічної культури ($p \leq 0.01$). СДС (схильність до дій, спрямованих на самозмінювання) виявив значущі однопроцентні зв'язки із усіма параметрами психологічної культури, що були обрані для зіставлення, окрім прагнення до саморегуляції. Примітно, що отримані значення коефіцієнтів кореляції між даним конативним показником (СДС) схильності до самозмінювання і параметрами реалізації прагнень психологічної культури значно вище, ніж між ним і параметрами сили цих прагнень.

Також було встановлено значущий кореляційний взаємозв'язок між ВНД (відкритість новому досвіду) і показниками прагнення до самопізнання, його реалізації ($p \leq 0.01$), реалізації прагнення до саморозвитку ($p \leq 0.05$), сили і реалізації прагнень психологічної культури в цілому ($p \leq 0.05$). Між ЧСС (чутливість до стимуляторів самозмінювання) і показниками всіх вищезазначених прагнень, а також з параметром реалізації прагнення до самопізнання, самоаналізу виявлено однопроцентні значимі зв'язки. Зрештою, ЗПС (загальний показник самозмінювання) є додатньо пов'язаним на рівні $p \leq 0.01$ зі всіма показниками обраних параметрів психологічної культури, окрім показника реалізації прагнення до саморегуляції (зв'язок на рівні $p \leq 0.05$).

Отримані результати свідчать про достатню силу зв'язку між показниками схильності до самозмінювання і параметрами психологічної культури, що підтверджує конвергентну (конструкту) валідність оригінального тест-опитувальника.

Необхідним етапом перевірки психометричних параметрів тесту є встановлення внутрішньої узгодженості між показниками його конструкту. Для цього був проведений інтеркореляційний аналіз показників, що вимірюються (див. табл. 2.4).

Таблиця 2.4.

Коефіцієнти кореляцій між показниками схильності до самозмінювання

Якісні показники	СДС	ВНД	ЧСС	ЗПС
ППС	401*	347*	377*	645*
САС		163		368*
СДС		385*	324*	706*
ВНД			375*	734*
ЧСС				635*

Результати інтеркореляційного аналізу свідчать про те, що в цілому тест є внутрішньо узгодженим. Всі п'ять показників шкал тесту мають значиму кореляцію з його загальним показником. Виявлено наявність однопроцентного значимого зв'язку між такими параметрами як ППС (прийняття переживань самозмінювання), СДС (схильність до дій, спрямованих на самозмінювання), ВНД (відкритість новому досвіду) і ЧСС (чутливість до стимуляторів самозмінювання). Звертає на себе увагу відсутність значимих зв'язків між САС (схильність до аналізу в самозмінюванні) із іншими чотирма параметрами, крім ВНД ($p \leq 0.05$).

Ще одним важливим кроком у встановленні діагностичної цінності тесту, що апробується, є його дискримінативність [8; 37; 38; 80]. При визначенні цієї психометричної характеристики було використано коефіцієнт дискримінативності δ Фергюсона. Результати обчислення наведені у таблиці 2.5.

Як видно з таблиці 2.5, величина отриманих коефіцієнтів дискримінативності є задовільною, щоб вважити завдання за кожною шкалою тесту здатними диференціювати піддослідних стосовно ступеню вираженості властивості, яка вимірюється [38].

Таблиця 2.5.

Характеристики дискримінативності шкал «Тест-опитувальника схильності до самозмінювання»

	Показники схильності до самозмінювання					
	ППС	САС	СДС	ВНД	ЧСС	ЗПС
δ Фергюсона	0,97	0,98	0,98	0,97	0,97	0,99

Паралельно зі створенням оригінального тест-опитувальника «Схильність до самозмінювання» була розроблена оригінальна шкала, спрямована на вивчення ступеня незадоволеності особистості собою, яка умовно була названа «Незадоволеність собою». Передбачалося, що використання цієї шкали дасть

Незадоволеності собою	n=205	n=130	n=199					
	НзС	310*	605*	-368*	-327*	-317*	324*	-288*

Отримані при перевірці методом розщеплення навпіл і методом тест-ретесту значимі кореляційні зв'язки між однойменним показником НзС (незадоволеність собою) ($p \leq 0.01$), вказують на надійність вимірювання оригінальної шкали. Факт наявності значимого зворотнього зв'язку НзС із ПЗЗ (показник загальної задоволеності), факторами С (полюс „сила «Я»”), Н (полюс „сміливість”), показниками Sr (самоповага) і Sa (самоприйняття), а також прямого зв'язку із фактором О (полюс „схильність до почуття провини”) підтверджує теоретично передбачувані кореляції між властивістю, що вимірюється, і пов'язаними з нею психологічними характеристиками. Це підтверджує конвергентну (конструктну) валідність шкали. Встановлення коефіцієнта дискримінативності – δ Фергюсона, рівного 0,98 - свідчить про здатність окремих завдань шкали диференціювати піддослідних стосовно мінімального і максимального прояву заданої якості.

Узагальнюючи результати, отримані при перевірці психометричних характеристик оригінальних створених у співавторстві методик – тест-опитувальника «Схильність до самозмінювання» і шкали «Незадоволеність собою» – можна констатувати, що обрані психодіагностичні інструменти є надійними, валідними і представляють собою певну діагностичну цінність.

2.2.3. Діагностика формально-динамічних показників схильності до самозмінювання

В межах запропонованого дослідження зроблена спроба виділення власне формально-динамічних параметрів схильності до самозмінювання для отримання різнобічної інформації щодо її прояву. З цією метою було модифіковано метод «полярних профілів», сутність якого полягає у використанні набору біполярних

шкал з антонімічними полюсами для оцінки певних характеристик [87,с. 206]. У нашому випадку – формально-динамічних характеристик схильності до самозмінювання. Конкретно вивчалися такі формально-динамічні показники схильності до самозмінювання:

1. Потреба в самозмінюванні. Додатний полюс (ПС⁺) містить інформацію про бажання, відчуття необхідності змінювати якості свого характеру, поведінки, особливості свого відношення до себе, інших і світу. На протилежному полюсі (ПС⁻) – відсутність потреби суб'єкта в змінюванні себе, характеру, поведінки, звичок, стилю стосунків.

2. Ініціативність у самозмінюванні. Додатний полюс (ІС⁺) характеризується самостійною ініціацією дій, спрямованих на самозмінювання (бажання і здійснення спроб змінитися виникає за власною ініціативою, а не під впливом оточення або вимог ситуації). На протилежному полюсі (ІС⁻) – відсутність ініціативності суб'єкта в діях, спрямованих на зміну якостей своєї особистості і поведінки.

3. Усталеність спрямованості на самозмінювання. Додатний полюс (УС⁺) містить інформацію про стійке прагнення суб'єкта працювати над собою, своєю поведінкою і постійне виконання дій для досягнення мети змінювання і розвитку себе. Інший полюс (УС⁻) характеризується відсутністю усталеності в роботі над собою, фрагментарним характером виникнення і протікання активності, що спрямована на самозмінювання (відповідні прагнення і дії виникають імпульсами, «хвилеподібно»).

4. Широта поля самозмінювання, різносторонність. Додатний полюс (ШС⁺) характеризується схильністю суб'єкта змінювати якомога більше аспектів, сторін свого «Я» у відношенні до себе і свого тіла, до сім'ї і оточуючих, до професії і праці, до світу і життя в цілому та поведінки. Від'ємний полюс (ШС⁻) характеризується вузькістю поля охоплених аспектів самозмінювання (наприклад, тільки у відношенні до свого зовнішнього вигляду).

5. Легкість самозмінювання. Додатний полюс (ЛС⁺) означає легкість в досягненні мети роботи над собою у вигляді бажаних змін, які починають природно

проявлятися в житті. Інший полюс (ЛС⁻) характеризується трудностю, складністю досягнення суб'єктом необхідних йому змін в собі і своїй поведінці.

6. Гнучкість самозмінювання. Додатний полюс (ГС⁺) містить інформацію про схильність суб'єкта до пошуку і використання різноманітних способів для досягнення мети в роботі над собою, а також здатністю бути гнучким по відношенню до цілей самозмінювання (змінювати її за необхідністю). Протилежний полюс (ГС⁻) – відсутність гнучкості суб'єкта у виборі шляхів, можливостей, мети особистісного самозмінювання.

7. Творчість у самозмінюванні (самотворення, креативність). На додатному полюсі (ТС⁺) зосереджено виражену схильність до пошуку і реалізації оригінального підходу до шляхів і засобів самозмінювання, самотворення, до переваги власного творчого синтезу різним готовим моделям в чистому вигляді. На іншому полюсі (ТС⁻) – відсутність творчого підходу до роботи над собою, перевага вже існуючих моделей і способів, стереотипність, стандартність [114].

Описана психодіагностична процедура умовно була названа «Формально-динамічний профіль схильності до самозмінювання» або скорочено «Ф-Д профіль схильності до самозмінювання», оскільки спрямована на вимірювання власне формально-динамічних характеристик феномену, що вивчається. Вона складається з набору чотирнадцяти шкал (по дві шкали на кожний із семи виділених показників). Кожна шкала – це пара альтернативних тверджень із однаковим початком. Градація відповіді має вигляд симетричної шкали – 3 2 1 0 1 2 3. Підрахунок «сирих» балів здійснюється шляхом перетворення симетричної шкали в асиметричну – висхідну або низхідну залежно від виду шкали («пряма» або «зворотна»). Вибраний досліджуваним ступінь своєї згоди з твердженням відповідно до ключа переводиться в бал за висхідною або низхідною шкалою. Потім підсумовується бали за шкалами, які належать до одного показника. Таким чином, кожна досліджувана особа отримує 7 показників, що характеризують ступінь прояву кожного з них, виражену в балах. Загальний показник (ЗФД) – це середнє арифметичне значень усіх показників. На підставі отриманих даних складається індивідуальний профіль схильності особистості до самозмінювання.

Опис методики дослідження формально-динамічних показників схильності до самозмінювання, який міститься у мануалі, інструкція, стимульний матеріал разом із бланком для відповідей, ключ для обробки даних, докладно представлені у додатку А.3. На цьому етапі дослідження розроблену методику використано виключно для наукових досліджень.

З метою точнішого вимірювання вираженості характеристик схильності особистості до самозмінювання і створення паралельного тесту (за відсутністю повних аналогів) нами була модифікована самооціночна методика «Розташування себе на умовній шкалі» (Дембо-Рубінштейн) [168; 195]. Модифікація – «Розташування себе на умовній шкалі схильності до самозмінювання» – складається з двох структурних частин, одна з яких спрямована на вимірювання виділених формально-динамічних, інша – якісних показників феномену, що вивчається.

Процедура діагностики побудована на оцінці піддослідним кожного з показників схильності до самозмінювання, яка відбувається на підставі запропонованого опису його проявів (так званих предметів оцінки). Конкретні «предмети оцінки» створювалися на основі узагальнення інформації про певні характеристики, які були отримані в результаті аналізу літератури, бесід із досліджуваними і психологами-експертами. Піддослідним пропонується бланк, на якому зображено 13 ліній висотою 100 мм із вказівкою нижньої (min) і верхньої (max) відміток, а також ледве помітною вказівкою середини. Довжина кожної шкали дорівнює 100 мм. Відповіді піддослідних набувають кількісної характеристики (наприклад, 63 мм = 63 балам). Підрахунок «сирих» балів здійснюється за дванадцятьма шкалами. Перша шкала – «здоров'я» – тренувальна, і при обробці даних не враховується.

Таким чином, методика дозволяє на основі самооцінки досліджуваних отримати 12 показників схильності до самозмінювання. Докладний опис методики наведено у додатку А.3.3.

2.3. Діагностика психологічних характеристик особистості, що співвідносяться зі схильністю до самозмінювання

Органічною складовою дослідження індивідуальних проявів схильності особистості до самозмінювання є вивчення широкого спектру психологічних характеристик, які за даними літературі, пов'язані із цією властивістю. В результаті аналізу наукових даних з проблем особистісного змінювання, особистісного, творчого потенціалів, саморозвитку, самоактуалізації та ін., пілотажних досліджень, бесід із досліджуваними, клінічними спостереженнями було окреслено певне коло психологічних явищ, що пов'язані зі схильністю до самозмінювання (див. 1.4.). Конкретно було здійснено емпіричну перевірку гіпотетичного зв'язку між показниками феномена, що вивчається, і особистісного динамізму (прагнення до змін), адаптивності, толерантності до невизначеності, життестійкості, самоактуалізації, локусу контролю, факторами особистості за Р.Кеттеллом та емоційності. Коло теоретично передбачуваних зв'язків є значно більшим. На цьому етапі дослідження зроблено спробу виділення найбільш істотних, з нашої точки зору, якостей особистості, вивчення зв'язку з якими дає поглиблену інформацію щодо прояву схильності до самозмінювання. У цьому параграфі увага зосереджена на описі психодіагностичних засобів їх вивчення.

До запропонованого комплексу психодіагностичних інструментів увійшли методики, які відповідають основним психометричним вимогам.

Для діагностики особистісного динамізму було використано опитувальник «Прагнення до змін» (Д.О. Леонтьєв, Д.В. Сапронов) [105]. Опитувальник вимірює ступінь вираженості прагнення до змін або, іншими словами, особистісного динамізму і являє собою єдину шкалу індикаторів, спрямованих на виявлення таких її феноменологічних проявів як усвідомлення людиною своїх можливостей, відкритість новому досвіду, прийняття тривоги, схильність до ризику. Він містить 19 тверджень, які пропонується оцінити за ступенем згоди: «безумовно, не згоден», «радіше, не згоден, аніж згоден», «радіше, згоден, аніж не згоден», «безумовно, згоден». Автори дають відомості про результати перевірки тесту на надійність і валідність, які є достатніми для визнання його діагностичної цінності, але вказують на необхідність подальшої роботи над удосконаленням інструменту [105]. Проте, за

відсутністю потрібних аналогів для дослідницьких цілей, ми використовували дану методику в наукових цілях.

З метою діагностики соціальної адаптивності був використаний «Тест-опитувальник адаптивності» (О.П. Саннікова, О.В. Кузнецова) [189; 190]. За допомогою цього тест-опитувальника вимірюються формально-динамічні та якісні показники адаптивності: широта обхвату сигналів соціуму (ШОСС), легкість розпізнавання та ієрархізації сигналів (ЛІСС), точність орієнтації в сигналах соціуму (ТОСС), усталеність емоційного переживання (УЕП), готовність змінюватися (ГЗ), готовність до виконання конструктивних дій, спрямованих на подолання невдач (ГПН), готовність до здійснення дій, спрямованих на досягнення мети (ГДМ). Тест дає можливість визначати рівень загальної задоволеності (ПЗЗ – додаткова шкала) і загального показника адаптивності (ЗПА). Він містить 80 тверджень. Максимальна кількість балів за кожним показником складає 40. Загальний показник вираховується за формулою: $ЗПА = (ШОСС + ЛІСС + ТОСС + УЕП + ГЗ + ГПН + ГДМ) / 7$. За результатами методики можна визначати індивідуальні особливості адаптивності особистості. Методика стандартизована, відповідає вимогам щодо надійності та валідності [189; 190].

Особливе місце серед психологічних явищ, пов'язаних зі схильністю до самозмінювання, посідають такі характеристики особистісного потенціалу людини як толерантність до невизначеності і життєстійкість. Для їх діагностики в роботі використовувалися: опитувальник толерантності до невизначеності Баднера в адаптації Г.У. Солдатової та ін. [49] і опитувальник життєстійкості С. Мадді в адаптації Д.О. Леонтьєва, О.І. Рассказової [106].

Методика «Толерантність до невизначеності» представляє шкалу, спрямовану на вимірювання даного типу толерантності як особистісної риси. Уточнюючи конструкт, який вимірюється тестом, необхідно зазначити, що Баднер розглядає толерантність до невизначеності як тенденцію сприймати ситуації невизначеності як бажані, а не загрозові [цит. по: 49]. Тобто основний акцент зосереджено на когнітивному компоненті толерантності до невизначеності. Адаптована шкала толерантності до невизначеності представлена трьома субшкалами, а саме:

новизною проблеми (НП), складністю проблеми (СП), нерозв'язаністю проблеми (НеП). Методика містить 16 тверджень. Підрахунок «сирих» балів здійснюються як за окремими субшкалами, так і за основною шкалою. Низькі показники у порівнянні з наданими середніми значеннями вказують на толерантність, високі – на інтолерантність до невизначеності. За результатами методики можна визначати ступінь толерантності до невизначеності в конкретних її проявах [49].

Для діагностики такої важливої характеристики особистісного потенціалу як життєстійкість було використано адаптацію Д.О. Леонтьєва, О.І. Рассказової опитувальника «Hardiness Survey» С. Мадді. Тест призначений для дослідження життєстійкості, а саме, таких її компонентів: залученості (З), контролю (К) і прийняття ризику (ПР). Методика містить 45 тверджень. Досліджуваному пропонується оцінити кожне твердження, вибираючи ступінь згоди. В результаті підраховується загальний показник життєстійкості (Ж) і показники за кожною шкалою окремо. Отримані результати порівнюються із наданими середніми значеннями відповідних показників. Загальний показник життєстійкості, що перевищує 80,72 бали свідчить про достатній або високий рівень її вираженості. За величинами інших показників судять про рівень розвиненості кожного з компонентів життєстійкості. Дані про надійність і валідність методики свідчать про діагностичну цінність тесту. Також при адаптації методики було здійснено її перевірку на соціальну бажаність, що показало можливість її використання і в ситуаціях із підвищеним ризиком прояву симуляції відповідей респондентів [106].

Вже зазначалося про співвідношення схильності особистості до самозмінювання та характеристик самоактуалізації (див. 1.4.). Для перевірки цих теоретичних припущень було здійснено діагностику складових самоактуалізації з використанням «Самоактуалізаційного тесту» Л.Я. Гозмана та ін. [187]. Тест вимірює рівень вираженості характеристик самоактуалізації за двома основними і дванадцятьма додатковими шкалами, що об'єднуються в 6 блоків. До основних належать компетентність у часі (Тс) і підтримка, незалежність, автономність (І), до додаткових – 1) блок цінностей – ціннісні орієнтації, пов'язані із самоактуалізацією (SAV) і гнучкість поведінки (Ех); 2) блок відчуттів – сенситивність до себе (Fr) і

спонтанність (S); 3) блок самосприйняття – самоповага (Sr) і самоприйняття (Sa); 4) блок концепції людини – уявлення про природу людини (Nc) і синергія (Sy); 5) блок міжособистісної чутливості – прийняття агресії (Ag) і контактність (Co); 6) блок творчої спрямованості особистості – пізнавальні потреби (Cog) і креативність (Cr). Всього у тесті 126 пар суджень. З кожної пари досліджуваному необхідно вибрати тільки одне, що найбільш відповідає його поглядам. Однозначних норм для виявлення низького, середнього і високого рівнів самоактуалізації не надається. Методика дозволяє виявляти рівень вираженості кожної характеристики самоактуалізації окремо. Дані про надійність і валідність свідчать про високу діагностичну цінність САТ [187].

Для вивчення співвідношення між схильністю до самозмінювання та спектром темпераментальних та характерологічних властивостей особистості було використано діагностичні можливості «Тест-опитувальнику рівня суб'єктивного контролю» Є.Ф. Бажина та ін. [168] і «16 – факторного особистісного опитувальника» Р.Кеттелла (форми А і В) [18; 185]. Перший призначений для діагностики такої узагальненої характеристики як інтернальність-екстернальність. Вимірювання виконується за наступними шкалами: загальна інтернальність (ІЗ), інтернальність в області досягнень (Ід), інтернальність в області невдач (Ін), інтернальність у сімейних стосунках (Іс), інтернальність у виробничих відносинах (Ів), інтернальність в міжособистісних стосунках (Ім), інтернальність щодо здоров'я і хвороби (Ізд). Опитувальник містить 44 тверджень. Отримані в балах результати переводиться у стени. За результатами методики створюється «профіль суб'єктивного контролю» досліджуваного, який дозволяє виявити тип локалізації контролю в різних сферах і місце досліджуваного в континуумі «інтернальності - екстернальності». За даними психодіагностичної літератури, опитувальник має високі показники надійності та валідності [168].

Друга методика – «16 – факторний особистісний опитувальник» Р.Кеттелла – вимірює 16 первинних і 4 вторинних фактори особистості. Серед них є різні характеристики темпераменту, риси характеру особистості, що представлені як біполярні континууми. В дослідженні використовувалися дві форми опитувальника,

кожна з яких містить 187 питань. Перетворення «сирих» балів у стени проходило за нормативними таблицями, отриманими в результаті стандартизації опитувальника на вітчизняній вибірці співробітниками кафедри загальної та диференціальної психології ПДПУ ім. К.Д. Ушинського під керівництвом О.П. Саннікової. Цей опитувальник є відомим, поширеним психодіагностичним інструментом і має високу діагностичну цінність. Критики вказують на певні значні недоліки теоретичної концепції опитувальника [186], на виражений емпіризм створення його конструктів, проте психодіагности продовжують використовувати дану методику і отримувати за її допомогою цінну діагностичну інформацію.

В рамках рішення завдання вивчення індивідуальних проявів схильності до самозмінювання в осіб з різною емоційною диспозицією, необхідно дослідити співвідношення зазначеної схильності з емоційністю. З метою діагностики емоційності був використаний «Чотирьохмодальнісний тест-опитувальник емоційності» О.П. Саннікової [195], що є модифікованим, удосконаленим варіантом опитувальника А.Є. Ольшаннікової і Л.А. Рабинович. Методика виявляє рівень вираженості схильностей до переживання емоцій певної модальності: «радість», «гнів», «страх», «печаль». Вона складається із 46 питань. Максимальна кількість балів, набраних за кожною модальністю, складає 48. Для досліджування можна використовувати як «сири» бали, так і процентільні оцінки. За результатами методики можна виявляти особливості емоційної диспозиції досліджуваного (за допомогою якісного аналізу) [193, с. 9]. Методика відповідає всім психометричним вимогам до професійних психологічних тестів.

Висновки:

1. Емпіричне дослідження схильності особистості до самозмінювання складається з трьох етапів. На першому етапі визначено мету дослідження, яка полягає у вивченні формально-динамічних та якісних складових схильності до самозмінювання, її індивідуальних проявів. Створено оригінальну методику для дослідження якісних складових схильності до самозмінювання, а також підібрано відповідний комплекс психодіагностичних методик для вивчення психологічних характеристик, що співвідносяться з нею. Сформовано вибірку стандартизації (205

осіб), та обґрунтовано основну вибірку дослідження (249 осіб) . На другому етапі здійснено діагностику схильності до самозмінювання у широкому спектрі психологічних властивостей, в який увійшли особистісний динамізм, адаптивність, толерантність до невизначеності, життєстійкість, характеристики самоактуалізації, локус контролю, фактори особистості за Р.Кеттеллом, а також емоційність. Завдання третього етапу полягає в обробці даних за допомогою кількісного та якісного аналізу та їх інтерпретації з метою виявлення зв'язків схильності до самозмінювання з означеними психологічними властивостями та специфіки її прояву, а також у вивченні індивідуальних особливостей цієї властивості в осіб із різною емоційною диспозицією.

2. У результаті аналізу теоретико-емпіричних досліджень були експліковані такі якісні складові схильності до самозмінювання: прийняття переживань самозмінювання (ППС), схильність до аналізу самозмінювання (САС), схильність до дій, спрямованих на самозмінювання (СДС), відкритість новому досвіду (ВНД), чутливість до стимуляторів самозмінювання (ЧСС). Для їх діагностики в співавторстві з науковим керівником було створено оригінальний тест-опитувальник «Схильність до самозмінювання».

Також було здійснено спробу виділення формально-динамічних складових схильності до самозмінювання і створення процедури їх дослідження (модифікація методу «полярних профілей»). Для отримання додаткової діагностичної інформації було розроблено оригінальну шкалу «Незадоволеність собою» і модифіковано самооціночну методику Дембо-Рубінштейн в методику «Розташування себе на умовній шкалі схильності до самозмінювання».

3. Оригінальний психодіагностичний інструментарій був перевірений на надійність і валідність. За допомогою різноманітних методів перевірки психометричних характеристик тестів було встановлено, що оригінальний тест-опитувальник „Схильність до самозмінювання”, шкала „Незадоволеність собою” є достатньо надійними, валідними і дискримінативними і можуть використовуватися як із науковими, так і з практичними цілями для виявлення загального рівня вираженості схильності до самозмінювання і окремих її складових.

4. Був створений комплекс психодіагностичних методик для дослідження широкого спектру пов'язаних із схильністю до самозмінювання психологічних властивостей. Для діагностики особистісного динамізму було використано опитувальник «Прагнення до змін» Д.О. Леонтьєва, Д.В. Сапронова; адаптивності – «Тест-опитувальник адаптивності» О.П. Саннікової, О.В. Кузнєцової; толерантності до невизначеності – опитувальник Баднера в адаптації Г.У. Солдатової та ін.; життєстійкості – опитувальник життєстійкості С. Мадді в адаптації Д.О. Леонтьєва, О.І. Рассказової; характеристик самоактуалізації – «Самоактуалізаційний тест» Л.Я. Гозмана та ін.; локуса контролю – «Тест-опитувальник рівня суб'єктивного контролю» Є.Ф. Бажина; темпераментальних та характерологічних властивостей – «16 – факторний особистісний опитувальник» Р. Кеттелла (форми А і В).

5. Для вивчення співвідношення якісних показників схильності до самозмінювання та емоційності було використано «Чотирьохмодальнісний тест-опитувальник емоційності» О.П. Саннікової.

Основний зміст розділу відображено у наступних публікаціях:

4. Лущикова Д.В. Діагностика схильності до самозмінювання / Д.В.Лущикова, О.П. Саннікова // Науковий вісник ПДПУ ім. К.Д. Ушинського. – 2008. - № 4-5. – С.114-120.

5. А.с. Тест-опросник «Склонность к самоизменению» / Д.В. Лущикова, О.П. Саннікова. - № 25058 ; заявл. 24.07.2008.

6. Лущикова Д.В. Представления личности о собственных психологических изменениях при смене профессии / Д.В. Лущикова : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції [«Розвиток особистості професіонала в умовах соціально-освітніх трансформацій суспільства: теорія і практика»] (Одеса, 7-8 травня 2007 р.) / М-во освіти і науки України, ПДПУ ім. К.Д.Ушинського. – Одеса: СМІЛ, 2007. – С. 47-50.

РОЗДІЛ III

ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ІНДИВІДУАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ СХИЛЬНОСТІ ДО САМОЗМІНЮВАННЯ

Мета цього розділу полягає у викладі результатів емпіричного дослідження психологічних складових схильності до самозмінювання і її індивідуально-психологічних проявів.

У параграфі 3.1 представлено результати кількісного аналізу взаємозв'язків між показниками психологічних феноменів, що вивчаються. Кореляційний аналіз дозволив виявити характер співвідношення показників схильності до самозмінювання з широким спектром характеристик особистості. За допомогою факторного аналізу здійснено групування показників всіх психологічних властивостей, що вивчаються. У параграфі 3.2 наведено результати якісного аналізу, завдяки якому досліджено психологічні особливості представників різних типів схильності до самозмінювання. У параграфі 3.3. викладено результати дослідження індивідуально-психологічних особливостей схильності до самозмінювання в осіб із різною емоційною диспозицією.

3.1. Специфіка співвідношення показників психологічних властивостей, що вивчаються

3.1.1. Особливості взаємозв'язку показників схильності до самозмінювання

В даній роботі дослідницький акцент зосереджено на вивченні якісних складових схильності до самозмінювання та їх індивідуального прояву. Також здійснено спробу вивчення формально-динамічних складових даної властивості. Передбачалося, що це дасть більше можливостей для виявлення психологічного змісту схильності особистості до самозмінювання та її специфіки. Для визначення співвідношення формально-динамічних і якісних показників схильності до самозмінювання був проведений інтеркореляційний аналіз означених показників (див. табл. 3.1).

Таблиця 3.1.

Значимі кореляційні зв'язки між формально-динамічними та якісними показниками схильності до самозмінювання (n=249)

Показники властивостей		Якісні показники схильності до самозмінювання					
Формально-динамічні показники схильності до самозмінювання		ППС	САС	СДС	ВНД	ЧСС	ЗПС
	ПС		490*	-203*			
	ІС	245*	165*	330*	338*	190*	403*
	УС	173*	338*	223*	190*	155	341*
	ШС	251*	197*	192*	181*	211*	320*
	ЛС	335*		495*	192*	172*	342*
	ГС	206*		126	204*		225*
	ТС	143	149	184*	322*	231*	321*
	ЗФД	342*	336*	357*	388*	283*	537*

В результаті аналізу отриманих даних можна констатувати наявність однопроцентного додатного зв'язку між більшістю експлікованих параметрів схильності до самозмінювання включаючи загальні показники. Менш значимі зв'язки ($p \leq 0.05$) виявляються між показниками: ТС (творчість у самозмінюванні) і ППС (прийняття переживань самозмінювання); ТС і САС (схильність до аналізу самозмінювання); ГС (гнучкість самозмінювання) і СДС (схильність до дій, спрямованих на самозмінювання); УС (усталеність спрямованості на самозмінювання) і ЧСС (чутливість до стимуляторів самозмінювання).

Привертає увагу невелика кількість значимих зв'язків між показником ПС (потреба в самозмінюванні) та іншими параметрами схильності до самозмінювання. Він виявляє додатний зв'язок із САС і від'ємний – із СДС. Для пояснення цього факту необхідно залучити дані про інтеркореляційні зв'язки між формально-динамічними параметрами схильності до самозмінювання та результати співвідношення її якісних показників із НзС – незадоволеністю особою собою (див. у додатку Б табл. Б.1 і Б.2). ПС виявляє від'ємний зв'язок із ЛС (легкість самозмінювання). НзС (незадоволеність собою) від'ємно пов'язаний із показниками ППС (прийняття переживань самозмінювання), СДС (схильність до дій, спрямованих на самозмінювання) і формально-динамічним показником ЛС. Також НзС є додатньо пов'язаним із якісним показником САС (схильність до аналізу самозмінювання) і параметрами формально-динамічного рівня ПС (потреба в

самозмінюванні) і УС (усталеність спрямованості на самозмінювання). Це може свідчити про те, що високому рівню бажання змінити себе відповідає більша вираженість труднощів у досягненні бажаних змін, незадоволеності собою, схильності до надмірного аналізу, міркування над собою і тим, що потрібно змінити в собі і своєму житті, а також низький рівень прояву власне конативної (дійової) складової самозмінювання (спроби, дії в напрямку самозмінювання) [119].

В контексті пояснення названих вище зв'язків, необхідно зазначити, що на діагностичному етапі експерименту з дослідження схильності до самозмінювання під час бесід із досліджуваними було виявлено факт неоднозначного розуміння такого її показника як «потреба в самозмінюванні». Щоб уникнути прояву соціальної бажаності відповідей та оцінок, при створюванні відповідних індикаторів ми намагались за можливістю не використовувати такі приваблюючі слова-стимули як «самовдосконалення», «саморозвиток», «удосконалити» та інше. Наприклад, для опису предмету оцінки «потреби в самозмінюванні» акцент був зроблений на бажанні та прагненні змінити свій характер і поведінку. Це було сприйнято досліджуваними певної частини вибірки як «бажання людини, незадоволеної собою та власним характером». Примітно, що, за нашими попередніми даними, цей показник на 1% рівні виявляє від'ємний зв'язок із показниками самоповаги (Sr) та самоприйняття (Sa) [119].

В цілому результати інтеркореляційного аналізу показників дозволяють стверджувати, що виділені складові представляють цілісний феномен схильності до самозмінювання.

3.1.2. Схильність до самозмінювання у співвідношенні з особистісним динамізмом

Для вивчення індивідуального різноманіття проявів будь-якої властивості особистості необхідно дослідити співвідношення з тими психологічними властивостями особистості, які супроводжують її прояви. Аналіз літератури дозволив виявити коло психологічних характеристик, що є важливими «атрибутами» особистості, яка хоче і може змінювати себе, працюючи над собою з метою розвитку і вдосконалення.

Серед психологічних характеристик такої особистості в літературі виділяється прагнення до змін або особистісний динамізм. Дані теоретико-методологічного аналізу дають підстави для розгляду схильності до самозмінювання та особистісного динамізму як властивостей, які перетинаються за своїм психологічним змістом, але не тотожні між собою (див. 1.3, 1.4.). Щоб вивчити співвідношення між ними було зроблено кореляційний аналіз показників схильності до самозмінювання і особистісного динамізму.

В результаті було отримано: однопроцентний додатний зв'язок між особистісним динамізмом (ОД) і загальним показником схильності до самозмінювання ($r=477$); однопроцентні додатні зв'язки між особистісним динамізмом (ОД) і всіма якісними показниками властивості, окрім САС (схильність до аналізу самозмінювання): між ОД і ППС (прийняття переживань самозмінювання) $r=417$; між ОД і СДС (схильність до дій, спрямованих на самозмінювання) $r=436$; між ОД і ВНД (відкритість новому досвіду) $r=442$; між ОД і ЧСС (чутливість до стимуляторів самозмінювання).

Таким чином, можна стверджувати наявність тісного зв'язку між показниками схильності до самозмінювання та особистісного динамізму.

3.1.3. Взаємозв'язок між показниками схильності до самозмінювання та параметрами адаптивності, толерантності до невизначеності, життестійкості і самоактуалізації

Теоретично-методологічний аналіз, спрямований на уточнення психологічного змісту схильності до самозмінювання та експлікацію її складових, охоплював дослідження проблем особистісного змінювання, зростання, особистісного і творчого потенціалів людини, її здатності до творчої адаптації, самоактуалізації тощо [15; 42; 111-113; 179; 105; 106; 127-129; 140; 243; 248; 251].

Вивчення співвідношення схильності до самозмінювання з адаптивністю має своїм підґрунтям психологічний зміст цих феноменів (див. 1.2., 1.4.). Адаптивність є властивістю особистості, що проявляється в її здатності змінюватися з метою зберігання або відновлення рівноваги із внутрішнім або зовнішнім середовищем в умовах змінювань цього середовища [15; 98; 123; 180, 190]. Схильність до

самозмінювання може проявлятися в межах адаптивної, так і конструктивної неадаптивної активності (надситуативної). Самозмінювання, робота над собою, виходячи за межі адаптивної активності, на певній стадії змінювання потребує підстав у вигляді визначених «інструментів». Одним із них є розвинута адаптивність. У прагненні до змінювання, самовдосконалення особистість порушує звичне середовище, розхитує усталені межі між собою і дійсністю, створює нові горизонти, а значить, проблеми і перешкоди. У прояві цієї надситуативної активності з метою змінювання себе і життя є моменти, коли особистості потрібно актуалізувати власні адаптивні ресурси, щоб відновити в іншій якості доволно порушений внутрішній баланс і взаємодію із середовищем. Інакше кажучи, розвинута адаптивність є необхідною рисою особистості, схильною до самозмінювання, але у неї її прояв має ще один модус – прояв в межах неадаптивної активності.

Передбачуваний зв'язок між показниками схильності до самозмінювання та адаптивності було перевірено емпірично за допомогою спеціально створених для їх діагностики психологічних тестів [121; 189]. Результати вивчення співвідношення між зазначеними властивостями наведено в таблиці 3.2.

Як видно з таблиці 3.2, всі показники схильності до самозмінювання, окрім САС (схильність до аналізу самозмінювання), додатньо пов'язані зі всіма параметрами адаптивності. Зв'язок між загальними показниками цих двох властивостей значимий на 1% рівні. Це свідчить про існування прямої залежності між ними.

Переважає більшість зв'язків між параметрами схильності до самозмінювання та адаптивності є значимою на однопроцентному рівні. Виключення складають зв'язки між ВНД (відкритість новому досвіду) і ГПН (готовність до здійснення конструктивних дій, спрямованих на подолання невдач) ($p \leq 0.05$). Між ЧСС (чутливість до стимуляторів самозмінювання) і ШОСС (широта обсягу сигналів соціуму) виявлено тільки тенденцію додатного зв'язку ($p \leq 0.1$), хоча в обох показниках є вираженим когнітивний аспект. Це можна пояснити тим, що ЧСС – це здатність вибірково реагувати на сигнали в різних ситуаціях, не обов'язково тільки в

нових, невідомих, або неочікуваних, тобто «створювати» стимули для змінювання, а ШОСС як характеристика адаптивності актуалізується суто в умовах змін, що відбуваються, в невідомих обставинах і спрямована на охоплення всіх можливих сигналів адаптаційної ситуації [189; 190].

Таблиця 3.2.

Значимі кореляційні зв'язки між показниками схильності до самозмінювання та адаптивності

Показники властивостей		Якісні показники схильності до самозмінювання					
		ППС	САС	СДС	ВНД	ЧСС	ЗПС
Формувальні дані внутрішні	ШОСС	203*		362*	255*		332*
	ЛСС	367*		570*	274*	278*	460*
	ТОСС	207*		425*	238*	279*	368*
	УЕП	349*	-190*	416*	168*	216*	300*
	ГЗ	330*		296*	325*	167*	356*
	ГПН	276*		382*	148	165*	315*
	ГДМ	261*		455*	270*	188*	363*
	ЗПА	416*		615*	350*	299*	523*
	ПЗЗ	485*		445*	305*	185*	428*

Специфіка співвідношення показників схильності до самозмінювання та адаптивності виявляється через відмінності у силі окремих зв'язків. Так, ППС (прийняття переживань самозмінювання), що характеризується вмінням приймати будь-які емоції, почуття, невдалі спроби, сам факт необхідності змінювання тощо, найсильнішу залежність виявляє з показником ЛСС – здатністю відносно легко виділяти основні сигнали соціуму і розуміти ситуацію, що забезпечує адекватність поведінкових реакцій. Також логічно обґрунтований сильний зв'язок ППС із УЕП – усталеністю емоційного стану, а також із ГЗ – готовністю до змін, в характеристиках якої є здатність засвоювати новий досвід [189; 190]. Щодо конативного показника СДС (схильність до дій, спрямованих на самозмінювання) найсильніші зв'язки були визначені між ним і показниками ЛСС (легкість розпізнавання і ієрархізації сигналів), ТОСС (точність орієнтації в сигналах соціуму), УЕП (усталеність емоційного переживання). Дійсно, прояву «дійового» аспекту самозмінювання може

відповідати вираженість вказаних формально-динамічних та якісних характеристик адаптивності. Але найцікавішим фактом є сильний зв'язок СДС із поведінковими показниками адаптивності, а саме, із ГПН – готовністю до здійснення конструктивних дій, спрямованих на подолання невдач – і ГДМ – готовністю до здійснення дій, спрямованих на досягання мети. Виявлена пряма залежність між дійовими компонентами зазначених властивостей підтверджує їх співставлення і взаємозалежність.

Аналіз сукупності зв'язків ВНД (відкритість новому досвіду) і ЧСС (чутливість до стимуляторів самозмінювання) із параметрами адаптивності демонструє наступне. Найвищі коефіцієнти кореляції отримані між ВНД і показником ГЗ – готовністю змінюватися, сутність якої полягає, перш за все, у відкритості новому досвіду, у потребі особистості змінюватися, адаптуватися, отримуючи новий досвід. ЧСС виявив найсильніший зв'язок із когнітивними показниками адаптивності – ЛІСС і ТОСС. Це можна пояснити спільністю психологічного змісту зазначених показників. Розвинута чутливість до сигналів, які могли би «запустити» процес самозмінювання, передбачає виражену здатність до розпізнавання сигналів соціуму в будь-яких ситуаціях. А показники ЛІСС і ТОСС дають інформацію про такі сигнали в адаптаційних ситуаціях.

Привертає увагу аналітичний показник САС (схильність до аналізу самозмінювання), який виявив тільки один значимий від'ємний зв'язок із УЕП (усталеність емоційного переживання). Вочевидь, прояв схильності до аналізу себе з бажанням змінитися не залежить від вираженості адаптивних характеристик особистості, а в крайніх варіантах може навіть погіршувати її адаптивні можливості.

У цілому картина отриманих зв'язків між показниками схильності до самозмінювання та адаптивності підтверджує взаємозалежність цих психологічних властивостей, доводить теоретично виявлений зв'язок між ними і узгоджується з даними наукових досліджень [105; 122; 128; 178; 179; 189; 190].

Наступним кроком є аналіз співвідношення між показниками схильності до самозмінювання та толерантності до невизначеності (див. табл. 3.3.).

Таблиця 3.3.

Значимі кореляційні зв'язки між показниками схильності до самозмінювання та толерантності до невизначеності

Показники властивості		Якісні показники схильності до самозмінювання				
		ППС	СДС	ВНД	ЧСС	ЗПС
Показники невизначеності толерантності до й	НП	-152	-221*	-339*	-185*	-263*
	СП			-262*	-135	-159
	НеП		187*	168*		183*
	ТН			-320*	-178*	-192*

ЗПС (загальний показник схильності до самозмінювання) виявляє від'ємний зв'язок із параметрами НП (новизна проблеми), СП (складність проблеми) і загальним показником ТН (толерантності до невизначеності), а з параметром НеП (невирішеність проблеми) – додатний зв'язок. Слід зазначити, що в методиці «Толерантність до невизначеності» високі значення показників свідчать про інтолерантність [49, с. 28]. Виходячи з даних таблиці 3.3, більшій вираженості схильності до самозмінювання (ЗПС) відповідає більша вираженість загального показника толерантності до невизначеності (ТН), ТН в аспекті новизни проблеми (НП), її складності (СП) та інтолерантності в аспекті невирішеності проблеми (НеП). Значну кількість зв'язків з параметрами толерантності до невизначеності виявляють СДС (схильність до дій, спрямованих на самозмінювання), ВНД (відкритість новому досвіду) і ЧСС (чутливість до стимуляторів самозмінювання). Між СДС та СП (складність проблеми) і ТН (толерантність до невизначеності), а також між ЧСС та НеП (нерозв'язаність проблеми) значимий зв'язок відсутній. ППС (прийняття переживань самозмінювання) тільки з НП (новизна проблеми) виявляє від'ємний зв'язок. В цілому картина зв'язку між окремими показниками схильності до самозмінювання і толерантності до невизначеності за напрямком і силою схожа на сукупність зв'язків ЗПС (загальний показник схильності до самозмінювання) з показниками ТН. Додатний зв'язок між СДС, ВНД і НеП (аналогічно між ЗПС і НеП) можна пояснити тим, що виражена тенденція до дій в напрямку самозмінювання і прагнення нового з метою розвитку за своїм психологічним змістом передбачають

певну міру нетерпимості до нерозв'язаності проблем і труднощів, які виникають на шляху просування до мети. Високі значення кореляцій виявляє ВНД із НП і ТН. Відкритість новому досвіду характеризується схильністю прагнути нових горизонтів розвитку, а це часто супроводжується виникненням нових проблем, труднощів, перешкод. Тому вказана складова схильності до самозмінювання знаходиться у прямій залежності від здатності особистості продуктивно діяти в невідомих обставинах, в умовах браку інформації. Привертає увагу відсутність значимого зв'язку між САС (схильність до аналізу самозмінювання) та параметрами толерантності до невизначеності. Вираженість аналітичної складової не обов'язково передбачає толерантність, стійкість до різних аспектів невизначеності, пов'язаною із змінюванням і розвитком.

У цілому, отримані зв'язки мають логічне підґрунтя, оскільки вираженість схильності до самозмінювання передбачає толерантність до невизначеності як здатність особистості відчувати себе відносно спокійно і навіть комфортно у високоентропічних ситуаціях, які характеризуються елементами хаосу, невизначеності, негарантованого успіху тощо [16; 17; 140; 127-129; 178; 179].

Іншою характеристикою, вивчення співвідношення з якою є необхідним у межах зазначеної проблеми, є життєстійкість, яка представлена трьома компонентами: залученістю до того, що відбувається у житті (З), контролем над подіями життя (К), прийняттям ризику (ПР) [106]. Результати кореляційного аналізу між показниками схильності до самозмінювання і життєстійкості наведено у таблиці 3.4.

Таблиця 3.4.

Значимі кореляційні зв'язки між показниками схильності до самозмінювання і життєстійкості

Показники властивосте й		Якісні показники схильності до самозмінювання				
		ППС	СДС	ВНД	ЧСС	ЗПС
По	З	468*	540*	318*	229*	485*

КАЗНИКИ ЖИТТЕСТІЙКОСТІ	К	427*	536*	367*	184*	468*
	ПР	406*	416*	445	291*	477*
	Ж	489*	569*	406*	252*	533*

Чотири показники схильності до самозмінювання (виключення складає аналітичний показник САС) виявили однопроцентні додатні зв'язки із всіма параметрами життестійкості. Примітно, що більш сильний зв'язок було визначено між конативним показником самозмінювання (СДС) і залученістю до життя (З) та контролем (К). Вони всі мають одну підоснову – дійовість, активність і спрямованість на результат. Також цікавий факт наявності сильного зв'язку між відкритістю досвіду (ВНД) і прийняттям ризику (ПР). Обидва показники містять інформацію відкритості новому з метою розширювання меж свого досвіду в будь-яких умовах. За даними Д.О. Леонт'єва та О.І. Расказової, життестійкість пов'язана із такими позитивними характеристиками особистості як відчуття зв'язності, що є показником потенціалу здорового розвитку і психологічної стійкості, із самоефективністю та відкритістю [106]. З іншого боку, відомі дослідження К. Роджерса, що спрямовані на вивчення властивостей особистості в континуумі змінювання, свідчать про співвідношення здатності до змінювання та усталеності до стресу: ті, хто спроможні змінюватись, менш схильні до стресу [179; 251]. Таким чином, отримані дані про зв'язок схильності до самозмінювання із життестійкістю узгоджуються із даними інших досліджень.

Своєрідною «квінтесенцією» проблем, пов'язаних із розвитком та психологічним зростанням людини, є проблема самоактуалізації, оскільки цей феномен включає як процес, так і результат вдосконалення всіх аспектів людського буття. Вивчення ознак людей, що самоактуалізуються, показує сферу психофізіологічних, психологічних і духовних характеристик, в якій, на наш погляд, феномен схильності до самозмінювання посідає своє органічне місце. Зерном самоактуалізації є потреба в саморозвитку, самоздійсненні, постійному,

безперервному і необхідному прагненні до досконалості [127-129]. Тому схильність до самозмінювання як властивість особистості, що проявляється в активності, спрямованій на змінювання себе, особливостей поведінки, системи стосунків, на роботу над своїм «Я», може розглядатися як одна з складових самоактуалізації. Експліковані психологічні складові схильності до самозмінювання мають багато перетинів за психологічним змістом із характеристиками самоактуалізації, але своєрідно окреслюють власну «психологічну територію», створюючи самостійний цілісний феномен. Таким чином, феноменологічне поле самоактуалізації є релевантним для пошуку прояву схильності до самозмінювання.

Наведене вище послужило підґрунтям для дослідження особливостей співвідношення складових схильності до самозмінювання і самоактуалізації, результати якого представлені в таблиці 3.5.

Починаючи аналіз результатів із групи кореляцій загального показника схильності до самозмінювання (ЗПС), зазначимо наявність однопроцентного додатного зв'язку між ним і більшістю показників самоактуалізації. Значимий зв'язок ЗПС із сензитивністю до себе (Fr), синергією (Sy), прийняттям агресії (Ag) відсутній. Очевидно, ці показники в меншій мірі пов'язані із схильністю людини до змінювання себе. Відзначимо, що у роботах, присвячених діагностиці синдрому самоактуалізації, відзначається відносна самостійність показника синергії [187].

В аналізі зв'язків між окремими показниками схильності до самозмінювання та самоактуалізації, насамперед, привертають увагу два факти. Один полягає в тому, що більшість показників властивості, що вивчається, виявляють однопроцентні зв'язки з базовими показниками самоактуалізації. Виключення складає показник чутливості до стимуляторів самозмінювання (ЧСС), який із параметром компетентності у часі (Тс) виявляє тільки тенденцію достовірності зв'язку, а з показником підтримки (І) – п'ятипроцентній зв'язок.

Таблиця 3.5.

Значимі кореляційні зв'язки між показниками схильності до самозмінювання і самоактуалізації

Показники	Якісні показники схильності до самозмінювання
-----------	---

властивосте й	ППС	САС	СДС	ВНД	ЧСС	ЗПС	
Показники самоактуалізації	Tc	328*	-248*	255*	221*		212*
	I	197*	-168*	205*	292*	160	216*
	SAV	137		179*	236*		177*
	Ex	250*	-235*	147	178*	159	152
	Fr				140		
	S			128	253*		177*
	Sr	224*	-135	301*	233*		227*
	Sa	214*	-230*	223*	211*	186*	187*
	Nc	168*			157		182*
	Sy	124					
	C			149	229*	216*	187*
	Cog		152		222*	156	224*
	Cr				298*		213*

Другий цікавий факт полягає в напрямку зв'язків аналітичного показнику (САС) із параметрами самоактуалізації. Більшість із них є від'ємними. А саме: від'ємно пов'язані між собою схильність до аналізу самозмінювання (САС) і компетентність у часі (Тс), підтримка (І), гнучкість поведінки (Ех), самоповага (Sr), самоприйняття (Sa). Це можна пояснити тим, що високий рівень схильності до самоаналізу, при якому цей процес перетворюються в самокопання, не властивий особистості, яка самоактуалізується [128]. При цьому цікаво, що з показником пізнавальних потреб (Сог) аналітичний показник (САС) пов'язаний додатньо.

У цілому результати аналізу сукупності кореляційних зв'язків між показниками схильності до самозмінювання та самоактуалізації підтверджують логічно передбачувану специфіку їх співвідношення. Так, параметр прийняття переживань самозмінювання (ППС) виявляє найсильніші додатні зв'язки з показником компетентності у часі (Тс), гнучкості поведінки (Ех), самоповаги (Sr) і самоприйняття (Sa). Очевидно, що прийняття себе у різних емоційних станах, своїх переживань, невдалих спроб у самозмінюванні є одним із проявів уміння повноцінно переживати будь-які події свого життя, бути в теперішньому часі, конструктивно

реагувати на різні аспекти змінювання. Щодо самоповаги, самоприйняття і афективної складової (ППС), вони є корелятами самовідношення особистості [112; 128; 178; 179; 196; 208]. Також цікаво, що афективний показник (ППС) є єдиним, який виявляє значимий зв'язок із параметром синергії (Sy). Щоб уміти приймати будь-які сторони самозмінювання, потрібно бути здатним до цілісного сприйняття людини, світу, буття в єдності їх протилежностей. Це також є підґрунтям для пояснення зв'язку між афективним показником самозмінювання і показником уявлення про природу людини (Nc), зміст якого полягає у схильності до сприйняття суперечливої людської природи як позитивної [187]. Додатний зв'язок афективної складової (ППС) із показником підтримки (I), що означає незалежність цінностей і поведінки суб'єкта, та показником відповідних ціннісних орієнтацій (SAV), є яскравим підтвердженням положення гуманістичної психології про необхідність прийняття себе та інших як умови успішного особистісного змінювання й ознаки людини, що самоактуалізується [127-129; 179].

Конативний показник (СДС) корелює майже з усіма параметрами самоактуалізації. Найсильніші прямі залежності виявлені між ним і базовими показниками самоактуалізації, а також показником самоповаги. Конативна складова схильності до самозмінювання потенційно містить інформацію про результат роботи над собою, змінювання себе. Виконання дії дає суб'єкту більше шансів на успіх, а відтак, задоволеність собою і власною діяльністю [3]. Тому високий рівень прояву тенденції до дій і спроб самозмінювання супроводжується вираженою самоповагою. Примітно, що з параметром гнучкості поведінки конативний показник схильності до самозмінювання виявляє значимий, але менш сильний зв'язок, ніж її афективний показник.

Відкритість новому досвіду (ВНД) є додатньо пов'язаною майже зі всіма параметрами самоактуалізації, окрім синергії (Sy) та прийняття агресії (Ag). Цей факт є абсолютно зрозумілим, в виду психологічного і духовного значення феномену самоактуалізації і психологічного змісту зазначеної складової схильності до самозмінювання. Основа самоактуалізації є розвиток особистістю свого потенціалу, тобто своїх можливостей, талантів, здібностей. Це здатність людини ставати тим,

ким вона є і може стати. Тобто це постійний рух вперед у пізнанні із розширенням меж свого досвіду. Прямі залежності між відкритістю новому досвіду та гнучкістю поведінки, спонтанністю, контактністю, пізнавальними потребами, креативністю повністю узгоджуються з даними досліджень ознак людей, що самоактуалізуються, а відтак, здатні до змінювання себе [16-17; 45; 127-129; 175; 179; 232]. Всі зазначені характеристики у своїй основі мають відкритість новому.

Між показником чутливості до стимуляторів самозмінювання (ЧСС) і параметрами самоактуалізації виявлено найменшу кількість значимих зв'язків. Складова ЧСС додатньо пов'язана із контактністю (С₀). Пояснення цього факту витікає зі змісту самої складової – здатність суб'єкта сприймати побажання оточуючих, соціальні очікування, образи інших людей як стимули до самозмінювання, прояв якої передбачає виражену спрямованість на контакти [128]. У такому спілкуванні ціль суб'єкту не поверхнева самопрезентація, а пізнання іншого і самого себе через нього, в процесі чого підвищуються шанси на особистісне і духовне зростання.

Отже, показники схильності до самозмінювання виявили специфічні зв'язки зі всіма параметрами самоактуалізації, окрім прийняття агресії (А_g). Специфіка співвідношення схильності до самозмінювання і самоактуалізації проявляється у наявності, відмінності у силі та кількості зв'язків між їх складовими. Отримані факти узгоджуються з даними досліджень в області гуманістичної психології і психотерапії [127-129; 178; 179; 249-251].

3.1.4. Співвідношення схильності до самозмінювання з характеристиками локусу контролю і факторами особистості за Р.Кеттеллом

Повноцінне дослідження палітри індивідуального прояву схильності до самозмінювання передбачає вивчення специфіки поєднання її складових та особливостей особистості, пов'язаних з нею. Будучи елементом структури особистості, зазначена властивість у кожній точці індивідуального континууму специфічно пов'язана з іншими психологічними властивостями. Ці зв'язки є „продовженням” прояву своєрідності схильності до самозмінювання. Тому логічним

у диференціально-психологічному дослідженні схильності до самозмінювання є вихід у ширший простір психологічних явищ.

Серед ознак особистості, яка схильна до особистісного змінювання, саморозвитку, має розвинуті характеристики особистісного потенціалу, важливе місце посідає контроль над подіями свого життя, переконаність у власній можливості впливати на те, що в ньому відбувається, а відтак, відчуття відповідальності перед собою і своїм буттям [86; 106; 168; 175; 179; 193; 252]. Властивість, що інтегрує в собі зазначені характеристики, традиційно розглядається в психології як інтернальність-екстернальність – локус контролю над діяльністю і значними подіями свого життя [174; 252]. Гіпотеза щодо існування зв'язку між схильністю до самозмінювання і локусом контролю має своє підґрунтя. Людина, яка хоче змінити себе, усвідомлює недоліки, котрі є перешкодою у її гармонійному психофізіологічному функціонуванні, особистому, соціальному та духовному житті. Вона переконана у можливості через змінювання себе створити кращі умови для досягнення різноманітних цілей діяльності і на глобальному рівні мети життя.

Зазначене вище спонукало нас до дослідження співвідношення між схильністю до самозмінювання та локусом контролю, результати якого представлені в таблиці 3.6.

Насамперед, проаналізуємо сукупність кореляційних зв'язків ЗПС (загальний показник схильності до самозмінювання). Між ЗПС і всіма показниками локусу контролю, окрім Ів (інтернальність у виробничих відносинах), визначено значимий додатний зв'язок. При цьому між ЗПС та Ізд (інтернальність стосовно здоров'я і хвороби) виявлено слабшу пряму залежність, але з усіма останніми показниками локусу контролю ЗПС пов'язаний на 1% рівні. У цілому, гіпотезу про наявність відповідного зв'язку між властивостями, що вивчаються, підтверджено. Відсутність зв'язку ЗПС із Ів, а також недостатньо сильний його зв'язок із Ізд можна пояснити особливостями вибірки, яка в більшості своїй представлена студентами. Сфера виробничих відносин, а також відповідальність перед власним здоров'ям не є такими актуальними для людини студентського віку, як, наприклад, області досягнень і невдач та міжособистісних стосунків.

Значимі кореляційні зв'язки між показниками схильності до самозмінювання та локусу контролю

Показники властивостей		Якісні показники схильності до самозмінювання				
		ППС	СДС	ВНД	ЧСС	ЗПС
Показники локусу контролю	ІЗ	278*	264*	279*	239*	336*
	Ід	277*	334*	240*	151	310*
	Ін	159		225*	204*	240*
	Іс	147		151	152	206*
	Ів			159	143	
	Ім	216*	299*	202*	227*	268*
	Ізд					125

При кореляційному аналізі зв'язків між окремими показниками схильності до самозмінювання та локусу контролю були отримані такі цікаві факти:

1) сила зв'язків між СДС (схильність до дій, спрямованих на самозмінювання) та Ід (інтернальність в сфері досягнень); між СДС та Ім (інтернальність в сфері міжособистісних стосунків). Виражена тенденція особистості діяти з метою змінювання та розвитку себе, а не тільки розмірковувати над цим, супроводжується відчуттям контролю над позитивними подіями, відчуттям життєвого успіху, можливості досягати всього необхідного в теперішньому і майбутньому. Також зрозуміло, що вираженість вказаної тенденції буде взаємозалежною із якістю контролю особистістю своїх стосунків з іншими, своїм образом у них;

2) велика кількість зв'язків між ППС (прийняття переживань самозмінювання), ВНД (відкритість новому досвіду), ЧСС (чутливість до стимуляторів самозмінювання) і різними параметрами локусу контролю. ППС пов'язаний з усіма показниками, окрім Ів (інтернальність у виробничих відносинах) та Ізд (інтернальність щодо здоров'я і хвороби); ВНД виявив найбільшу кількість однопроцентних зв'язків із показниками локусу контролю, особливо із Ід (інтернальність у сфері досягнень) та Ін (інтернальність у сфері невдач). ЧСС також корелює майже з усіма параметрами локусу контролю. Значимий додатний зв'язок

спостерігається між ЧСС та Ім (інтернальність у міжособистісних стосунках). Очевидно, що чутливість до сигналів внутрішнього і зовнішнього середовища, які могли б ініціювати самозмінювання, можлива при наявності відчуття особистості, що якість міжособистісних стосунків великою мірою залежить безпосередньо від неї;

3) відсутність зв'язків між САС (схильність до аналізу в самозмінюванні) та показниками локусу контролю. Встановлені тільки тенденції додатного зв'язку між САС та Ін і Ізд (інтернальність щодо здоров'я і хвороби).

Таким чином, кореляційний аналіз показав наявність існування досить сильної прямої залежності між схильністю до самозмінювання та локусом контролю.

Наступним кроком вивчення схильності до самозмінювання у широкому спектрі властивостей особистості є дослідження її співвідношення із колом характерологічних і темпераментальних рис особистості, представлених факторами особистості за Р.Кеттеллом. Результати кореляційного аналізу отриманих даних наведені в таблиці 3.7.

Розпочинаючи аналіз, зазначимо, що додатний знак (+) коефіцієнту кореляції між показниками схильності до самозмінювання і факторами особистості за Р.Кеттеллом, які представляють собою біполярні континууми, свідчить про зв'язок визначеного показника із додатним полюсом певного континууму, а від'ємний (-) – із від'ємним полюсом відповідно.

Загальний показник схильності до самозмінювання (ЗПС) виявляє зв'язок як із темпераментальними, так і з характерологічними властивостями. А саме, ЗПС на 1% рівні пов'язаний із C^+ (сила «Я»), H^+ (сміливість), L^- (довірливість), M^+ (мрійливість), O^- (самовпевненість, упевнена адекватність), Q_3^+ (високий самоконтроль), Q_4^- (розслабленість, нефрустрованість), Q_1^+ (екстраверсія), Q_{II}^- (емоційна стабільність). На 5 % рівні загальний показник ЗПС корелює з A^+ (доброта, сердечність), F^+ (безтурботливість), I^+ (м'якосердість, ніжність).

Таблиця 3.7.

Значимі кореляційні зв'язки між показниками схильності до самозмінювання та факторами особистості за Р.Кеттеллом

Показники властивосте й		Якісні показники схильності до самозмінювання					
		ППС	САС	СДС	ВНД	ЧСС	ЗПС
Фактори особистості за Р.Кеттеллом	A	157		181*			146
	C	401*	-153	401*	262*	335*	385*
	E				156		
	F				264*		127
	G			161			
	H	356*		384*	329*	142	383*
	I		193*				125
	L	-253*		-218*		-188*	-219*
	M	158			209*	131	198*
	N				-168*		
	O	-337*	148	-292*	-185*	-198*	-269*
	Q ₃	176*		353*			186*
	Q ₄	-344*	133	-329*	-177*	-151	-274*
	Q _I	210*		247*	309*		273*
	Q _{II}	-459*	155	-473*	-268*	-264*	-411*
Q _{III}		-177*					

Окремі показники схильності до самозмінювання у зв'язках з факторами особистості за Р.Кеттеллом мають такі ж тенденції. Так, ППС (прийняття переживань самозмінювання), СДС (схильність до дій, спрямованих на самозмінювання), ВНД (відкритість новому досвіду) і ЧСС (чутливість до стимуляторів самозмінювання) на 1% рівні пов'язані з С⁺ (сила «Я»), Н⁺ (сміливість) (зв'язок між ЧСС і Н на рівні $p \leq 0.05$), L⁻ (довірливість) (між ВНД і L значимий зв'язок відсутній), О⁻ (самовпевненість, упевнена адекватність), Q₄⁻ (розслабленість, нефрустрованість) (зв'язок між ЧСС і Q₄ на рівні $p \leq 0.05$), Q_{II}⁻ (емоційна стабільність).

До того ж, ППС виявляє п'ятипроцентні зв'язки із А⁺(доброта, щирість) і М⁺ (мрійливість) та однопроцентні зв'язки із Q₃⁺ (високий самоконтроль) і Q_I⁺ (екстраверсія). СДС на 1% рівні пов'язаний з А⁺(доброта, щирість), Q₃⁺ (високий

самоконтроль), Q_1^+ (екстраверсія) і на 5% рівні – із G^+ (сила «зверх-Я»). ВНД корелює з F^+ (безтурботливість), M^+ (мрійливість) і Q_1^+ (екстраверсія) на рівні, і з E^+ (домінантність) на рівні $p \leq 0.05$. ЧСС, окрім описаних вище зв'язків, перебуває у прямій залежності з H^+ (сміливість) і M^+ (мрійливість).

Сукупність зв'язків САС (схильність до аналізу самозмінювання) із факторами особистості відрізняється за тенденціями зв'язку від зазначених вище. Однопроцентні значимі зв'язки виявлено між САС та I^+ (м'якосердність, ніжність), Q_{III}^- (сензитивність, крихка емоційність). На п'ятипроцентному рівні САС пов'язаний із C^- («слабкість «Я»), O^+ (схильність до почуття провини), Q_4^+ (напруженість, фрустрованість), Q_{II}^+ (тривожність). Отримані зв'язки мають своє підґрунтя. У роботах з проблем самоактуалізації вказується на те, що схильність до постійного самоаналізу в тандемі з тривожністю і невпевненістю властива особам, які мають серйозні перешкоди на шляху самоактуалізації [127-129]. Наше дослідження показує, що яскраво виражений рівень схильності до аналізу самозмінювання (САС) супроводжується сильним бажанням змінитися, високим рівнем потреби в досягненні змін свого характеру та поведінки, і при цьому низькими показниками інших складових схильності до самозмінювання.

Результати аналізу співвідношення складових схильності до самозмінювання із зазначеним спектром властивостей в цілому узгоджуються з даними, представленими в науковій літературі [16; 17; 45; 58; 112; 128; 140; 179; 221]. Тенденції взаємозалежностей між показниками властивості, що вивчається, і факторами особистості за Р. Кеттеллом схожі з тими, які були виявлені у дослідженні співвідношення характеристик самоактуалізації і цих факторів [187].

3.1.5. Співвідношення якісних показників схильності до самозмінювання і емоційності

Одна з гіпотез дослідження полягає в тому, що особи із різною емоційною диспозицією різняться за індивідуальними проявами схильності до самозмінювання. Першим кроком її емпіричної перевірки є виявлення взаємозв'язку між показниками

схильності до самозмінювання та емоційності. Результати цієї перевірки наведено в таблиці 3.8.

Таблиця 3.8.

Значимі кореляційні зв'язки між показниками схильності до самозмінювання та емоційності

Показники властивостей		Якісні показники емоційності			
		Р	Г	Ст	П
Схильності до самозмінювання	ППС	295*	-391*	-150	-419*
	САС			158	154
	СДС	369*	-349*	-232*	-519*
	ВНД	278*	-213*	-3048	-366*
	ЧСС		-332*		-222*
	ЗПС	320*	-395*	-203*	-437*

Ці чотири показники емоційності виявляють значимий зв'язок із загальним показником схильності до самозмінювання (ЗПС). Визначено пряму залежність між Р («радість») і ЗПС та зворотню – між Г (гнів), Ст (страх), П (печаль) і ЗПС. Тенденції напрямку і сили зберігаються у кореляційних зв'язках між зазначеними параметрами емоційності та окремими показниками схильності до самозмінювання. Параметр Р на 1% рівні додатньо корелює з ППС (прийняття переживань самозмінювання), СДС (схильність до дій, спрямованих на самозмінювання) і ВНД (відкритість новому досвіду). Між Р і ЧСС (чутливість до стимуляторів самозмінювання) було виявлено тільки тенденцію достовірності додатного зв'язку. Виявлені зв'язки можна пояснити психологічною сутністю емоції радості і психологічним змістом складових схильності до самозмінювання. Емоція радості характеризується позитивним ставленням до об'єкту, спрямованістю на нього і активною взаємодією з ним [153; 193]. Зміст зазначених складових властивості, що вивчається, певною мірою включає в себе саме таке ставлення до об'єктів дії і суб'єктів взаємодії.

Показник Г виявляє однопроцентні від'ємні зв'язки з усіма показниками схильності до самозмінювання, окрім САС (із схильністю до аналізу самозмінювання значимий зв'язок відсутній). Очевидно, наявність стійкої схильності до переживання емоцій гніву, в основі яких лежить неприйняття, негативне

ставлення до об'єкту [146; 153; 193], передбачає відсутність схильності до прийняття будь-яких переживань у роботі над собою, змінюванні себе. І хоча, гнів характеризується спрямованістю на об'єкт, активною взаємодією з ним, саме такий аспект його сутності як неприйняття об'єкту зумовлює від'ємний зв'язок цього показника емоційності із більшістю складових схильності до самозмінювання.

Показник Ст на 5% рівні від'ємно пов'язаний із ППС, додатньо – з САС. Також на 1% рівні Ст виявив від'ємні зв'язки з СДС та ВНД. Показник П виявляє від'ємні зв'язки з ППС, СДС, ВНД і ЧСС ($p \leq 0.01$) та додатний зв'язок із САС (схильність до аналізу самозмінювання) ($p \leq 0.05$). Емоції страху і печалі характеризуються пасивним ставленням до об'єкту, що супроводжується невисоким рівнем психічної активності, особливо зовнішніх її проявів. Такими проявами цих емоцій як нерішучість, недовірливість, забобонність (страх), схильність до самоізоляції, до відходу від дійсності (печаль) та іншими [146; 153; 193] можна пояснити отримані від'ємні зв'язки між показниками Ст (страх) і П (печаль) та всіма показниками схильності до самозмінювання, окрім її аналітичного показника (САС).

Таким чином, кореляційний аналіз співвідношення схильності до самозмінювання та емоційності показав наявність достатньої кількості значимих зв'язків, щоб вважати їх взаємозалежними

3.1.6. Групування показників психологічних властивостей, що досліджуються, методом факторного аналізу

З метою групування показників психологічних властивостей, що вивчаються, для економного та змістовного їх опису було здійснено факторний аналіз емпіричних даних дослідження.

Відомо, що метод факторного аналізу полягає в аналізі кореляцій множинності ознак, результатом чого є виявлення факторів як причин, якими пояснюється сумісна мінливість визначеної кількості вихідних даних. Процедура передбачає факторизацію матриці кореляцій із подальшим її обертанням для виявлення найбільш простої факторної структури за визначеними критеріями [144].

Основою факторного аналізу в даному дослідженні є інтеркореляційна матриця 77 показників психологічних властивостей, а саме, схильності до

самозмінювання, особистісного динамізму, адаптивності, толерантності до невизначеності, життєстійкості, самоактуалізації, локусу контролю, фактори особистості за Р. Кеттеллом і якісні показники емоційності.

З метою пошуку найбільш простої факторної структури було апробовано декілька факторних моделей: трьох-, чотирьох- і п'ятифакторна модель. В результаті найбільш за все відповідала вимогам [144] чотирьохфакторна модель. Результати факторного аналізу наведені в таблиці 3.9.

Перший фактор умовно може бути названий «Адаптивність – тривожність, печаль». Додатний полюс включає показники, що містять в собі інформацію про схильність, прагнення і здатність особистості до змін. До них належать когнітивні, емоційні і поведінкові показники адаптивності; конативний, афективний, загальний показники схильності до самозмінювання; її формально-динамічний показник «легкість самозмінювання». Всі зазначені показники потенційно несуть в собі інформацію про продуктивність відповідного виду психічної активності.

Окрім того у додатний полюс першого фактору увійшли «чутливість до стимуляторів самозмінювання» і «відкритість новому досвіду»; «життєстійкість», «залученість», «контроль», «прийняття ризику»; «особистісний динамізм» і «високий самоконтроль». Він об'єднує в собі «показник загальної задоволеності», «сили «Я», «компетентності у часі», характеристики інтернальності (у сферах досягнень і міжособистісних стосунків), показники «радість», «уявлення про природу людини» (позитивне ставлення до людської природи) і від'ємний полюс «толерантності до нерозв'язаності проблеми», тобто інтолерантність.

Таблиця 3.9.

Факторна структура показників психологічних властивостей

Додатний полюс	Від'ємний полюс
Фактор I	
Загальний показник адаптивності (797), життєстійкість (742), легкість розпізнавання і ієрархізації сигналів (699), схильність до дій, спрямованих на самозмінювання (697), залученість (688), контроль (675), показник загальної	Тривожність (768), печаль (686), схильність до почуття провини (613),

<p>задоволеності (659), усталеність емоційного переживання (647), сила «Я» (628), прийняття переживань самозмінювання (591), прийняття ризику (585), загальний показник схильності до самозмінювання (545), готовність до здійснення конструктивних дій, спрямованих на подолання невдач (515), особистісний динамізм (503), легкість самозмінювання (495), точність орієнтації в сигналах соціуму (480), компетентність у часі (479), готовність до здійснення дій, спрямованих на досягнення мети (474), інтернальність у сфері досягнень (469), загальна інтернальність (445), високий самоконтроль (432), інтернальність у міжособистісних стосунках (431), радість (431), готовність змінюватися (374), чутливість до стимуляторів самозмінювання (348), відкритість новому досвіду (330), уявлення про природу людини (243), інтолерантність до нерозв'язаності проблеми (209).</p>	<p>напруженість (фрустрованість) (607), гнів (500), незадоволеність собою (464), страх (334), підозріливість (327).</p>
<p>Фактор II</p>	
<p>Підтримка (856), прийняття агресії (676), спонтанність (662), контактність (639), ціннісні орієнтації (576), незалежність (574), сензитивність до себе (570), гнучкість поведінки (516), самоприйняття (500), самоповага (480), креативність (472), домінантність (434), радикалізм (370), компетентність у часі (323), мрійливість (263).</p>	<p>Інтолерантність до невизначеності (322), страх (313), проникливість (286), інтолерантність до складності проблеми (284), сила «зверх-Я» (282).</p>
<p>Фактор III</p>	
<p>Загальний формально-динамічний показник схильності до самозмінювання (763), загальний показник схильності до самозмінювання (633), схильність до аналізу самозмінювання (562), потреба в</p>	<p>Інтолерантність до складності проблеми (271), інтолерантність до невизначеності</p>

самозмінюванні (560), усталеність спрямованості на самозмінювання (498), відкритість новому досвіду (486), широта поля самозмінювання (471), ініціативність в самозмінюванні (405), творчість в самозмінюванні (387), чутливість до стимуляторів самозмінювання (369), гнучкість самозмінювання (346), незадоволеність собою (330), інтернальність у сфері невдач (328), загальна інтернальність (311), пізнавальні потреби (310), інтернальність у сфері сімейних стосунків (278), прийняття переживань самозмінювання (277), креативність (276), прийняття ризику (227), схильність до дій, спрямованих на самозмінювання (223).	(245).
Фактор IV	
Екстраверсія (810), безпечність (693), доброта, сердечність (603), сміливість (523), широта обсягу сигналів соціуму (491), радість (430), залученість (339), життєстійкість (327).	Самодостатність (546), незалежність (435), інтолерантність до новизни проблеми (260).

Виходячи з аналізу змісту додатного полюсу, можна зазначити, що змінювання з метою адаптації або за ініціацією самого суб'єкта при умовах його успішності і результативності супроводжується загальним позитивним емоційно-оціночним фоном, який проявляється в ставленні особистості до себе і життєвої ситуації, до буття у цілому.

Від'ємний полюс зосередив такі показники характеристик, що за своїм змістом є протилежними «емоційно-оціночному» блоку додатного полюса, а саме, «тривожність», «печаль», «схильність до почуття провини», «напруженість (фрустрованість)», «гнів», «незадоволеність собою», «страх» і «підозріливість».

Другий фактор умовно названий «Самоактуалізація – інтолерантність, страх». Його додатний полюс включає 11 показників самоактуалізації, а найбільшу вагу несе

один із її базових показників – «підтримка». Також він об'єднує в собі «незалежність», «домінантність», «радикалізм» і «мрійливість». Серед показників від'ємного полюсу є «інтолерантність до невизначеності», «страх», «проникливість, обачність», «інтолерантність до складності проблеми» і «сила «зверх-Я». Зміст показників самоактуалізації, який охоплює характеристики особистості, що самоактуалізується, фактори, які, за даними літератури, серед всіх інших факторів моделі Р. Кеттелла є найбільш властивими для креативної особистості, з одного боку, і показники емоційно-оціночної і когнітивної сфер, які не є характерними для таких особистостей, з іншого, підтверджують доцільність і правомірність їх об'єднання в самостійний фактор.

Третій фактор, названий, «Схильність – несхильність до самозмінювання», включає більшість формально-динамічних і якісних показників схильності до самозмінювання із високою факторною вагою, які є представленими на його додатному полюсі. Висока факторна вага загальних показників схильності до самозмінювання, показників схильності до аналізу самозмінювання та потреби в ньому на фоні низьких значень факторної ваги показників прийняття переживань і схильності до роботи над собою, а також відсутність в цьому факторі показника «легкості самозмінювання» створює інший паттерн щодо характеристик змінювання, суто «схильності до самозмінювання», що і дає підставу для його назви. До того ж він об'єднує в собі такі показники як «незадоволеність собою», «інтернальність у сфері невдач», «загальна інтернальність», «інтернальність у сфері сімейних стосунків», «пізнавальні потреби» і «креативність». На від'ємному полюсі зосереджено показники «інтолерантність до складності проблеми» і «інтолерантність до невизначеності».

Четвертий фактор може бути названий «Екстраверсія – самодостатність». Додатний полюс містить в собі такі показники як «екстраверсія», «безпечність», «доброта, сердечність», «сміливість», «широта обсягу сигналів соціуму», а також «радість», «залученість» і «життєстійкість». Всі характеристики за своїм змістом цілком узгоджується з екстравертністю. Від'ємний полюс представлений

«самодостатністю», «незалежністю», а також інтолерантністю до новизни проблеми. Ці показники є одними з ознак інтровертності.

Факторний аналіз дозволив згрупувати показники психологічних властивостей за їх змістом, економно і ємко описати їх психологічний простір крізь призму об'єкта та предмета дослідження. Також він виявив важливі факти стосовно різних аспектів прояву схильності до самозмінювання (власно схильності та її реалізації у діяльності).

3.2. Диференціально-психологічна характеристика різних типів схильності до самозмінювання

Результати кореляційного аналізу показників схильності до самозмінювання і пов'язаних з нею психологічних характеристик особистості переконали у доцільності пошуку її індивідуальних відмінностей методом якісного аналізу. У даному параграфі висвітлено результати аналізу, який дозволив дослідити індивідуально-психологічні особливості осіб із різними проявами схильності до самозмінювання.

За допомогою метода «асів» було здійснено групування досліджуваних за певними критеріями. Першим критерієм стала величина загального показника схильності до самозмінювання (ЗПС). Відповідно до цього критерію виділено групи досліджуваних із ЗПС⁺ (значення в діапазоні 75-100 процентіля) і ЗПС⁻ (значення в діапазоні 0-25 процентіля). Таким чином, ЗПС⁺ і ЗПС⁻ утворюють типи за загальною вираженістю схильності до самозмінювання. Другім критерієм було співвідношення значень окремих показників схильності до самозмінювання, тобто якісне-кількісне поєднання її складових. На підставі такого критерію виокремлено групи досліджуваних із домінуванням певного показника, що утворює мономодальний тип схильності до самозмінювання. Домінування афективного показника – прийняття переживань самозмінювання – утворює афективний тип (АТ); аналітичного показника – схильність до аналізу самозмінювання – аналітичний тип (АнТ);

конативного показника – схильність до дій, спрямованих на самозмінювання – конативний тип (КТ).

Домінування показників відкритості новому досвіду (ВНД) і чутливості до стимуляторів самозмінювання (ЧСС), на наш погляд, не може утворювати окремого типу схильності до самозмінювання. Надмірна вираженість показника ВНД, на відміну від інших, може бути індикатором прагнень, бажань особистості щодо нових вражень, які можна отримати через нові речі, нове коло спілкування, нові задоволення тощо. Це не обов'язково буде пов'язано із бажанням і прагненням людини самозмінюватися, працювати над собою з метою особистісного зростання [105]. Відкритість новизні є необхідним елементом у схильності до самозмінювання, але дійсним її показником може бути тільки в комплексі з іншими вираженими показниками схильності до самозмінювання. Чутливість до стимуляторів самозмінювання також може бути розвиненою тільки на підставі вираженої афективної, аналітичної або конативної складової властивості, що вивчається. Інакше кажучи, людина не може бути чутливою до потенційних сигналів, що при їх сприйнятті можуть стимулювати її бажання і спроби змінитися, якщо вона і не думає, і не приймає, і не намагається здійснити кроки в напрямку до самозмінювання.

У ході аналізу була також виділена група піддослідних з високим значенням показників усіх експлікованих складових схильності до самозмінювання (значення всіх показників знаходяться в четвертому квартилі (75-100 процентілів)). Висока вираженість усіх показників утворює тип, умовно названий «додатним» мультимодальним типом схильності до самозмінювання – МТ⁺ (О.П.Саннікова).

Для кожної з виділених груп за допомогою метода «профілів» були побудовані профілі психологічних характеристик, співвідношення з якими було досліджено в попередньому параграфі. Аналіз профілів проходив у три етапи. На першому етапі окремо проаналізований кожен профіль і виявлені відповідні особливості представників кожної з виділених груп. Другий етап полягав у порівнянні профілів і визначенні візуальних відмінностей. Третій – у виявленні статистичної значимості відмінностей за t-критерієм Ст'юдента. Одна лінія полягала в аналізі профілів груп

із різною вираженістю загального показника схильності до самозмінювання (ЗПС), інша – в аналізі профілів представників трьох мономодальних типів схильності до самозмінювання і одного мультимодального.

3.2.1. Формально-динамічні характеристики різних типів схильності до самозмінювання

Формально-динамічні показники схильності до самозмінювання характеризують форму і динаміку внутрішньої і зовнішньої активності особистості, спрямованої на роботу над собою з метою змінювання та розвитку себе [121]. Очевидно, що характеристика форми і динаміки цієї активності залежить від загального рівня її вираженості і специфіки її якісних характеристик. У даному підпараграфі викладено результати дослідження особливостей формально-динамічних характеристик схильності до самозмінювання.

I. Проаналізуємо формально-динамічні профілі представників із високою і низькою вираженістю схильності до самозмінювання.

Для виявлення формально-динамічних особливостей схильності до самозмінювання у представників груп ЗПС⁺ і ЗПС⁻ були побудовані їх профілі у вигляді графіків, що представляють собою криву відхилення усереднених значень показників від середньої лінії ряду. Точки середньої лінії ряду – це середні арифметичні кожного показника за всією вибіркою [193, с. 10]. Зазначимо, що попередньо експериментальні дані всієї вибірки у вигляді «сирих» балів були переведені в процентілі. При визначенні статистичної значимості відмінностей використовувались «сири» бали. Виключення складають дані за методиками, де передбачено переведення в систему стенов [80].

На рис. 3.1 представлено графічне зображення формально-динамічних профілів схильності до самозмінювання в осіб, які різняться за рівнем її вираженості. На осі абсцис зазначені формально-динамічні показники. На осі ординат – ступені їх вираженості, які визначають положення конкретних точок кривих. Середня лінія ряду проходить на рівні 50 процентілів. Значення показників, розташованих у площині вище середньої лінії ряду, свідчать про достатню (50-75 процентілів) або сильну (75-100 процентілів) вираженість певної характеристики,

нижче – про слабку (25-50 процентів) вираженість або невираженість (0-25 прцентів) відповідного показника.

На графічному зображенні профілів формально-динамічних характеристик схильності до самозмінювання у представників двох груп спостерігаються візуальні відмінності за всіма відповідними показниками. Всі показники формально-динамічного профілю групи ЗПС⁺ розташовані в зоні третього квартилю, що свідчить про вираженість характеристик їх активності, спрямованої на самозмінювання. Навпроти, профіль представників групи ЗПС⁻ перебуває в зоні знижених значень. Отже, прояв зазначеної активності у таких осіб має слабковиражений характер. У цілому, розташування показників обох профілів можна охарактеризувати як «дзеркальне відображення». При цьому найбільше зближення спостерігається між однойменним показником ПС (потреба у самозмінюванні), а найбільша розбіжність – між ЗФД (загальний формально-динамічний показник схильності до самозмінювання).

Достовірність візуальних відмінностей було перевірено з використанням параметричного критерію t-Ст'юдента. За всіма формально-динамічними показниками, окрім зазначеного вище ПС, виявлено значимі відмінності на рівні $p \leq 0,001$. За параметром ПС визначено значиму відмінність на рівні $p \leq 0,05$ (див. додаток В, табл. В.1). Це дає підстави для припущення, що наявність потреби в самозмінюванні не завжди супроводжується відповідним рівнем прояву активності для її задоволення, як в аспекті самих дій, так і в аспекті легкості досягнення бажаного результату. Низький рівень активності, яка спрямована на самозмінювання, не виключає наявності потреби в ній, а у деяких осіб вона набуває досить вираженого характеру. Високий рівень цієї активності може супроводжуватися не сильно вираженою потребою, оскільки відбувається її задоволення.

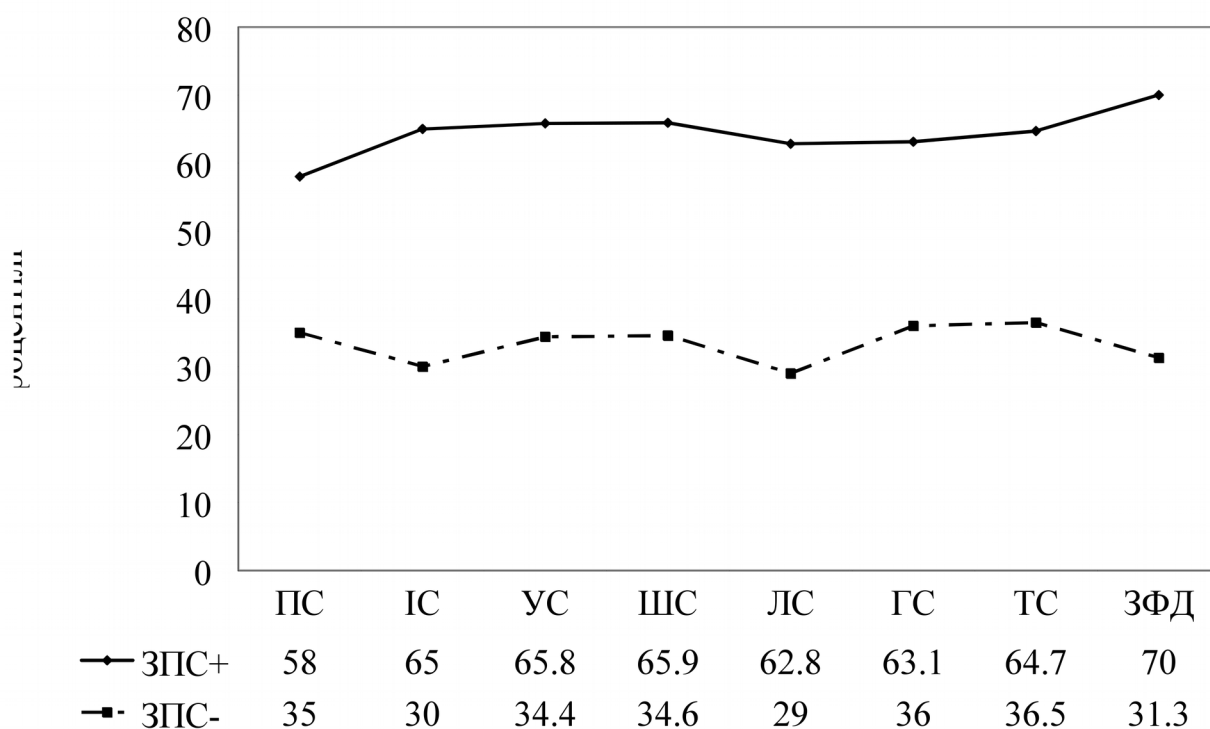

Рис. 3.1. Специфіка формально-динамічних характеристик схильності до самозмінювання в осіб з високим та низьким ЗПС

Якісний аналіз кожного профілю окремо дозволяє виявляти найбільш характерні особливості властивостей особистості представників різних груп і складати їх психологічну характеристику [193, с. 11]. За допомогою процедури ранжирування визначаються параметри, які за своїм значенням більш за все віддалені від середньої лінії ряду в бік виражених або невиражених значень (як, правило представляються перші п'ять). У таблиці 3.10. представлені результати такого ранжирування.

Як видно з таблиці 3.10, особи з ЗПС⁺ найбільш відрізняються вираженістю загального формально-динамічного показника самозмінювання, що свідчить про достатню енергійність їх активності, яка спрямована на роботу над собою і самозмінювання. Також цим особам властиві широта поля самозмінювання (ШС⁺), усталеність роботи над собою (УС⁺), ініціативність (ІС⁺) і творче ставлення до власного змінювання та розвитку (ТС⁺) Осіб із ЗПС⁻ відрізняє, перш за все, наявність труднощів у досягненні необхідних змін у собі та своїй поведінці (ЛС⁻), а також слабка вираженість всіх вищезазначених формально-динамічних характеристик схильності до самозмінювання.

**Ранги формально-динамічних показників схильності до самозмінювання в осіб
з високим та низьким ЗПС**

Ранги	Група осіб з високим значенням ЗПС ⁺	Група осіб з низьким значенням ЗПС ⁻
1	ЗФД ⁺	ЛС ⁻
2	ШС ⁺	ІС ⁻
3	УС ⁺	ЗФД ⁻
4	ІС ⁺	УС ⁻
5	ТС ⁺	ШС ⁻

Примітка: 1) позначка «+» біля показника свідчить про його виражене (50-75 процентів) або сильно виражене (75-100 процентів) значення, позначка «-» – про слабковиражене (25-50 процентів) або невиражене (0-25 процентів) значення; 2) ранги надані в порядку зменшення значення показників щодо їх максимального відхилення від середньої лінії ряду.

Якісний аналіз формально-динамічних профілів окремих представників типів ЗПС⁺ і ЗПС⁻ дозволив виявити цікавий факт. Серед осіб, схильних до самозмінювання, є ті, хто не ставить змінювання спеціальною метою, оскільки необхідні їм зміни відбуваються більшою мірою природньо, без особливих зусиль з їх боку. Енергійні, динамічні характеристики роботи над собою у таких осіб не завжди набувають надто яскравої вираженості. Серед осіб з низьким рівнем вираженості якісних характеристик схильності до самозмінювання є такі, що відчують сильну потребу у змінюванні себе, але за певними чинниками не можуть реалізувати цього в діях і досягти здійснення бажаних змін. Таким чином, особи з ЗПС⁺ і ЗПС⁻ не завжди відрізняються дуже значною мірою за рівнем вираженості енергійних характеристик роботи над собою.

II. Проаналізуємо формально-динамічні профілі представників мономодальних і мультимодального типів схильності до самозмінювання.

На рис. 3.2. зображені профілі формально-динамічних характеристик схильності до самозмінювання в осіб різних груп: АТ (представники афективного типу), АНТ (представники аналітичного типу), КТ (представники конативного типу), МТ⁺ (представники мультимодального типу).

При аналізі зведених профілів, перш за все, представляють інтерес візуальні відмінності між однойменними показниками, які підтверджуються статистично (див. табл. В.1).

В результаті описаної вище процедури ранжирування були виявлені найбільш відхилені від середньої лінії ряду показники і здійснено на цієї основі опис формально-динамічних особливостей схильності до самозмінювання у представників різних її якісних типів

Афективний тип (АТ) схильності до самозмінювання відрізняється слабковираженими характеристиками власної ініціативності в бажанні і здійсненні змінювання себе (IC^-), сили прагнення і потреби в роботі над собою з метою змінювання (PC^-), прояву творчої форми (TC^-) і гнучкості в самозмінюванні (GC^-) і, як результат, зниженою загальною насиченістю, енергійністю активності, яка спрямована на самозмінювання (ЗФД). При цьому в профілі цього типу можна виділити показники, що домінують за своїм значенням над іншими і характеризують специфічність форми зазначеної активності в осіб даної групи. А саме: легкість у досягненні бажаних змін (ЛС), схильність охоплювати різні аспекти свого «Я» ($ШС^+$) і усталеність прагнення та здійснення дій з метою самозмінювання (УС).

Аналітичному типу (АнТ) також властива недостатня вираженість більшості формально-динамічних характеристик. Проте підвищені на фоні інших значення показників потреби в самозмінюванні (PC^+) і прояву творчості в ньому (TC^+) характеризують представників зазначеної групи як осіб із середньо вираженою насиченістю особливо внутрішньої активності, яка спрямована на змінювання власних психічних якостей і поведінки (ЗФД⁺).

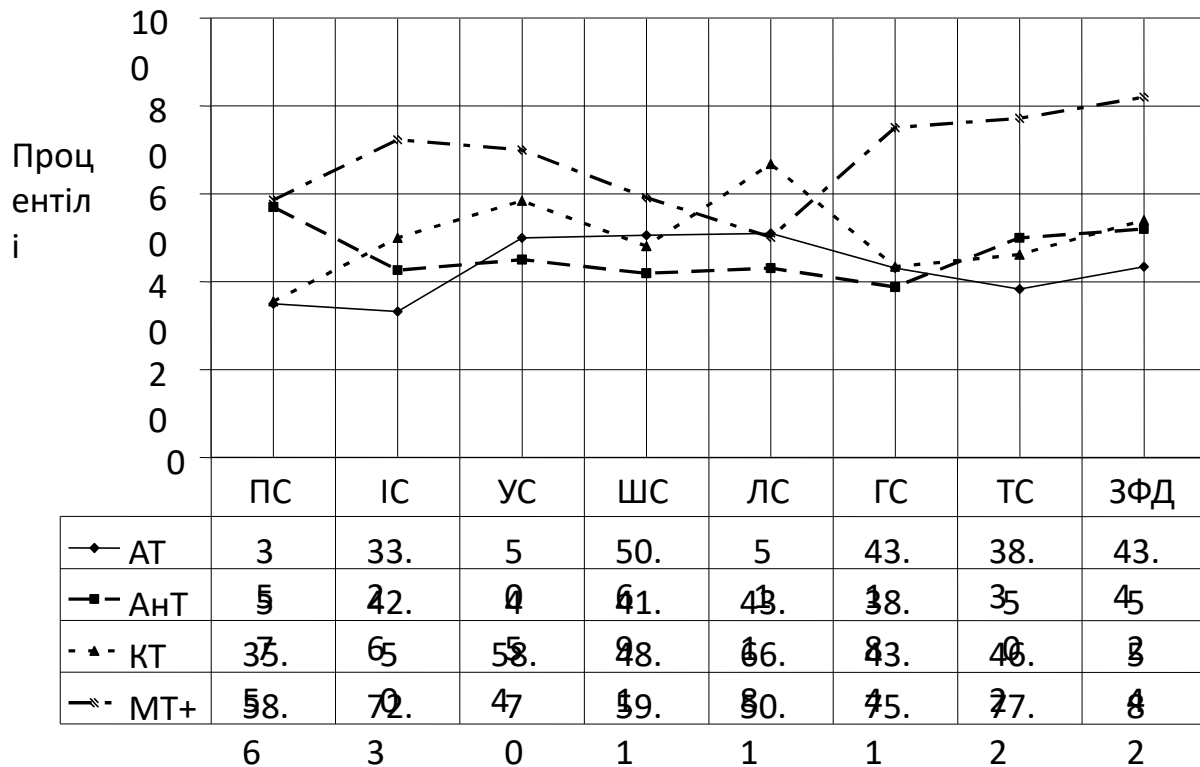

Рис. 3.2. Специфіка формально-динамічних характеристик різних типів схильності до самозмінювання

Аналіз формально-динамічного профілю представників конативного типу (КТ) свідчить про характерну для них легкість у досягненні мети роботи над собою (ЛС⁺), тобто появи бажаних змін. Можливо, саме тому у них відсутнє відчуття сильної потреби у змінюванні себе (ПС⁻). При цьому конативний тип є єдиним моноmodalним типом, у якого достатньо розвинута характеристика усталеності в роботі над собою, постійності в діях, що сприяють прояву необхідних поступових змін (УС⁺). Це можна пояснити тим, що основною характеристикою цього типу є спрямованість на дії, а не на мрії про те, яким хотілося би бути. Наступною характерною особливістю осіб із конативним типом схильності до самозмінювання є дещо знижена гнучкість у виборі шляхів, а головне, мети самозмінювання (ГС⁻). Виражені легкість у досягненні самозмін, усталеність самозмінювання складають «енергійне ядро» активності роботи над собою у представників конативного типу. Навіть при значній кількості невиражених формально-динамічних характеристик загальний формально-динамічний показник схильності до самозмінювання у таких осіб перебуває в зоні виражених значень (50-75 процентиль).

Для осіб із мультимодальним типом (МТ⁺) схильності до самозмінювання характерна яскраво виражена загальна енергійність і динамічність активності, яка спрямована на роботу над собою, змінювання та вдосконалення себе (ЗФД⁺), що проявляється у всій палітрі її формально-динамічних характеристик. Особливо виділяються творчість, тобто, вказана активність набуває у таких осіб форму самотворення (ТС⁺), гнучкість у виборі можливостей і мети змінювання (ГС⁺), самостійна ініціація (ІС) та постійність прояву зазначеної активності (УС⁺).

Таким чином, можна констатувати, що найсильніші енергійні характеристики активності, спрямованої на самозмінювання, притаманні представникам мультимодального типу, в якому рівномірно виражені всі складові властивості, що вивчається. Із мономодальних типів найближчим до нього за вираженістю формально-динамічних характеристик є конативний тип схильності до самозмінювання, в якому «провідною», «інструментальною» силою є реальна дія, конкретна спроба в напрямку бажаних змін.

3.2.2. Вираженість особистісного динамізму в осіб із різним типом схильності до самозмінювання

На рис. 3.3. зображена діаграма, яка представляє ступінь прояву особистісного динамізму (ОД) у представників груп ЗПС⁺ і ЗПС⁻.

Діаграма наглядно демонструє відмінності у рівнях вираженості особистісного динамізму (ОД) у представників двох груп, що підтверджено статистично. Значимість візуально встановленої відмінності достовірна на рівні $p \leq 0.001$ (див. табл. В.2.).

Візуальний і статистичний аналіз відмінностей щодо рівня вираженості особистісного динамізму (ОД) дозволяє охарактеризувати осіб групи ЗПС⁺ як «флексибільних» (Д.А. Леонт'єв, Д.В. Сапронов) [105]. Вони прагнуть змін у собі і життєвих обставинах, здатні і готові змінюватися. Їм властиво усвідомлювати власні можливості розвитку, приймати страхи і тривоги, долати інерційні тенденції у свідомості та поведінці, бути відкритими новому досвіду. Такі особи прагнуть нового, здатні до особистісних змін, схильні до ризику і спроможні конструктивно реагувати на дестабілізуючі аспекти життя і зміни, що в ньому відбуваються.

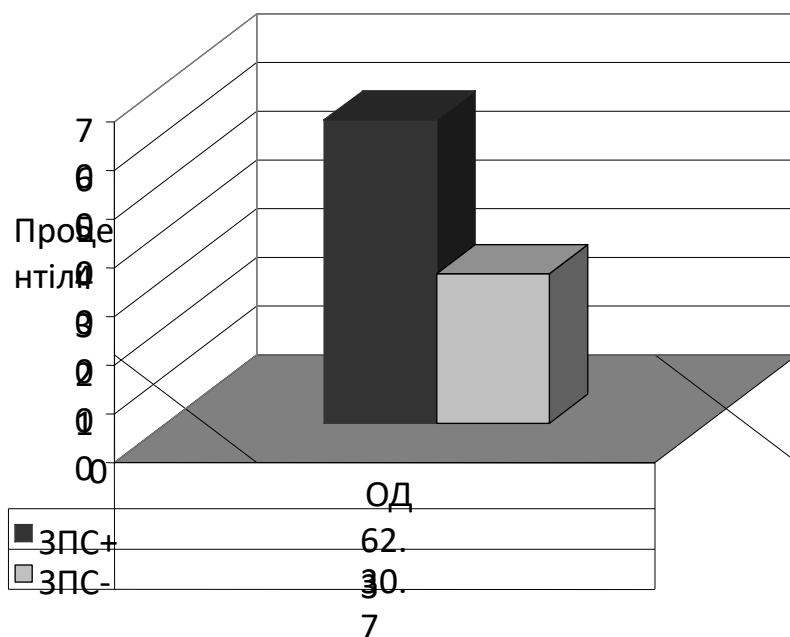

Рис. 3.3. Вираженість особистісного динамізму в осіб із ЗПС⁺ і ЗПС⁻

Осіб із низьким рівнем схильності до самозмінювання (ЗПС⁻) можна описати як «ригідних», тобто не здатних і не готових до особистісних змін. Невираженість або низький рівень особистісного динамізму, мотиваційної – відкритості новому досвіду – та інструментальної його складової – готовності змінюватися в умовах відсутності імперативної необхідності – свідчать про несформованість у таких осіб психічних якостей, що входять до потенціалу самозмінювання та розвитку особистості. Особи із ЗПС⁻ є закритими до можливостей, що несе інший досвід, не схильні ризикувати заради цього, особливо в умовах відсутності гарантованого успіху, не проявляють спонтанної поведінки, не прагнуть нового, тому що воно викликає дестабілізацію, порушення гомеостазу і рівноважних відносин із зовнішнім середовищем. Їм не властива ініціація порушення стабільної життєвої ситуації заради саморозвитку та змін у своєму житті.

II. Проаналізуємо відмінності в ступені вираженості особистісного динамізму у представників трьох мономодальних і одного мультимодального типу.

Мономодальні типи не значно відрізняються між собою за показником особистісного динамізму (див. рис. 3.4.). Дані про статистичну значимість виявлених відмінностей у прояві зазначеної властивості у представників мономодальних і мультимодальних типів представлені в таблиці В.2. (додаток В).

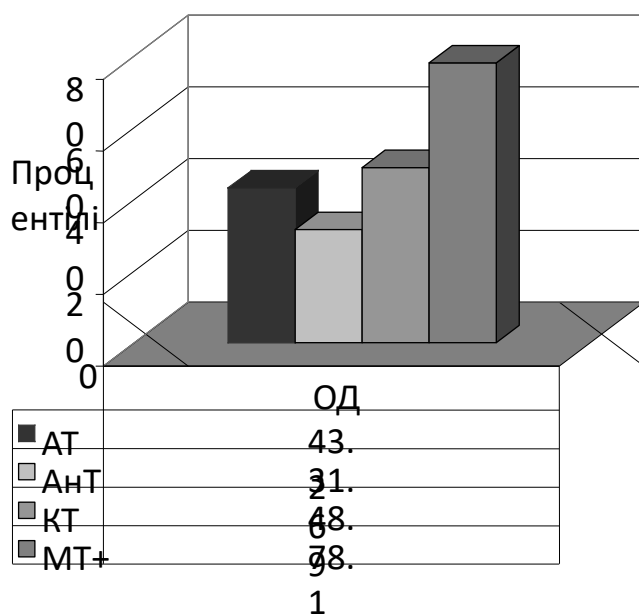

Рис. 3.4. Рівень вираженості особистісного динамізму в осіб із різним типом схильності до самозмінювання

За даними діаграми показники особистісного динамізму у представників моноmodalьних типів схильності до самозмінювання перебувають майже в зоні середніх значень, але є дещо зниженими. Мультимодальний тип характеризується високим рівнем прояву цієї особистісної диспозиції, що свідчить про мотиваційну та інструментальну готовність його носіїв до змінювання себе і свого життя.

3.2.3. Особливості адаптивності, толерантності до невизначеності, життестійкості і самоактуалізації в осіб із різним типом схильності до самозмінювання

Теоретико-методологічний аналіз літератури, а також результати кількісного аналізу, отримані на попередньому етапі дослідження, дали підставу для вивчення індивідуальних особливостей адаптивності в осіб, які різняться за проявом схильності до самозмінювання (див.1.3.)

I. Розглянемо особливості адаптивності в осіб із високою і низькою вираженістю схильності до самозмінювання.

Зображені на рис. 3.5 профілі адаптивності представників груп ЗПС⁺ і ЗПС⁻ демонструють майже «дзеркальне» розташування її показників. При цьому профіль осіб із високою вираженістю схильності до самозмінювання представлений додатними значеннями всіх показників (III квартал), а профіль із низькою її

вираженістю – від’ємним полюсом усіх характеристик адаптивності. Найменша візуальна розбіжність спостерігається між однойменним показником усталеності емоційного переживання (УЕП).

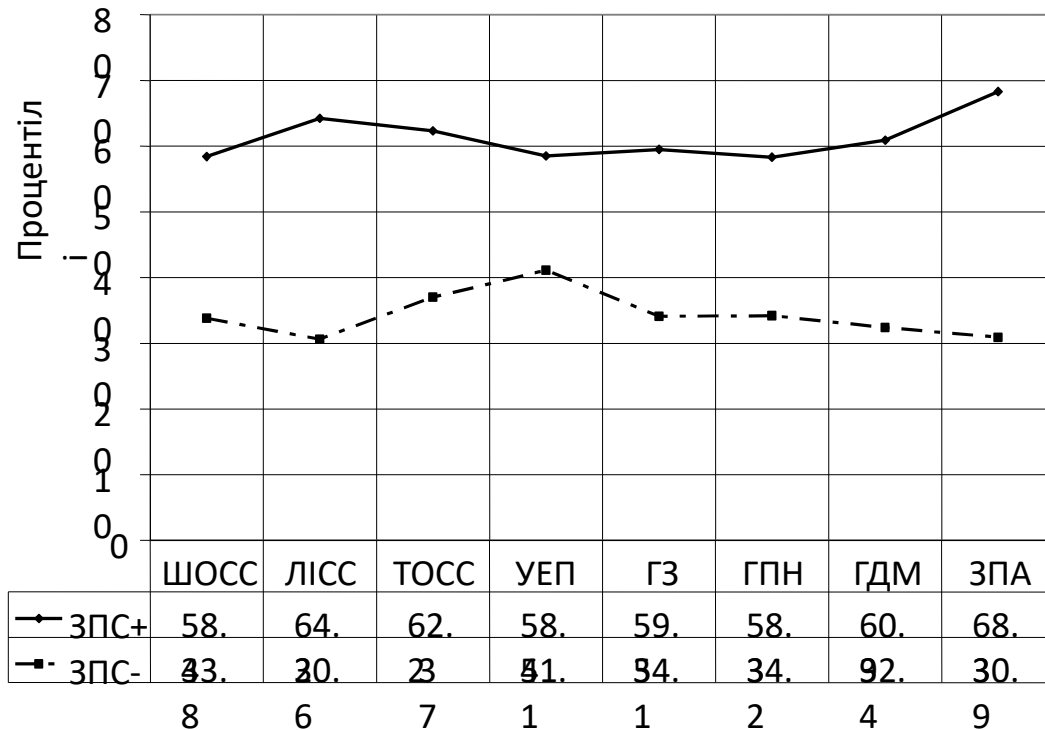

Рис. 3.5. Специфіка адаптивності в осіб із ЗПС⁺ і ЗПС⁻

Візуальні відмінності перевірено статистично з використанням критерію t-Ст'юдента. Відмінності між усіма однойменними показниками обох профілів є значимими на високому рівні $p \leq 0.001$ (див. табл. В.4., додаток В).

Аналогічно попередньому ранжирування показників адаптивності дозволяє виявити і описати її специфіку у представників груп ЗПС⁺ і ЗПС⁻.

Осіб із високим ступенем схильності до самозмінювання характеризує виражена здатність до перетворень себе і своєї поведінки з метою встановлення або збереження рівноважних взаємовідносин із середовищем при змінах, що відбуваються в ньому, тобто, їм властива розвинена адаптивність (ЗПА⁺). Найбільш характерними особливостями адаптивності таких осіб є вміння виділяти головні, значимі та необхідні для успішної адаптації сигнали в проблемній ситуації (ЛІСС⁺); здатність розуміти та об'єктивно оцінювати вимоги й очікування свого оточення з приводу взаємодії, прогнозувати її результат, а також стани і поведінку людей (ТОСС⁺). Прикметною особливістю представників групи ЗПС⁺ є готовність до дій,

спрямованих на досягнення мети (ГДМ⁺), до реалізації ефективної, конструктивної поведінки в адаптаційній ситуації. Такі особи не втрачають здатності успішно діяти, проявляють активність у досягненні цілей в умовах невизначеності, зміни ситуації, незвичних обставинах тощо. Схильним до самозмінювання особам властивий достатньо високий рівень готовності змінюватися (ГЗ⁺), що свідчить про потребу у змінах, відкритість новому досвіду і спроможність його засвоювати.

Отримані дані підтверджуються результатами інших психологічних досліджень з проблем адаптивності, адаптації, особистісного змінювання, саморозвитку тощо [15; 98; 105; 112; 113; 122; 180; 190; 179]. Відомо, що змінювання відбувається при відключенні захисних механізмів, що перешкоджають зростанню особистості, її розвитку і трансценденції через власні межі [105; 112]. Високоадаптивні особи тим і відрізняються, що у них відсутні або слабко виражені такі захисні механізми як регресія, проекція, компенсація [98]. Адаптивність у схильних до самозмінювання осіб набуває принципово іншої якості, ніж звичайне пристосування до об'єктивних змін в оточуючому середовищі. Цей аспект її психологічного змісту розкритий в гетеростатичній моделі розвитку особистості [15; 98; 128; 179; 180]. Розуміння адаптивності особистості як механізму постійного змінювання разом із життєвим контекстом представлено в світоглядній системі контекстуалізму, в якій людина – це відкрита система, що може зберігати себе тільки через створення нових умов, нових меж взаємодії зі світом [112, с. 130]. Через постійну реалізацію тенденції змінювання відбувається збереженість гармонійного функціонування особистості. Тому прагнення до змін повинно супроводжуватися розвиненою адаптивністю.

Особи з низькою вираженістю схильності до самозмінювання, виявляють схильність до неструктурованого сприйняття адаптаційної ситуації, труднощі в визначенні ієрархії сигналів, їх смислу і значення, що не сприяє успішної адаптації (ЛІСС⁻). Загальний показник адаптивності у цих осіб є слабковираженим, що свідчить про низький рівень здатності змінюватися з метою зберігання або розвитку в умовах змінювання внутрішнього або зовнішнього простору (ЗПА⁻). Також представників групи ЗПС відрізняє відсутність або низький рівень готовності до

активності в напрямку досягнення бажаного результату, схильність до пасивного способу поведінки, втрати мети й «енергії дії», коли, навпроти, ситуація потребує повної мобілізації адаптивних сил (ГДМ⁻). Їм притаманна знижена когнітивна функція обсягу сигналів соціуму в адаптаційній ситуації (ШОСС⁻). Такі особи не здатні цілісно сприймати актуальну адаптаційну ситуацію, і фрагментарність їх сприйняття веде за собою знижену об'єктивність відображення, що зменшує шанси на успішну адаптацію. До того ж, представників із ЗПС⁻ характеризує неготовність до змінювання, до нового досвіду (ГЗ⁻). В цілому представники групи ЗПС⁻ виявляють себе як низькоадаптивні особи. За даними досліджень, низькоадаптивним особам притаманні такі форми психологічних захистів, у яких проявляються страх змін різного характеру, включаючи й пов'язані із особистісним зростанням і розвитком (наприклад, механізм регресії) [98].

II. Проаналізуємо особливості адаптивності в осіб із мономодальним і мультимодальним типами схильності до самозмінювання.

Нижче представлені профілі адаптивності у представників афективного (АТ), аналітичного (АнТ), конативного (КТ) і мультимодального (МТ⁺) типів схильності до самозмінювання (див. рис. 3.6.).

Профіль афективного типу (АТ) демонструє слабковиражену адаптивність, за загальний показник якої наближається до середнього значення. Для профілю аналітичного типу (АнТ) характерно таке розташування показників, яке свідчить про низький рівень адаптивності. Щодо профілів конативного (КТ) і мультимодального (МТ⁺) типів, усі їх показники розташовані в зоні виражених або яскраво виражених значень. Це означає, що представникам цих типів властиві розвинуті характеристики адаптивності. Вказані профілі за більшістю показників виявляють значні відхилення від середньої лінії ряду в бік виражених і яскраво виражених значень .

Статистичний аналіз дозволив встановити значимі відмінності між усіма одно-йменними показниками адаптивності у представників різних груп (див. табл. В.3.).

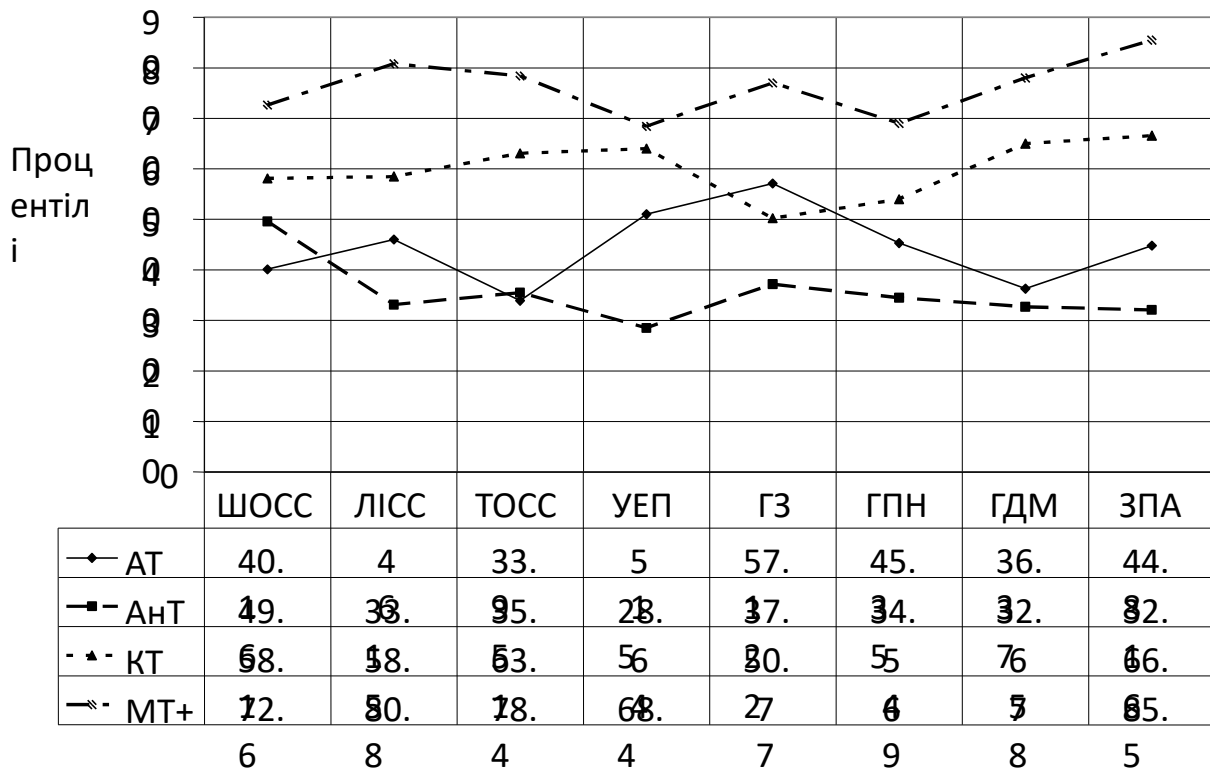

Рис. 3.6. Особливості адаптивності в осіб із різними типами схильності до самозмінювання

Ранжирування показників адаптивності за ступенем їх відхилення від діапазону середніх значень дозволило описати особливості її прояву в осіб з різним типом схильності до самозмінювання.

Представники афективного типу (АТ) найбільш відрізняються зниженою чутливістю до соціальних очікувань, низьким рівнем розуміння соціального контексту конкретних ситуацій (ТОСС⁻). Це може заважати їм ефективно взаємодіяти з оточуючими з метою адаптації і змінювання. В адаптаційних умовах таким особам більш властива пасивна поведінка і зменшення активності, спрямованої на досягнення мети (ГДМ⁻). Вони характеризуються вузькістю охоплення різноманітних сигналів соціуму, невмінням сприймати всі аспекти ситуації, що підлягають змінюванню (ШОСС⁻). Проте особи афективного типу демонструють невисокі, але додатні значення показників емоційно-мотиваційних складових адаптивності – готовності змінюватися (ГЗ⁺), що характеризує їх як спрямованих на адаптацію, зміни і здатних до прийняття нового досвіду, а також усталеності емоційного переживання (УЕП⁺). У літературі є дані про те, що ці

компоненти адаптивності сприяють мінімізації емоційного збудження, переорієнтації емоційних переживань, і, як наслідок, супроводжуються низьким рівнем прояву психологічних захистів [98; 189; 190]. Виходячи з цього, зрозуміло, чому представникам афективного типу схильності до самозмінювання, основна риса якого полягає в умінні приймати будь-які емоційні переживання, що виникають на різних етапах самозмінювання і роботи над собою, властивий більш виражений ступінь прояву саме цих компонентів адаптивності. У дослідженні О.В. Кузнєцової, спрямованому на вивчення індивідуально-типологічних особливостей адаптивності, виявлено, що готовність змінюватися перебуває в прямій залежності від прийняття себе та у зворотній – з неприйняттям себе. Останнє стосується й параметра усталеності емоційного переживання в адаптаційній ситуації [98].

У цілому особам з афективним типом схильності до самозмінювання властивий дещо знижений рівень адаптивності (ЗПА⁻).

Осіб з аналітичним типом (АнТ) схильності до самозмінювання можна охарактеризувати як низькоадаптивних, оскільки всі показники адаптивності, що вивчаються у них, представлені від'ємним полюсом. Характерним для них є схильність змінювати емоційне ставлення до різних аспектів адаптаційної ситуації, неусталеність динаміки, форми і якості емоційних переживань (УЕП⁻), низький адаптивності в цілому (ЗПА⁻). Такі особи характеризуються неготовністю до продуктивної поведінки з метою досягнення бажаних цілей і подолання невдач (ГДМ⁻, ГПН⁻), ускладненістю в розумінні сигналів і виявленні їх за ступенем значимості в адаптаційних умовах (ЛІСС⁻). Проте якщо проаналізувати профіль осіб із зазначеним типом з точки зору показників, що домінують на відміну від інших, то на перше місце виходить здатність охоплювати багато сигналів, які чинять вплив на особистість у нестабільних умовах. Ми вважаємо, що саме схильністю осіб аналітичного типу до акценту на особистих проблемах, до надмірного аналізу і неефективному прокручуванню подій, переживань з їх приводу, що супроводжується тривожністю і невпевненістю, пояснюються виявлені індивідуально-типологічні характеристики їх адаптивності. Особливо це стосується невиражених у них

«дієвих» компонентів адаптивності і усталеності емоційних переживань в адаптаційній ситуації.

Конативний тип (КТ) єдиний із мономодальних, що продемонстрував вираженість усіх показників адаптивності. Особи цього типу характеризуються високим загальним рівнем адаптивності (ЗПА⁺) і вираженим поведінковим компонентом – здатністю до конструктивної, ефективної поведінки, вмінням досягати мети в умовах змін, що відбуваються, в адаптаційній ситуації, в умовах невизначеності подальшого розвитку подій (ГДМ⁺). Також представникам конативного типу притаманна усталеність емоційних переживань в адаптаційних умовах (УЕП⁺) і досить розвинуті когнітивні адаптивні здатності (ТОСС⁺, ЛІСС⁺, ШОСС⁺), що дозволяє їм досягати успішної адаптації. Отже, особи із конативним типом схильності до самозмінювання виявили себе як високоадаптивні, оскільки їм властива помірна вираженість когнітивного, емоційно-мотиваційного і поведінкового компонентів адаптивності. Очевидно, саме «дієвий» зміст зазначеного типу схильності до самозмінювання пояснює притаманну йому «ефективну» структуру адаптивності.

Яскраво виражені характеристики адаптивності продемонстрували особи з мультимодальним типом схильності до самозмінювання (МТ⁺). Їм властивий високий ступінь (IV квартал) розвинутості адаптивності (ЗПА⁺). Серед сильновиражених характеристик адаптивності є всі – когнітивні, емоційно-мотиваційні та дійові компоненти її структури. Такі особи вміють ефективно опрацьовувати сигнали адаптаційної ситуації, що дає їм об'єктивнішу інформацію про проблему-мету та оточуючих (ЛІСС⁺, ТОСС⁺). Вони здатні до результативної поведінки, продуктивної активності, спроможні наближатись до мети в умовах, що характеризуються невизначеністю, невпорядкованістю, і готові до прийняття нового досвіду, оскільки відчувають потребу у змінах, перебудовах і перетвореннях (ГЗ⁺).

Таким чином, якісний аналіз показав, що найбільш адаптивними є представники конативного і мультимодального типів. Це пояснюється специфікою розвинутих якісних компонентів структури їх схильності до самозмінювання. Домінування конативного показника супроводжується відносною вираженістю таких

складових як відкритість новому досвіду і чутливість до сигналів, що можуть ініціювати самозмінювання. Особи групи КТ (конативний тип) виявляють себе як найбільш адаптивні, на відміну від осіб із афективним та аналітичним типами, саме завдяки своїй відкритості новому і вмінню вибірково реагувати на необхідні сигнали до змінювання, «створювати» такі сигнали з інформаційного «меню» середовища. Щодо мультимодального типу (МТ⁺), то наявність розвинутої структури адаптивності у його носіїв, підтверджує значення цієї властивості в розвитку і самозмінюванні особистості. Інакше кажучи, підтверджує той аспект психологічної сутності адаптивності, який висвітлюється в гуманістичній психології [127-129; 152; 178; 179; 221; 251].

Аналіз літератури показує, що особистісний потенціал людини, який включає в себе особистісну автономію, життестійкість, особистісний динамізм (прагнення до змін), толерантність до невизначеності, осмисленість життя, орієнтація на дію, часову перспективу, особливості планування діяльності [42; 105; 106], у цілісності всіх своїх характеристик постає релевантним полем прояву особливостей схильності до самозмінювання. У межах даної роботи для дослідження обрані разом із особистісним динамізмом толерантність до невизначеності і життестійкість, оскільки містять найбільший обсяг інформації про готовність-неготовність особистості до змінювання (див. 1.4.) [105].

I. Проаналізуємо специфіку толерантності до невизначеності у представників типів ЗПС⁺ і ЗПС⁻ (див. рис. 3.7).

На осі ОХ зазначені такі показники: новизна проблеми (НП), складність проблеми (СП), нерозв'язаність проблеми (НеП), а також загальний показник толерантності до невизначеності (ТН). На осі ОУ – процентільні значення кожного параметру. Графіки, що зображують профілі толерантності до невизначеності інтерпретуються наступним чином. Значення показників, що знаходяться в зоні вище 50 процентіля, свідчать про інтолерантність в області відповідних аспектів проблеми і позначаються як «від'ємні» – НП⁻, СП⁻, НеП⁻, ТН⁻. І навпроти, значення показників, розташованих у зоні нижче 50 процентілів, свідчать про

толерантність, що проявляється у різних параметрах невизначеності, тому позначаються як «додатні» – $НП^+$, $СП^+$, $НеП^+$, $ТН^+$.

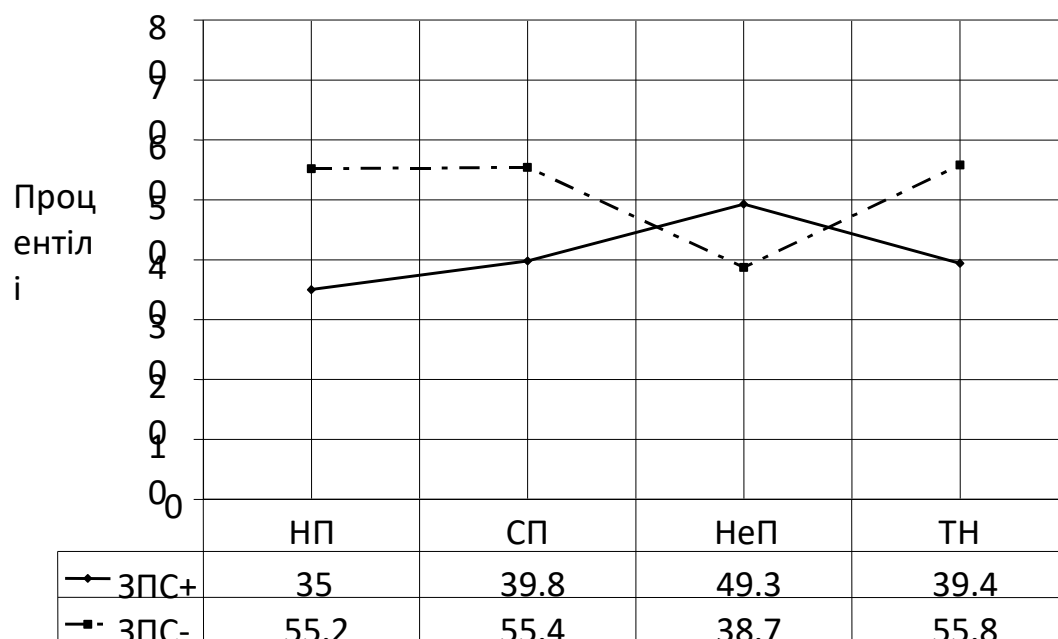

Рис. 3.7. Особливості толерантності до невизначеності у представників типів ЗПС⁺ і ЗПС⁻

Візуальний аналіз зведених профілів обох груп свідчить про наявність відмінностей між усіма однойменними показниками толерантності до невизначеності. Взаєморозташування профілів нагадує дзеркальне відображення. При цьому профіль групи ЗПС⁺ розташований у зоні нижче середньої лінії ряду, що представляє полюс толерантності. Інший профіль (ЗПС⁻) не є однорідним: показники новизни (НП) і складності проблеми (СП), а також загальний показник толерантності (ТН) розташовані вище 50 процентилів – полюс інтолерантності, а показник нерозв'язаності проблеми (НеП) – нижче – полюс толерантності.

Візуальні відмінності підтверджується статистично. За критерієм t-Ст'юдента визначено значимі відмінності на рівні $p \leq 0.001$ за параметром НП і загальним показником ТН; на рівні $p \leq 0.05$ – за параметрами СП і НеП. За параметром НеП більш виражена толерантність проявляється у представників групи ЗПС⁻ (див. Додаток В, табл. В.4).

Здійснене аналогічно попередньому ранжирування показників толерантності до невизначеності дозволяє описати специфіку її прояву в осіб із ЗПС⁺ і ЗПС⁻

Так, представників групи ЗПС⁺ характеризує здатність конструктивно діяти в новій, невідомій обстановці. Їх не лякає брак інформації та нові проблеми, що виникають у житті (НП⁺). Вони відносно спокійно переживають ситуації невизначеності, неупорядкованості.. Такі особи можуть з інтересом перебувати на етапах свого життя, коли теперішнє і майбутнє не визначене, не усталене і має безліч варіантів без гарантій на успіх. При цьому представникам типу ЗПС⁺ властиве особливе сприйняття невизначених ситуацій, а саме, як бажаних, оскільки для них це означає новий етап розвитку і вдосконалення (ТН⁺). Схильні до самозмінювання особи толерантні до нових труднощів і складностей, із якими неминуче стикаються у високоентропічних умовах (СП⁺). Середня вираженість показника НеП у їх профілі, що домінує на фоні інших, свідчить про характерний для них дещо низький рівень толерантності до проблем, які відрізняються аспектом нерозв'язаності. Хоча значення показника нерозв'язаності проблеми і дозволяє охарактеризувати осіб із ЗПС⁺ як толерантних у цьому аспекті (воно не перевищує 50 процентів), його приблизність до інтолерантного полюсу вказує на схильність до неприйняття нерозв'язаності проблем. Можливо, це пов'язано з сильним бажанням схильних до самозмінювання осіб змінити такий стан речей, при якому рішення відкладається у часі.

Особам із ЗПС⁻, навпаки властива виражена толерантність до нерозв'язаності проблем (НеП⁺). Нерозв'язаність є єдиним аспектом ситуацій невизначеності, на який вони здатні відносно спокійно реагувати, приймаючи його. Це можна пояснити тим, що такі особи схильні очікувати, коли ситуація розв'яжеться «сама собою». Інші сторони невизначеності, невідомості, ентропії, а саме складність і новизна, сприймаються ними як загрозові, небезпечні, як ті, яких бажано уникати. Тому в цілому представники зазначеного типу відзначаються вираженою інтолерантністю до невизначеності (ТН⁻). Незвичність, невідомість пугають їх своїми «атрибутами» – труднощами, перешкодами, новими проблемами, складністю (СП⁻, НП⁻). Таким чином, ті нові можливості розвитку, нові життєві «царини» для прояву здібностей, набуття знань і досвіду, що містяться у бутті такого роду, залишаються для них нерозкритими.

Виявлені особливості толерантності до невизначеності в осіб із високою і низькою вираженістю схильності до самозмінювання узгоджується із даними досліджень характеристик, що властиві людині, схильній до особистісного змінювання, самоактуалізації і творчого саморозвитку [16; 17; 42; 45; 49; 110; 127-129; 140; 179; 235; 251]. А. Маслоу зазначав, що позитивне ставлення до невідомого є яскравим індикатором, завдяки якому можна виокремити здорову людину, що живе повноцінним життям і реалізує власний потенціал саморозвитку – самоактуалізується [128]. Невпевненість у майбутньому, сумніви, негарантований успіх, нестійкість, незапрограмованість, які притаманні невідомому й новому, не відштовхує, не страшить таку людину. Навпаки, невизначеність притягує її прихованими можливостями та потенційним варіантом досвіду.

II. Виявимо особливості толерантності до невизначеності у представників моноmodalьних і мультимодального типів схильності до самозмінювання (див. рис. 3.8.)

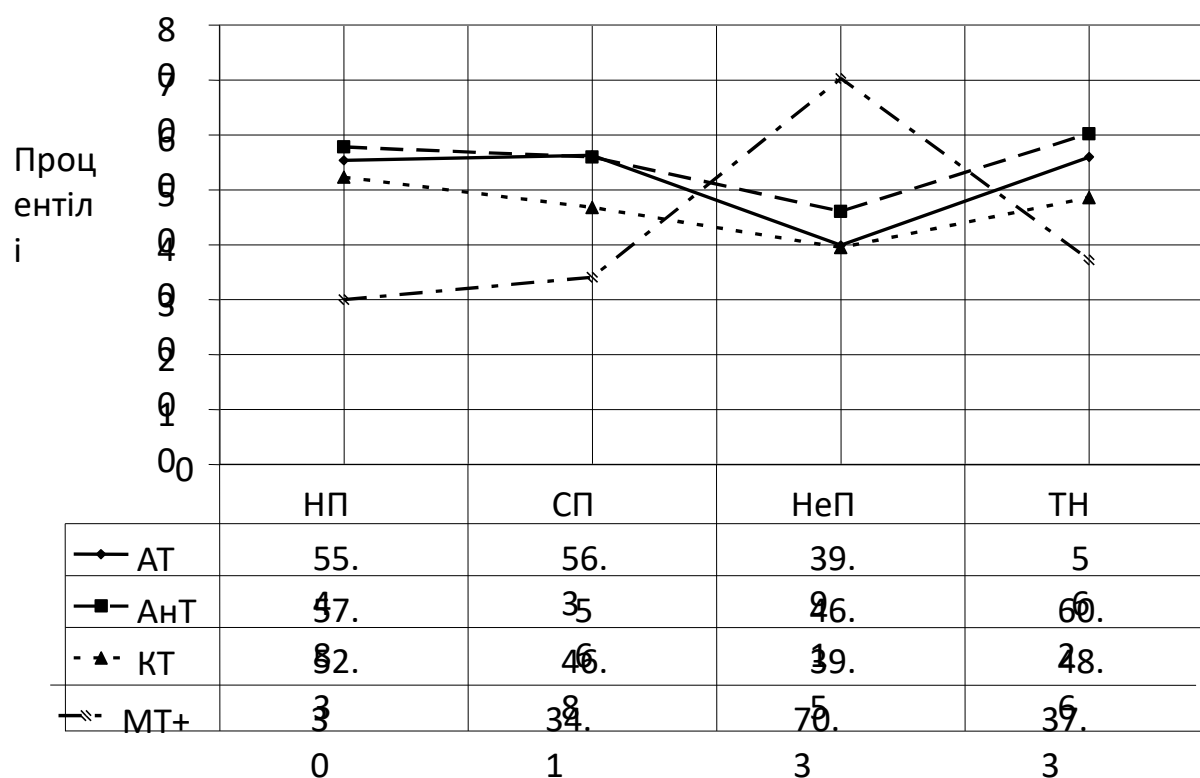

Рис. 3.8. Особливості толерантності до невизначеності в осіб, які різняться за типом схильності до самозмінювання

Всі зображені профілі є неоднорідними в плані розташування показників відносно середньої лінії ряду. Це означає, що представникам усіх типів властиво, як мінімум, в одному аспекті невизначеності бути інтолерантними. Значимі відмінності виявлені між профілями МТ⁺ (мультиmodalьний тип) і АТ (афективний тип); АНТ (аналітичний тип) і КТ (конативний тип) (див. табл. В.4, додаток В).

Аналіз відмінностей дозволив встановити два факти. По-перше, значимих відмінностей між профілями толерантності до невизначеності у представників моноmodalьних типів не виявлено. Відмінності виявляються в порівнянні цих профілів з профілем мультиmodalьного типу. При цьому максимально від профілю толерантності до невизначеності групи МТ⁺ відрізняється профіль АНТ, а найбільш схожий із ним – профіль КТ. Як видно, властива конативному типу «дієвість» виступає досить сильним елементом, який може компенсувати інші менш розвинуті складові схильності до самозмінювання. Тому специфіка такої важливої характеристики як толерантність до невизначеності у представників конативного типу є приблизно такою, яка властива представникам мультиmodalьного типу схильності до самозмінювання. Другим фактом є співвідношення показників толерантності до невизначеності між собою у двох профілях. Показники НП (новизна проблеми), СП (складність проблеми) і ТН (толерантність до невизначеності) демонструють одну загальну тенденцію – тяжіють до полюсу толерантності. Показник Неп (нерозв'язаність проблеми) у відношенні до них поводить протилежним чином – демонструє «інтолерантну» позицію.

Ранжирування показників толерантності до невизначеності дозволило виявити найбільш характерні особливості її проявів у представників різних типів схильності до самозмінювання.

Афективний тип схильності до самозмінювання (АТ) відрізняється толерантністю до такого аспекту невизначеності як нерозв'язаність (НеП⁺). «Провідна» сила прийняття, на якій заснований зазначений тип, сприяє і прийняттю стану нерозв'язаності проблемної ситуації, що може тривати досить довго. При цьому в інших аспектах толерантності до невизначеності особи типу АТ проявляють себе як інтолерантні. Найбільш за все вони сприймають як небажані, майже

загрозливі ситуації, які характеризуються вираженою складністю проблем (СП⁻). В цілому, представники афективного типу важко сприймають невизначеність життєвої ситуації, невідомість, а перспектива нового досвіду може навіть страшити їх (ТН⁻, НП⁻). Здатність приймати будь-які емоційні переживання, пов'язані із самозмінюванням, дає можливість таким особам толерантно ставитись до проблем і ситуацій, коли рішення відтермінується через складність реалізації або брак інформації та обмеженість часу. Але це ставлення може виконувати функцію «відкладання» зміни і внутрішньої роботи для її досягнення. Особи з афективним типом схильності до самозмінювання можуть зживатися з власною проблемою, що здається їм нерозв'язаною за будь-яких причин. За ознаками психологічні явища, які описуються, схожі на ті, які мають місце на перших стадіях особистісного змінювання (П.В. Лушин). Мова йде про протилежні тенденції особистості до самозберігання і самозмінювання, які вимагають від неї прийняття нестійкого стану внутрішньої ентропії [111; 112]. Толерантність на цій стадії може сприяти як самозмінюванню, так і пасивному прийняттю стану речей.

Представників аналітичного типу (АНТ) можна охарактеризувати як найменш схильних до толерантного ставлення і продуктивної діяльності в умовах невідомості, невизначеності, браку інформації. Іншими словами, особи з таким типом схильності до самозмінювання важко переносять невизначені ситуації, не можуть успішно діяти в невідомій обстановці (ТН⁻). Високий рівень ентропії, стан хаосу викликають у них страхи й тривоги, що блокує доступ до нового, незвичного досвіду (НП⁻). Постійний, часто надмірний аналіз акцентує свідомість на складності проблем, що викликає загальне неприйняття власного стану у відповідній ситуації (СП⁻). Єдиний аспект невизначеності, який більш-менш приймається особами з аналітичним типом схильності до самозмінювання – це невирішеність та нерозв'язаність проблемної ситуації (НеП⁺). Психологічні явища, що описуються, схожі на ознаки другого етапу особистісного змінювання, який слідує після породження перетворювальної форми – етапу аналізу, рефлексії, самореференції [112; 205; 248]. Вочевидь, особам групи АНТ властиво «застрягати» на цій стадії, при цьому відносно толерантно ставлячись до неї. Згадаємо, що представлення змінювання як процесу передбачає групування

властивостей, характерних для кожної його стадії [112; 179; 237; 243; 247; 248]. Людина має проходити через усі стадії породження змін. Але в цілому особистість демонструє тенденцію перебування у певній точці континууму стосовно самозмінювання і, відтак, відрізняється характерними для цього «перебування» властивостями [112; 179; 251].

Таким чином, в осіб аналітичного типу схильності до самозмінювання толерантність, яка пов'язана із нерозв'язаністю проблеми, може як сприяти, так і відкладати дії та, відповідно, їх результат, у напрямку змін власних психічних якостей і поведінки.

Представникам конативного типу (КТ) більш властивий прояв толерантних полюсів характеристик, ніж двом зазначеним вище. Це єдиний тип, який поряд з показником TN^+ (толерантність до невизначеності) виявляє вираженість HeP^+ (нерозв'язаність проблеми). З бесід із досліджуваними виявлено, що толерантність до нерозв'язаності проблеми у деяких осіб афективного й аналітичного типів може проявлятися у тенденції відкладання рішення, пов'язаного із необхідністю здійснення внутрішніх змін. Зерно «дієвості» конативного типу схильності до самозмінювання є підтвердженням протилежної функції толерантності до нерозв'язаних проблем у його представників. «Дієвість», «воля до дії» [47] у союзі з толерантністю до тимчасової нерозв'язаності проблеми сприяє тому, що особи конативного типу більш значною мірою, ніж представники інших мономодальних типів, схильні до самозмінювання. Єдиний компонент, який проявляється полюсом інтолерантності в осіб цього типу, є новизна проблеми (HP^-). Особи з конативним типом схильності до самозмінювання виявляють характеристики, які є ознаками третьої і четвертої стадій особистісного змінювання (П.В. Лушин), і полягають у синтезі різноспрямованих підстав, знятті протиріч в образі «Я» і появі нової соціальної інтеграції, «апробації» нового образу «Я» [112; 113].

Нарешті, особам мультимодального типу, які, за нашим припущенням, повинні бути найбільш схильними до самозмінювання, притаманно бути інтолерантними до нерозв'язаності проблем (HeP^-) і толерантними до новизни (HP^+) та складностей (SP^+), якими характеризуються ситуації ентропії, невідоме і неструктуроване буття.

Щодо виявленого факту про властиву таким особам інтолерантність до нерозв'язаності проблеми, можна пояснити його як їх бажання швидше розв'язувати проблемні ситуації, щоб відкривати нові можливості та просуватись далі. Високий рівень прийняття більшості аспектів невизначеності у представників мультимодального типу схильності до самозмінювання забезпечує вираженість толерантності до невизначеності в цілому.

I. Перейдемо до аналізу іншої характеристики особистісного потенціалу, а саме, життєстійкості, в особливостях якої також відображено специфіку схильності до самозмінювання.

Графіки профілів життєстійкості в осіб із високою (ЗПС⁺) і низькою вираженістю (ЗПС⁻) схильності до самозмінювання, які зображені на рис. 3.9., демонструють дзеркальне розташування її показників: залученості (З), контролю (К), прийняття ризику (ПР) і загального показника (Ж).

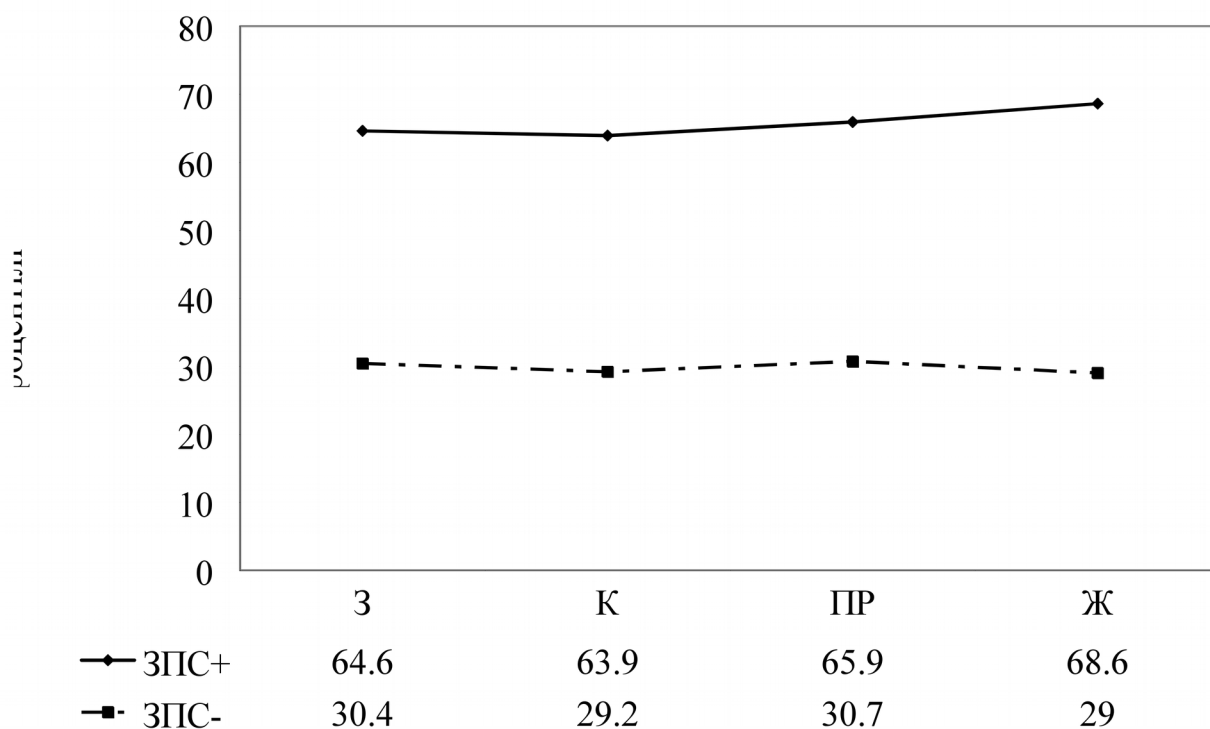

Рис. 3.9. Особливості життєстійкості в осіб з високою і низькою вираженістю схильності до самозмінювання

Профіль осіб із ЗПС⁺ є майже однорідним за рівнем вираженості всіх показників життєстійкості і розташований у зоні виражених значень (III квартал), що свідчить про високий рівень прояву життєстійких характеристик. Показники

профілю життєстійкості в осіб із ЗПС⁻ розташовані в діапазоні низьких значень (II квартал). Візуальні відмінності між усіма однойменними показниками життєстійкості підтверджуються статистично ($p \leq 0.001$) (див. табл. В.4, додаток В).

Ранжирування показників життєстійкості дозволяє виявити найбільш характерні особливості її проявів у схильних і несхильних до самозмінювання осіб.

Представники групи ЗПС⁺ характеризуються вираженим показником життєстійкості. Це свідчить про притаманну їм здатність витримувати критичні ситуації різного роду, переживати неприємні, важкі події свого життя зі збереженням внутрішньої рівноваги, відносної емоційної стійкості і при цьому продовжувати продуктивно працювати, діяти у конструктивному напрямку [106]. Спроможність особистості бути життєстійкою значною мірою базується на її схильності працювати над собою і здатності дійсно змінюватися у бажаному напрямку. У свою чергу, зміни, яких досягає особистість у собі і своєму способі життя у цілеспрямованій роботі над собою і природним шляхом в результаті особливого ставлення до себе і власного досвіду, сприяють розвитку її життєстійких переконань, а відтак, і життєстійкості як психічної якості. Саме тому особи, які схильні до самозмінювання, роботи над собою, виявляють виражені ознаки життєстійкості.

Специфіка цієї характеристики у представників типу ЗПС⁺ проявляється у наступному. Найбільш вираженим компонентом життєстійкості у них є прийняття ризику (ПР⁺). Таким особам притаманно сприйняття життя як шансу для генерації нових знань і досвіду. Все, що відбувається з ними у житті, має для них потенцію розвитку. Негативний досвід нарівні з позитивним сприймається, в першу чергу, як можливість набуття нових знань і вмінь жити. Представники типу ЗПС⁺ схильні ризикувати, щоб придбати новий досвід буття, перейти на інший щабель власного розвитку, ризикувати заради відновлення, збагачення свого життя. Ядро, сенс їх ризику – це розвиток. Досвід – це можливість отримання і використання знань. Також для осіб із типом ЗПС⁺ характерно бути залученими до життя, до більшості її сторін (З⁺). Вони схильні бути «тут і зараз», отримувати задоволення від діяльності, хоча вона не завжди може бути їх «улюбленою справою». Притаманна таким особам

залученість до того, що відбувається, приводить до вираженого відчуття насиченості власного життєвого досвіду. Розвинутий компонент життєстійкості – контроль (K^+) – свідчить про властиве схильним до самозмінювання особам переконання у власній спроможності впливати на події свого життя, на результат стосунків, діяльності, того, що відбувається, в цілому. При цьому вони розуміють відносність такого впливу і не зациклюються на успішних наслідках [106].

Осіб із низькою вираженістю схильності до самозмінювання можна охарактеризувати як нежиттєстійких ($Ж^-$). Вони відрізняються нестійкістю у критичних ситуаціях, у фрустраційних обставинах, в умовах життєвих потрясінь і ударів. Такі особи не здатні зберігати стан внутрішньої збалансованості та продуктивність діяльності у стресових обставинах. Критичні ситуації вибивають їх з життєвої колії, вони важко сприймають їх і акцентують увагу на психотравмуючих моментах.

Зокрема, представникам групи $ЗПС^-$ властиві відчуття неспроможності впливати на своє життя. Те, що відбувається, перебуває поза їх контролем (K^-). Притаманний їм низький рівень залученості до життя, відсутність переконання у тому, що у щоденному життєвому потоці завжди можна знайти цікаві, багаті переживання, навіть по-справжньому щасливі моменти, призводить до відчуття себе „поза життям», появи почуття відкинутості [106, с. 5]. Такі особи не захоплюються власною діяльністю і не відчувають задоволення від самого процесу роботи ($З^-$). Також вони характеризуються неприйняттям ризику, що свідчить про нездатність виносити з будь-якого, особливо негативного досвіду знання, і, як наслідок, обмеження себе у можливостях розвитку.

Отримані результати аналізу узгоджуються з даними досліджень психологічних особливостей особистості людей, які прагнуть внутрішнього вдосконалення [15; 16; 127-129; 140; 177].

II. Перейдемо до визначеності особливостей життєстійкості у представників мономодальних і мультимодального типів схильності до самозмінювання.

На рис. 3.10 зображені чотири профілі життестійкості, які наглядно демонструють певні розбіжності в значенні її параметрів у осіб різних типів схильності до самозмінювання.

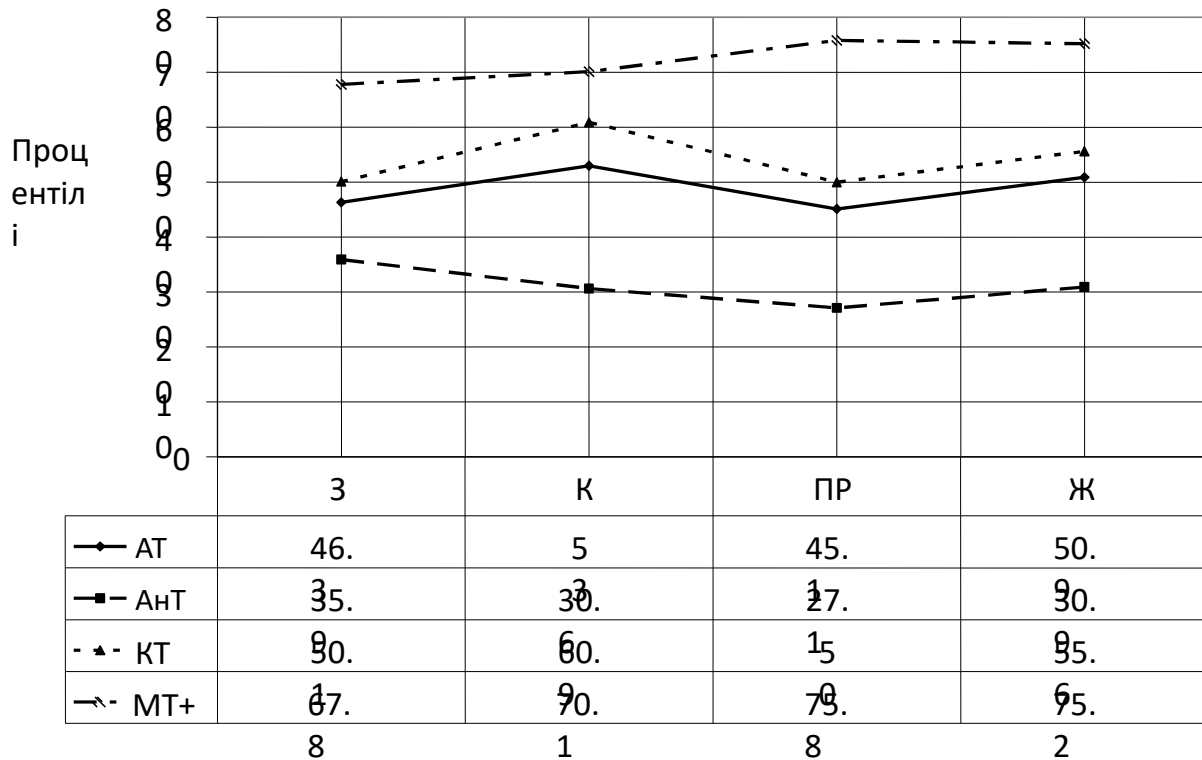

Рис. 3.10. Особливості життестійкості в осіб, що різняться за типом схильності до самозмінювання

Профіль АТ (афективний тип) неоднорідний. Показники З (залученість) і ПР (прийняття ризику) знаходяться у зоні від'ємних значень, а К (контроль) і Ж (загальний показник життестійкості) – у зоні додатних. У цілому, значення показників даного профілю наближені до середніх значень. Профіль АнТ (аналітичний тип) однорідний і розташований нижче середньої лінії ряду, що свідчить про від'ємні значення параметрів життестійкості. Значення показників профілів КТ (конативний тип) і МТ⁺ (мультимодальний тип) або є рівними 50 процентилям, або перевищують їх. Статистично значимі відмінності між показниками профілів, що аналізуються, виявлено між профілями АТ і АнТ, АТ і МТ⁺; профілями АнТ і КТ, АнТ і МТ⁺; профілями КТ і МТ⁺ (див. табл. В, додаток В).

Для складання психологічної характеристики осіб із різним типом схильності до самозмінювання з боку їх життєстійкості було здійснено ранжирування відповідних показників за ступенем відхилення від середньої лінії ряду.

Афективний тип схильності до самозмінювання (АТ) характеризується середнім діапазоном вираженості життєстійких характеристик. При цьому його представникам властивий дещо знижений рівень прийняття ризику заради розвитку (ПР⁻), а також залученості до свого життя, зацікавленості власною діяльністю (З⁻). «Провідна» сила афективного типу, а саме, вміння приймати будь-які емоційні переживання є важливою характеристикою особистісного змінювання і самозмінювання як особливого його виду, що дає його носію впевненість у можливості контролювати свій внутрішній стан і спрямовувати сприйняття дійсності у потрібному руслі. Тому представники групи АТ виявляють додатні значення показника контролю (К⁺), тобто вони переконані у можливості впливу на результат того, що відбувається в їх житті, на результат діяльності і спілкування навіть в умовах, коли успіх не гарантовано. У цілому, їх можна охарактеризувати як життєстійких (Ж⁺).

Представники аналітичного типу схильності до самозмінювання (АнТ) відрізняються нерозвиненістю життєстійких характеристик. Схильність до самоаналізу, який може перетворитися на самокопання, зацикленість на особистих проблемах і негативних моментах досвіду, призводить до неготовності діяти у напрямку змінювання, особливо коли акцентується увага на «неможливості» досягнути успіху в силу «об'єктивних» причин. «Людам рефлексії» часто бракує сил, щоб перетворитися на «людей справи». Тому перші не схильні ризикувати заради нових знань, нового досвіду стосунків, створення іншого образу «Я» через незвичні вчинки і не традиційне ставлення до речей (ПР⁻). Очевидно, що відчуття контролю над подіями власного життя, над течією буття у таких осіб також буде на низькому рівні (К⁻). Вони часто не можуть контролювати власне самозаглиблення, спрямованість акцентів свідомості. До контролю і впливу на картину життєвих подій такі особи можуть ставитися скептично. Зрозуміло, що все це не сприяє розвитку життєстійких якостей у особистості (Ж⁻). Представники аналітичного типу не

відчувають залученості в те, що відбувається в їх житті, не переживають повноцінності буття, не отримують задоволеності від власної праці (Z^-). Внутрішній акцент на проблемі або прокручування того, що бажано було б зробити, забирають багато енергії, і таким чином, людині здається, що справжнє життя її оминає. Це, у свою чергу, ще більше поглиблює ризик зменшення життєстійкого потенціалу особистості.

У представників конативного типу схильності до самозмінювання всі характеристики життєстійкості є більш менш вираженими. А саме, на високому рівні розвинутий параметр контролю (K^+), що пояснюється психологічним змістом цього типу схильності до самозмінювання, його «дієвим» зарядом. Особам з таким типом властиво відчувати, що вони спроможні впливати на окремі й загальні результати власної життєдіяльності, на напрямок свого життєвого шляху. Образно висловлюючись, вони мають відчуття «керма» у своїх руках і спроможні отримувати від цього справжнє задоволення. Саме цим можна пояснити досить виражений у них загальний рівень життєстійкості (J^+). Представників групи КТ цілком можна вважати здатними до самопідримки, до реалізації ефективної поведінки у стресових умовах та в інших критичних ситуаціях, спроможними зберігати стан внутрішньої рівноваги у непередбачуваних обставинах і при цьому діяти нормально і продуктивно.

Представники мультимодального типу схильності до самозмінювання (MT^+) продемонстрували сильно виражені значення показника прийняття ризику (PP^+) і загального показника життєстійкості (J^+) (75-100 процентів), а також досить високі значення параметрів контролю (K^+) і залученості до життя (Z^+). Притаманна їм життєстійкість, з одного боку, певною мірою може бути наслідком їх розвинутої схильності до самозмінювання, з іншого – сама є важливим елементом потенціалу самозмінювання людини [106].

Вже зазначалося, чому проблеми самоактуалізації і особистісного змінювання людини належить до єдиного наукового дискурсу. У межах даного дослідження важливо зазначити такий аспект вивчення особистості, що самоактуалізується, як її прагнення до змінювання з метою вдосконалення характеру і поведінки, духовної та

психологічної культури в цілому, її прагнення змінити власні недоліки. До таких недоліків можуть належати лінощі та егоїзм, ревності й заздрість, забобони і страхи [128]. Звичайно, що зміст недоліків у кожного свій і залежить від багатьох чинників. Однак якщо мова йде про людину, що живе, самоактуалізуєчись, то, напевно, насамперед її хвилюватиме проблема психологічного і духовного здоров'я. При цьому не з наміром створення ореолу моральності перед очима суспільства, а для того, щоб відчувати себе гармонійно та вносити гармонію до оточуючого світу. Для такої людини це є природними потребами, в сутності своїй потребами апріорі. Тому при власній недосконалості, при глибокому її усвідомленні, вона прагне змінити певні риси характеру, поведінки, при цьому не концентруючись на собі, своєму образі і відповідності-невідповідності положенню речей [127-129].

I. Проаналізуємо результати вивчення специфіки самоактуалізації в осіб із різною вираженістю схильності до самозмінювання.

На рис. 3.11 представлені профілі характеристик самоактуалізації двох груп досліджуваних – ЗПС⁺ і ЗПС⁻. На осі ОХ розташовані показники самоактуалізації. На осі ОУ – міра їх вираженості в процентілях.

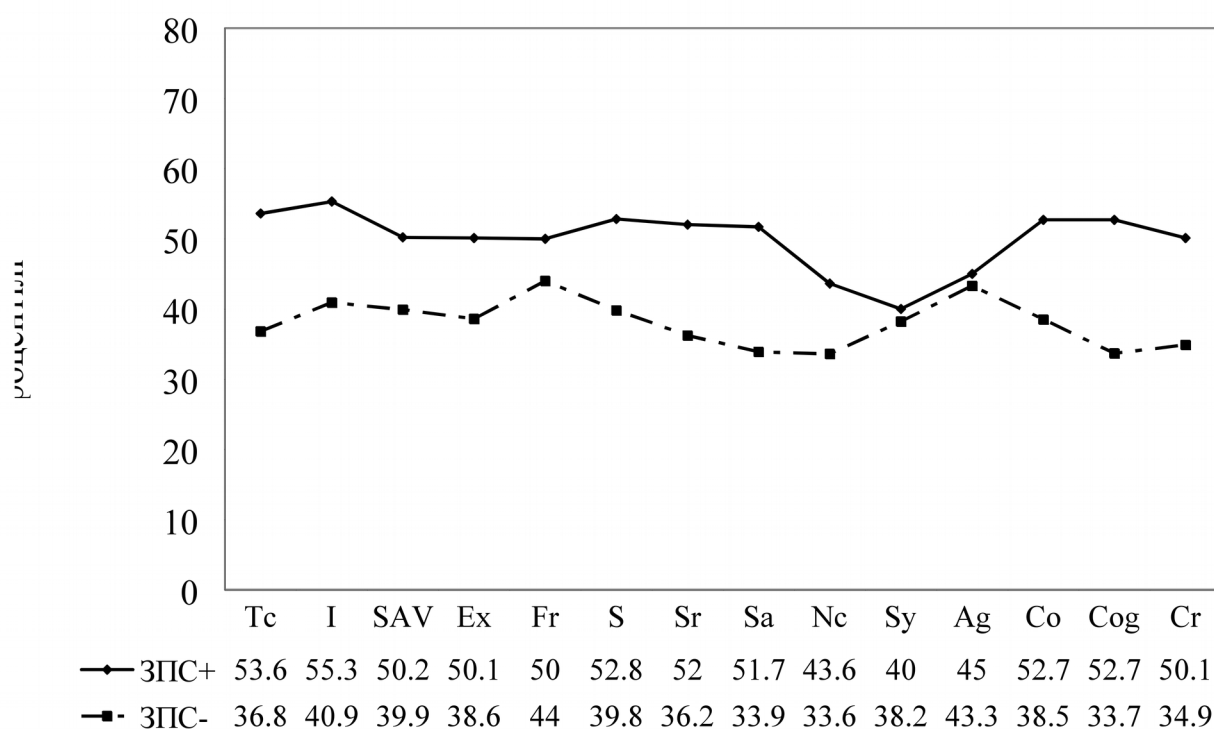

Рис. 3.11. Профілі самоактуалізації в осіб із різною вираженістю схильності до самозмінювання

Візуальний аналіз профілів показує, що більшість показників профілю ЗПС⁺ перебувають у додатному полюсі. Виключення складають лише показники Nc (уявлення про природу людини), Sy (синергія), Ag (прийняття агресії). Профіль самоактуалізаційних характеристик ЗПС⁻ є однорідним і розташований нижче середньої лінії ряду. В результаті перевірки візуальних відмінностей між однойменними показниками самоактуалізації на предмет їх статистичної достовірності було встановлено наявність значимих відмінностей майже за всіма ними. Виключення складають Fr (сензитивність), Sy (синергія) і Ag (прийняття агресії) (див. табл. В.5, додаток В).

Аналіз показників самоактуалізації, найбільш відхилених від середньої лінії ряду, а також домінуючих показників у кожному профілі окремо дозволяє описати особливості характеристик самоактуалізації в осіб із різним рівнем схильності до самозмінювання.

Дослідження показало невеликі значення параметрів самоактуалізації у осіб групи ЗПС⁺. Значення трьох параметрів взагалі є менш ніж 50 процентів. Щодо двох з них – Nc (уявлення про природу людини) і Sy (синергія), за даними літератури, вони можуть бути відносно мало пов'язані із самоактуалізацією через соціокультурні умови та особливості суспільства, представником якого є вибірка дослідження [187]. Стосовно низького ступеню Ag (прийняття агресії), можна припустити, що особи групи ЗПС⁺ не сприймають свої агресивні прояви як природні саме тому, що сильно бажають їх змінити. Але це припущення не можна поширювати на всіх представників групи ЗПС⁺. Особам із високою вираженістю схильності до самозмінювання властиві дещо знижений рівень здатності до цілісного сприймання людини і світу (Sy⁻) та схильності до сприйняття людської природи як позитивної у єдності її протилежностей (Nc⁻). Можливо, із цим пов'язаний їх недостатній рівень прийняття агресії, гніву (Ag⁻). Ці психологічні факти і можуть бути підставою того, що такі особи, усвідомлюючи власну недосконалість, прагнуть змінити риси свого характеру і поведінки, які не відповідають їх уявленням про себе чи про гармонійну людину взагалі. Тому вони й демонструють такі значення саме цих показників самоактуалізації. Проте варто

зазначити, що ці три параметри все ж є більш вираженими у профілі групи ЗПС⁺, ніж у профілі групи ЗПС⁻, і очевидно, містять певну частину іншого смислового і функціонального навантаження. Важливими показниками того, що більш схильні до самозмінювання особи повніше реалізують свою здатність до самоактуалізації, є виражені значення (III кuartіль) базових показників підтримки (I⁺) і компетентності у часі (Tc⁺). Такі особи схильні жити теперішнім часом, повноцінно переживати різні життєві моменти і події, сприймати власне життя як цілісну єдину картину, в якій немає нічого зайвого і все потрібно для особистісного становлення. Достатньо виражене значення параметру підтримки свідчить про притаманну їм незалежність у поглядах і вчинках, здатність до створення власних оцінок, схильність керуватися своїми принципами, переконаннями, цінностями та ідеалами. Такі особи спроможні спрямовувати самі себе «зсередини». Вони є сильнішими та більш автономними. Довершуючи характеристику самоактуалізації схильних до самозмінювання осіб, варто зазначити, що всі останні показники, хоча й мають невелике відхилення від середньої лінії ряду, але перебувають в зоні виражених значень і значно перевищують однойменні показники в протилежній групі, що підтверджується статистично.

Особа із низькою вираженістю схильності до самозмінювання (ЗПС⁻) сильно акцентують увагу на дихотмічності і суперечностях людської природи, на її негативних сторонах (Nc⁻). У них знижена пізнавальна інтенція (Cog⁻). Примітно, що таким особам властивий низький рівень самоприйняття (Sa⁻). Їх самооцінка скоріше буде залежати від багатьох зовнішніх чинників, у світлі яких і відбувається оцінювання власних достоїнств і недоліків. Також представники групи ЗПС⁻ виявляють низький ступінь загальної творчої спрямованості, що може проявлятися не тільки у певних видах творчої діяльності, але навіть у сприйнятті та ставленні до життя, у спілкуванні тощо (Cr⁻). Їм властивий низький рівень самоповаги, відсутність самоцінності. Такі особи не можуть адекватно цінувати себе, поважати свої гідні риси характеру і «здатність до вчинку» (Sr⁻). Зазначимо, що в осіб з низькою вираженістю схильності до самозмінювання показники базових характеристик самоактуалізації є від'ємними. Це довершує їх характеристику як

людей, у яких ускладнена актуалізація власних можливостей особистісного зростання.

II. Проаналізуємо особливості самоактуалізації в осіб, які різняться якісно-кількісним поєднанням складових схильності до самозмінювання.

На рис. 3.12 представлені графічні зображення самоактуалізаційних профілів представників різних типів схильності до самозмінювання.

Профілі всіх типів, окрім аналітичного (АнТ), демонструють неоднорідне розташування показників відносно середньої лінії ряду. Форма співвідношення і кількість виражених параметрів самоактуалізації у кожному профілі розкривають її специфіку і показують, з одного боку, «самоактуалізаційний заряд» кожного типу схильності до самозмінювання, з іншого – «продуктивніші» типи схильності до самозмінювання. Найбільш схожі між собою профілі афективного (АТ), конативного (КТ) і мультимодального (МТ⁺) типів. Профіль аналітичного типу відрізняється від інших, оскільки він єдиний, котрий повністю представлений від'ємними значеннями показників самоактуалізації.

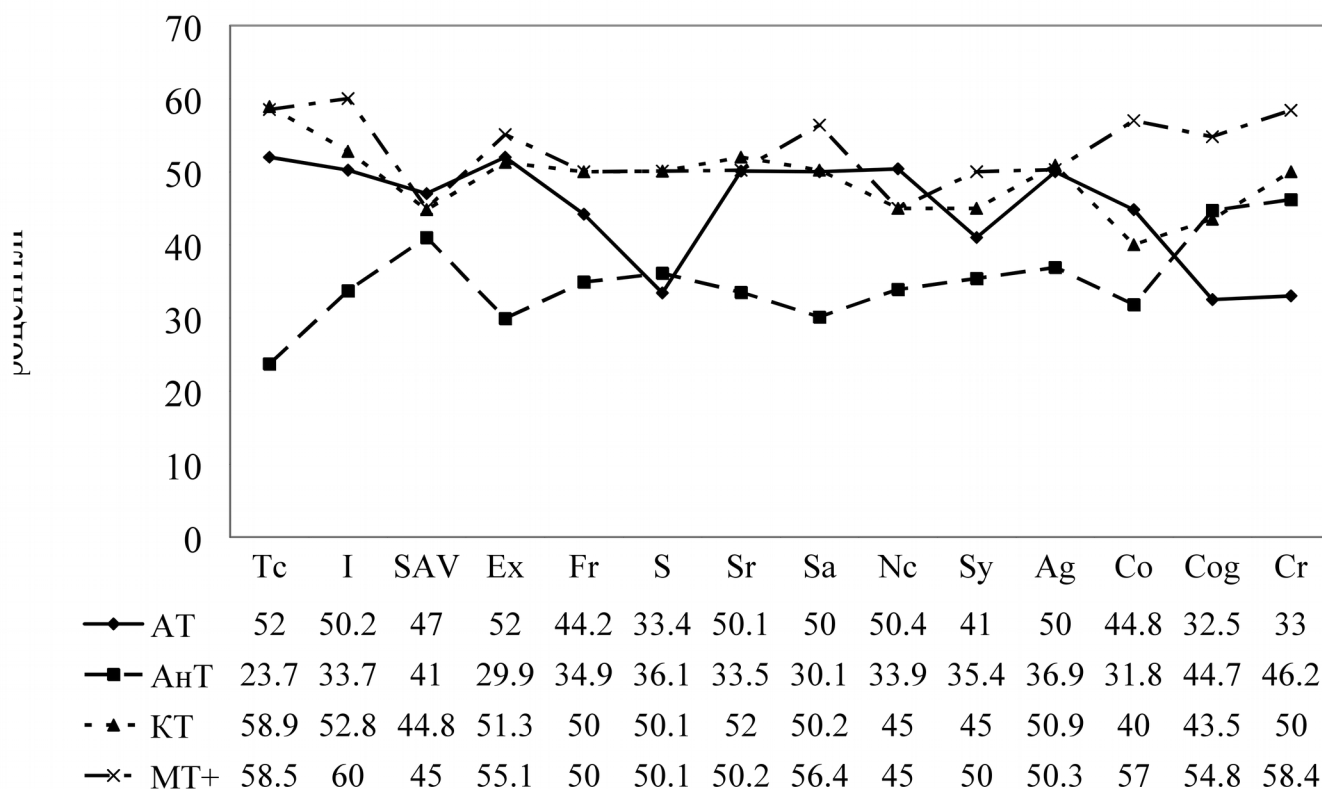

Рис. 3.12. Особливості самоактуалізації у представників мономодальних і мультимодального типів схильності до самозмінювання

Візуально спостережувані відмінності підтверджується статистично (див. табл. В.5, додаток В).

З метою детальнішого опису характеристик самоактуалізації в осіб із різною специфікою схильності до самозмінювання, було здійснено ранжирування відповідних показників.

Щодо психологічної характеристики особливостей самоактуалізації кожного типу окремо, вона проводилась у двох напрямках: 1) аналізувались п'ять перших показників, які найбільш сильно відрізняються від середнього значення – 50 процентіль; 2) аналізувались показники, що домінують над іншими за рівнем вираженості.

Представники афективного типу схильності до самозмінювання (АТ) характеризуються зниженим рівнем прагнення до придбання знань про навколишній світ (Cog^-) і творчої інтенції (Cr^-). Вони не схильні до спонтанного висловлення власних почуттів, спонтанної поведінки або вчинків (S^-), до цілісного сприймання природи людини та світу (Sy^-) і не сенситивні до себе (Fr^-). При цьому представники цього типу демонструють середню вираженість базових характеристик самоактуалізації (Tc^+ , I^+), що свідчить про наявність у них тенденції жити «тут і зараз», усвідомлювати життєвий потік у його часовій цілісності, а також керуватися внутрішнім почуттям власного шляху. Примітно, що характеристики гнучкості поведінки (Ex^+), уявлень про позитивну природу людини (Nc^+), самоповаги (Sr^+), самоприйняття (Sa) і прийняття агресії (Ag) також перебувають у додатному полюсі та вказують на відповідні властиві таким особам якості. Загалом, в осіб афективного типу можна констатувати середній ступінь прояву здатності до самоактуалізації. Пояснення витікає з психологічного змісту складової прийняття переживань, на якій базується зазначений тип схильності до самозмінювання.

Аналітичний тип схильності до самозмінювання (АнТ) різко відрізняється від інших низьким рівнем усіх показників самоактуалізації. У представників типу АнТ відсутня здатність жити теперішнім часом (Tc^-). Схильні до тривалих роздумів над собою і проблемами, вони часто подумки повертаються в минуле або переживають за майбутнє, і таким чином не «беруть участь» у власному дійсному житті.

Дискретне сприйняття часу і життєвого шляху пов'язана з їх схильністю до надмірного аналізу, що призводить до сегментації досвіду і втрати відчуття цілісності, неповторності кожного моменту життя. Привертає увагу те, що серед найбільш характерних особливостей цього типу виокремлюється відсутність гнучкості в реалізації принципів і нездатність швидко, конструктивно реагувати на зміну ситуації (Ex^-), низький рівень самоприйняття (Sa^-), нездатність до встановлення глибоких контактів із людьми (Co^-) і низький рівень самоповаги (Sr^-). Таким чином, представники аналітичного типу схильності до самозмінювання виявили найменший рівень самоактуалізації. Це певним чином узгоджується з даними літератури [127-129; 179; 251].

Щодо конативного типу (КТ) схильності до самозмінювання, за показниками самоактуалізації він є найбільш схожим із мультимодальним типом. Представників цього типу характеризує невисокий рівень здатності встановлювати глибокі міжособистісні стосунки (Co^-), знижений рівень потреб, пов'язаних із непрагматичною пізнавальною інтенцією (Cog^-). Вони не завжди розділяють ті цінності, які притаманні людині, що самоактуалізується (SAV^-), і не завжди схильні ставитися до людської природи в цілому як позитивної (Nc^-), оскільки їм властивий невисокий рівень синергетичного сприйняття природи людини та світу (Sy^-). Проте особи з конативним типом схильності до самозмінювання відрізняються вираженою здатністю повноцінно перебувати у потоці свого життя, діяти у теперішньому часі, а не жити минулими переживаннями або майбутніми нереальними проєкціями. Вони спроможні сприймати життя у нерозривній єдності його подій і різних етапів, усвідомлюючи, що все, що відбувається в ньому, має єдину лінію і мету (Tc^+). Це є ознакою світогляду, який більшою мірою характеризує людину, котра актуалізує власний потенціал, можливість особистісного зростання, просування до особистісної зрілості [15; 16; 127-129; 175]. Інші додатні показники вказують на достатньо виражену самоактуалізаційну тенденцію таких осіб. Серед них найважливіші: підтримка (I^+), самоповага (Sr^+), гнучкість поведінки (Ex^+), прийняття агресії (Ag^+), самоприйняття (Sa^+) і спонтанність (S^+). Таким чином, представники конативного типу виявили вищу тенденцію самоактуалізації, ніж особи інших

мономодальних типів. Це пояснюється їх основною спрямованістю у самозмінюванні, а саме, схильністю діяти у вибраному напрямку, яка і є яскравою рисою людей, що самоактуалізуються, або за внутрішніми ознаками наближаються до такої якості буття [127-129; 187; 241].

Особи із мультимодальним типом схильності до самозмінювання (MT^+) характеризуються вираженими показниками майже всіх характеристик самоактуалізації (окрім SAV^- і Nc^-). Найбільш характерними особливостями для них є достатньо виражений рівень компетентності у часі (Tc^+) і підтримки (I^+). Таким особам властиві загальна творча спрямованість (Cr^+) і здатність до повноцінного спілкування, встановлення глибоких контактів із людьми (Co^+), а також високий рівень прийняття себе, своїх достоїнств і недоліків (Sa^+). Загалом можна зробити висновок, що мультимодальний тип виявив вираженість тих показників, які є найважливішими серед індикаторів самоактуалізації особистості.

Результати якісного аналізу показали, що вираженість самоактуалізаційної тенденції більш притаманна тим особам, у яких розвинуті або всі складові схильності до самозмінювання, або афективна чи/і конативна її складова, що, як правило, супроводжується вираженою відкритістю новому досвіду і чутливістю до стимуляторів самозмінювання. Особи з високим рівнем схильності до постійного аналізу самозмінювання (тип – Ant), роздумів над особовими проблемами при сильному бажанні змінити себе і життєву ситуацію виявляють слабку вираженість самоактуалізаційних характеристик. Як правило, люди, що самоактуалізуються, не сконцентровані на собі і своїх недоліках, не аналізують їх постійно. Вони акцентують увагу і силу на діяльності, на конкретній дії для досягнення цілей [127-129]. Те ж стосується і людей, що перебувають у «додатній» частині континууму особистісного змінювання за К. Роджерсом. У них послаблюється звичний спосіб інтерпретації та аналізу власного досвіду, оскільки вони все більше відкриваються новому [178; 179; 251].

3.2.4. Специфіка локусу контролю і факторної структури особистості за Р.Кеттеллом у представників різних типів схильності до самозмінювання

Дані теоретично-методологічного аналізу дали підставу для вивчення особливостей локусу контролю і факторної структури особистості в осіб, які різняться за проявом схильності до самозмінювання.

I. Проаналізуємо особливості локусу контролю в осіб із високою та низькою вираженістю схильності до самозмінювання.

Графічні зображення показників локусу контролю у представників протилежних груп демонструють наявність відмінностей, що проявляються у формах співвідношення різних параметрів і рівнях їх вираженості (рис. 3.13).

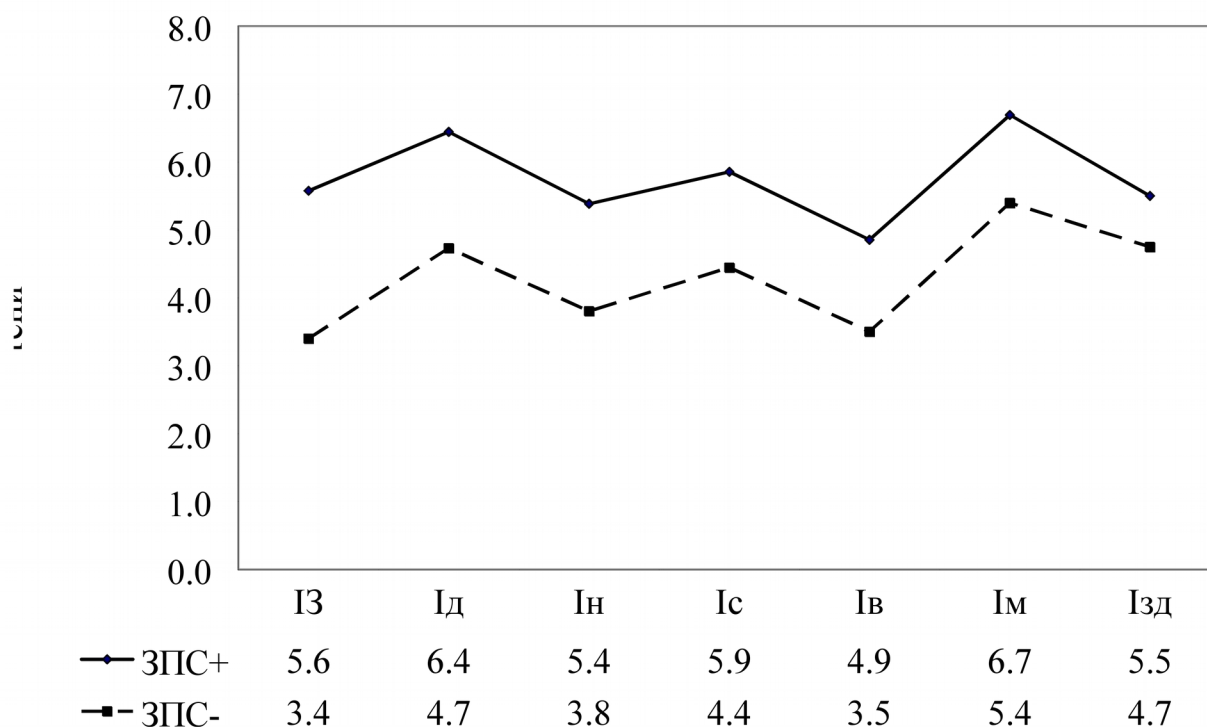

Рис. 3.13. Особливості локусу контролю в осіб із високою і низькою вираженістю схильності до самозмінювання

Профіль схильних до самозмінювання осіб (ЗПС⁺) майже за всіма показниками локусу контролю розташований в зоні інтернальності (вище 5.5 стевів). Виключення складають показники Ін (інтернальність у сфері невдач) та Ів (інтернальність у виробничих відносинах). Для профілю осіб із низькою вираженістю схильності до самозмінювання (ЗПС⁻) характерна така диспозиція показників, що свідчить про екстернальність локусу контролю у всіх сферах життєдіяльності. Візуальні

відмінності між профілями ЗПС⁺ і ЗПС⁻ було підтверджено статистично (див. табл. В.6, додаток В).

Аналогічно попередньому ранжирування показників локусу контролю дозволяє виявити й описати найбільш характерні особливості його прояву, властиві представникам різних типів схильності до самозмінювання.

Особам із високою вираженістю схильності до самозмінювання притаманна досить виражена інтернальність у міжособистісних стосунках (Ім⁺). Вони вважають себе спроможними формувати, контролювати сферу своїх контактів і спілкування з іншими, впливати на успішність-неуспішність взаємодії з оточуючими. У цьому контексті необхідно акцентувати увагу на тому, що більшість вибірки склали дорослі особи студентського віку (від 18 до 25 років), а за даними досліджень проблеми локусу контролю, у студентів розуміння відповідальності, насамперед, пов'язується з міжособистісною сферою [70]. Саме в цій сфері вони найбільш спроможні простежити взаємозв'язок між своїми діями, активністю, якостями характеру і результатом життєдіяльності. Також особам групи ЗПС⁺ властивий інтернальний локус контролю у сфері досягнень (Ід⁺), що свідчить про відчуття власної відповідальності за позитивні події їх життя та успіх у різного роду діяльності. Суперечливим фактом, на наш погляд, є те, що, наряду з Ід⁺, такі особи проявляють себе як екстернали у виробничих відносинах (Ів⁻). Тобто, вони виявили тенденцію до перенесення відповідальності за успішність-неуспішність своєї виробничої діяльності, кар'єрного зростання, спілкування у робочому колективі на керівництво, колег, інші зовнішні чинники. Серед інших характерних сфер інтернального локусу контролю для осіб із високою вираженістю схильності до самозмінювання є сфера сімейних стосунків (Іс⁺).

Зупинимось на поясненні даних щодо виявленого факту поєднання в осіб із ЗПС⁺ різних тенденцій. Прояв екстернальної тенденції у сфері виробничих відносин можна пояснити особливостями виробничих відносин у пострадянському суспільстві, специфікою соціокультурних та економічних умов, що склалися на сьогоднішній день в Україні. Бесіди з досліджуваними показали, що у виробничій сфері більшість з них стикається з нерозумінням їх ідей, перешкодженню їх

кар'єрному зростанню навіть у випадках, коли, за об'єктивними причинами, на їх думку, це можливо, справедливо і доцільно. У літературі поряд із твердженням про безумовну перевагу певного виду контролю над «зовнішнім» аспектом буття шляхом регулювання власної активності й почуття відповідальності [86; 174; 193; 252], є дані про те, що така перевага не є абсолютною, і тому доцільніше вивчати локус контролю, розглядаючи його як багатофакторне явище [88]. За даними одних досліджень, інтернальність у сфері досягнень може поєднуватися з інтернальністю у сфері подолання невдач, і екстернальністю у сфері причин невдач. Особливо це стосується життєвих ситуацій, які характеризуються низкою невдач [172]. За даними інших досліджень, в яких локус контролю вивчався як багатофакторне явище, зазначається про можливість в одній і тій же особистості поєднання вираженої інтернальності і екстернальності. У такої особистості відчуття відповідальності за результат, який залежить від якості власної активності, поєднується з орієнтацією на важкопрогнозований навколишній світ [88]. Виходячи з зазначеного вище і враховуючи, що особи із ЗПС⁺ демонструють також слабковиражену тенденцію екстернальності в області невдач (Ін⁻), поєднання у них різних тенденцій у локалізації контролю можна вважати проявом специфіки зазначеної властивості у схильних до самозмінювання людей.

Таким чином, представники групи ЗПС⁺ продемонстрували більше показників, відхилених у бік інтернальності, ніж у бік екстернальності. Це виявилось у невисокому (5.6 стевів), але інтернальному значенні загального показника локусу контролю (ІЗ⁺), що дозволяє їх охарактеризувати як осіб, у яких проявлені характеристики як екстерналів, так і інтерналів із тенденцією до інтернальності в більшості сфер власного життя. До того ж, підкреслимо, що метою нашого дослідження є виявлення рис, насамперед, схильної до самозмінювання особистості, яка має певні передумови до прояву відповідної активності і до її результату – реальних самозмін. Проте зрозуміло, що в групу ЗПС⁺ потрапили як ті особи, що намагаються змінити себе, так і ті, що без перешкод реалізують цю природну здатність. За К. Роджерсом, і ті, і інші перебувають на додатному полюсі континууму особистісного змінювання [179; 251]. Але цей полюс також можна розглядати як

своєрідний континуум, а, відтак, ті, кому властиво перебувати в різних його точках, відрізняються між собою. Слід також відзначити психотерапевтичні дослідження локусу контролю, в яких було виявлено, що інтернальний локус контролю є не стільки передумовою психотерапії, як її результатом, тобто, його поява відбувається при ефективній роботі особистості над собою, у процесі якої вона досягає реальних самозмін [149].

Особи із низьким ступенем схильності до самозмінювання характеризуються низьким значенням загальної інтернальності ($I3^-$), тобто їм властива загальна екстернальна установка. Найбільш вираженою у них є екстернальність у виробничих відносинах ($Iв^-$), у сфері невдач ($Iн^-$), у сфері сімейних стосунків ($Iс^-$). Цей перелік доповнюється також їх особливістю приписувати зовнішнім чинникам і власні досягнення, успіхи, позитивні події тощо ($Iд^-$).

Цікаво, що найменш вираженим в обох профілях є показник інтернальності у сфері виробничих відносин, а найбільш вираженим – у міжособистісних стосунках. Очевидно, що в першій сфері у вітчизняних умовах соціокультурного і соціоекономічного розвитку є менше можливостей для формування або підкріплення інтернальної установки особистості. У другій – навпаки, таких можливостей набагато більше, адже це неформальна особиста сфера, де людина може проявляти себе такою, як вона є, і отримувати від цього відповідний результат.

II. Розглянемо особливості локусу контролю у представників мономодальних і мультимодального типу схильності до самозмінювання.

Специфіка локусу контролю в осіб, що різняться за типом схильності до самозмінювання, представлена в усереднених профілях, зображених на рис. 3.14.

Профіль афективного типу (АТ) за всіма показниками, окрім $Iд$ (інтернальність у сфері досягнень), $Iм$ (інтернальність у міжособистісних стосунках), розташований у зоні екстернальності. Профіль аналітичного типу (АнТ) демонструє таку диспозицію показників, що свідчить про досить яскраво виражену екстернальність. У профілі конативного типу (КТ) показники $Iд$ (інтернальність у сфері досягнень), $Iм$ (інтернальність у міжособистісних стосунках), $Iзд$ (інтернальність щодо здоров'я і хвороби) перебувають у зоні інтернальних значень; показники $I3$ (загальна

інтернальність), Іс (інтернальність у сімейних стосунках), Ін (інтернальність у сфері невдач), Ів (інтернальність у виробничих відносинах) – у зоні екстернальних значень. Профіль мультимодального типу (МТ⁺) єдиний з усіх, який можна охарактеризувати як «інтернальний».

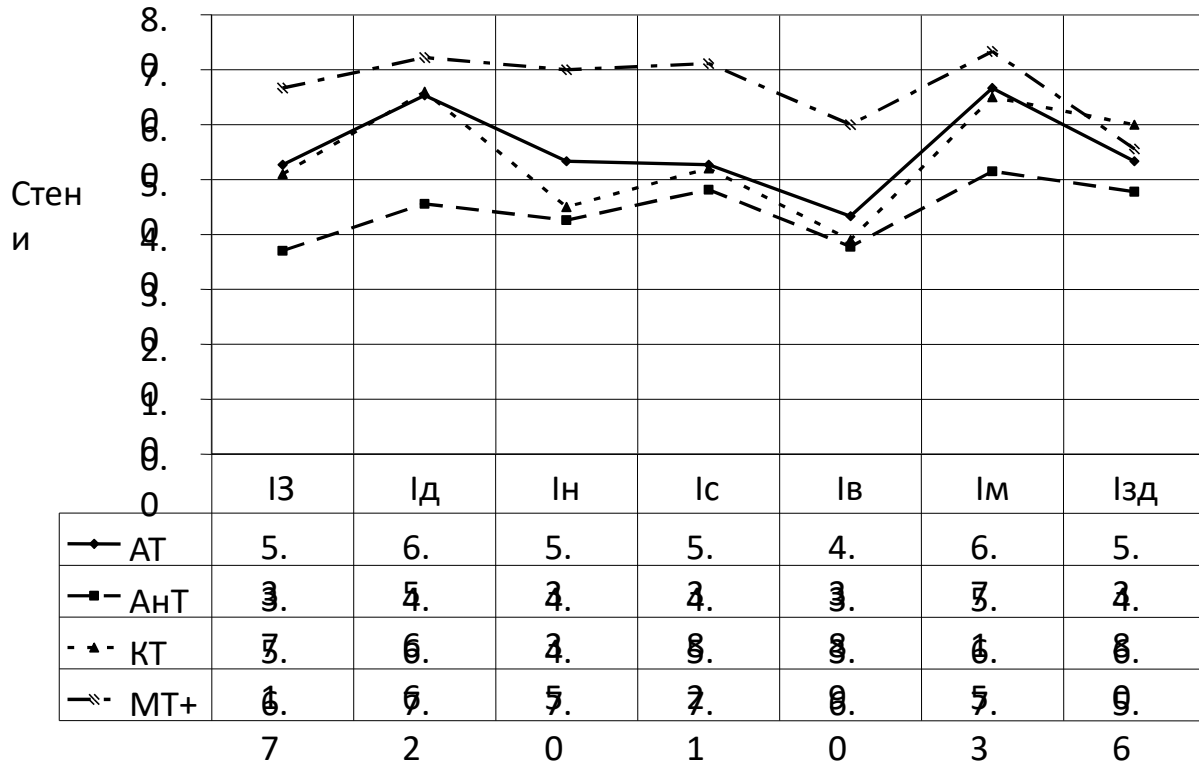

Рис. 3.14. Специфіка локусу контролю в осіб із різними типами схильності до самозмінювання

Статистичний аналіз виявив значимі відмінності між профілями АТ і АНТ, АТ і МТ⁺; АНТ і КТ, АНТ і МТ⁺; КТ і МТ⁺ (див. табл. В.6, додаток В).

Ранжирування показників локусу контролю дозволяє описати специфіку його прояву у представників різних типів схильності до самозмінювання.

Особам із афективним типом схильності до самозмінювання (АТ) властивий досить виражений внутрішній локус контролю у сфері міжособистісних стосунків (Ім⁺) і зовнішній – у сфері виробничих відносин (Ів⁻). Інтернальну тенденцію вони проявляють у відношенні до емоційно позитивних подій свого життя, в ситуаціях успіху і результативної діяльності (Ід⁺). Але в інших сферах, наприклад, сфері негативних подій і невдач, таким особам більш притаманна екстернальна установка, що виявляється у приписуванні відповідальності за значимі події зовнішнім чинникам.

У цілому, представники афективного типу схильності до самозмінювання демонструють тенденцію екстернальності.

Аналітичний тип схильності до самозмінювання (АнТ) характеризується вираженою екстернальністю (ІЗ), що проявляється у всіх зазначених сферах життєдіяльності. Вже зазначалося, що представникам вказаного типу притаманна сильне бажання змінити деякі особливості характеру, поведінки, високий рівень незадоволеності собою, але їм складно здійснювати конкретні спроби у цьому напрямку і досягати бажаних змін. Очевидно, що такі особи схильні до приписування причин свого неефективного самозмінювання або зовнішнім умовам, або власним внутрішнім недолікам, які сприймаються ними як щось окреме від них. Останнє хоча і схоже за формою на інтернальний локус контролю – причини шукаються у собі, але, за сутністю, є також проявом екстернальності [149].

Представники конативного типу (КТ) виявили виражену екстернальну установку у виробничій сфері і кар'єрного зростання (Ів⁻), а також у сфері невдач (Ін⁻). Очевидно, особи, що своїми діями намагаються змінювати себе і таким чином впливати на зовнішні обставини, у ситуаціях, які не надто піддаються змінюванню з боку їх зусиль, схильні приписувати причини цього об'єктивним чинникам. Такими ситуаціями, як видно, виступають у них виробничі, які пов'язані з керівництвом, колегами, зарплатою, та ситуації невдач. У сфері досягнень (Ід⁺) представники конативного типу поводять себе як інтерналі і схильні вважати, що позитивні результати і події – це їх справедливе надбання. Також їм притаманне відчуття відповідальності за якість своїх стосунків з оточуючими (Ім⁺) і власне здоров'я (Ізд⁺). Проте досить яскраво виражений зовнішній локус контролю над подіями свого життя, пов'язаних з неуспіхом, поразками і виробничими відносинами, а також слабо виражена екстернальна тенденція у сімейних стосунках (Іс⁻), обумовлює їх екстернальну тенденцію в локалізації контролю (ІЗ⁻).

Осіб із мультимодальним типом схильності до самозмінювання (МТ⁺) можна охарактеризувати як інтерналів. Найяскравіше інтернальна установка у них проявляється у сферах міжособистісних стосунків (Ім⁺), досягнень (Ід⁺), сімейних стосунків (Іс⁺) і в ситуаціях невдач (Ін⁺). Примітно, що, на відміну від представників

інших типів, їм властиво вважати себе відповідальними і шукати в собі причину і в ситуаціях невдач, і в ситуаціях успіху. У цілому такі особи відрізняються досить вираженою загальною інтернальністю (ІЗ⁺).

Таким чином, представникам мультимодального типу схильності до самозмінювання властивий переважно інтернальний локус контролю. Представникам афективного і конативного типів – поєднання інтернальної і екстернальної тенденцій. Представники аналітичного типу виявляють виключно екстернальну установку до дійсності.

Для повнішого опису індивідуально-психологічних особливостей схильності до самозмінювання до дослідження було залучено факторна модель структури особистості Р. Кеттелла.

І. На рис. 3.15. представлені профілі факторів особистості за Р.Кеттеллом в осіб з високою і низькою вираженістю схильності до самозмінювання. На осі ОХ розташовані показники факторів особистості; на осі ОУ – їх значення у стенах. Через точку 5.5 стенив проходить середня лінія ряду. Показники, розташовані в зоні вище 5.5 стенив свідчать про додатний полюс фактору, нижче – про від’ємний.

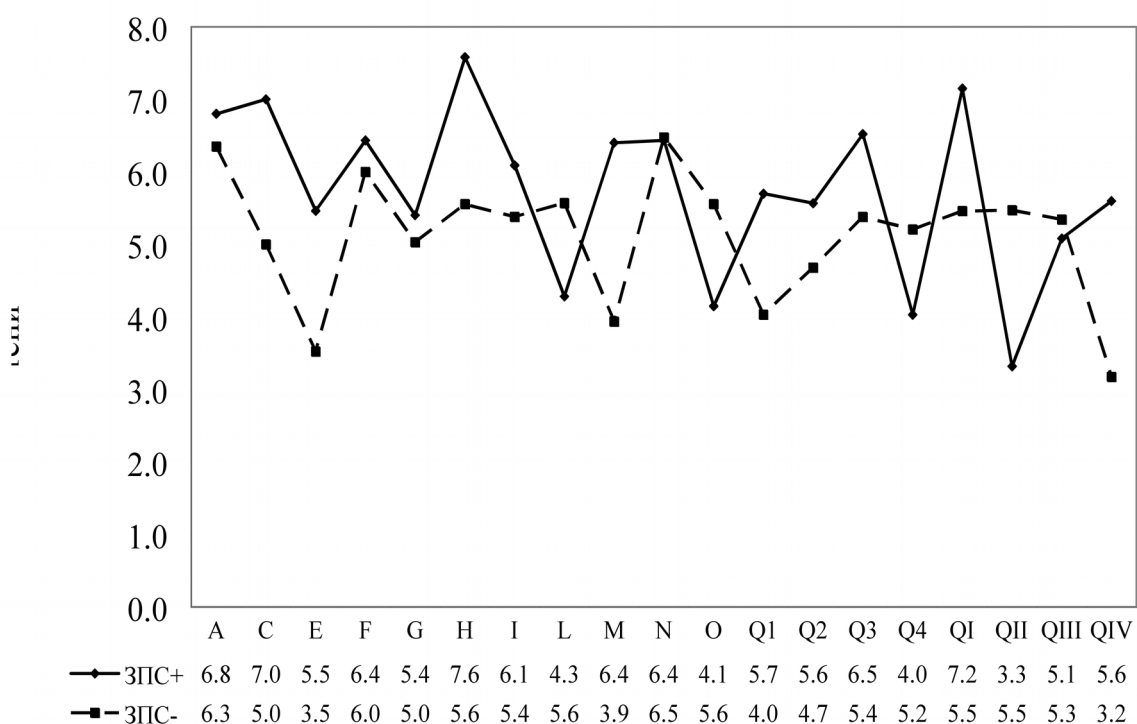

Рис. 3.15. Специфіка факторів особистості за Р. Кеттеллом у осіб з різним ступенем схильності до самозмінювання

Порівняльний аналіз профілів показує ряд візуальних відмінностей між однойменними факторами особистості у представників типів ЗПС⁺ і ЗПС⁻. Для дослідження, перш за все, важливі ті з них, які підтвердилися статистично (див. табл. В.7, додаток В).

Для виявлення особливостей особистості (за факторною моделлю особистості Р. Кеттелла) у представників типів ЗПС⁺ і ЗПС⁻ було здійснено ранжирування показників всіх факторів. За результатами цього ранжирування складено наступні психологічні характеристики.

Схильні до самозмінювання особи відрізняються вираженим від'ємним значенням вторинного фактору тривожності (Q_{II}^-), що може свідчити про психічне здоров'я і загальну задоволеність життєвою ситуацією. Для повнішого розкриття значення цього фактору потрібно звернутися до складових його первинних факторів, що характеризуються певною сукупністю рис. Зазначений комплекс рис представлений вираженою силою «Я» (C^+), сміливістю (H^+), довірливістю (L^-), самовпевненістю або упевненою адекватністю (O^-), самоконтролем (Q_3^+) і нефрустрованістю (Q_4^-). Вираженість сили «Я» вказує на властиві таким особам емоційну стійкість, здатність до керування своїми емоціями і настроєм, вміння володіти собою, відносну емоційну зрілість, адаптивність. Вони не відчують особливих труднощів при досягненні цілей, є реалістичними і самокритичними, що проявляється у ставленні до життя, до власних недоліків. Серед досить виражених у осіб із ЗПС⁺ рис особливо виділяються сміливість (соціальна сміливість), заповзятливість, схильність до ризику, активність, рішучість, контактність, чутливість, доброзичливість, чуйність. Вони спроможні справлятися з неочікуваними обставинами, не відчують небезпеки, швидко забувають поразки і не завжди виносять потрібні уроки. Таким особам властиво довіряти людям, що може бути пов'язаним із їх переконанням у позитивності людської природи. У літературі вказується, що невисоке значення фактору L (довірливість – підозрливість) вказує на психологічне здоров'я і соціальну адаптованість [18; 186; 240].

Логічним є те, що особам, схильним до самозмінювання, притаманний такий рівень вираженості фактора O, який свідчить про упевнену адекватність (або

самовпевненість), життєрадісність, енергійність, сміливість і, разом із тим, спокійність. Вони вмюють відносно легко переживати невдачі, схильні вірити в себе, не схильні до страхів і докорів, нечутливі до схвалення або засудження з боку інших людей.

Вираженість додатного полюсу фактора Q_3 (самоконтроль) вказує на характерну представникам типу ЗПС⁺ довільність і усвідомленість, що проявляється у досить високому рівні самоконтролю поведінки і, глобальніше, планомірному підходу до життя. Здатності до управління своїми емоціями і поведінкою відображаються в умінні планувати життєвий шлях, гармонійно поєднувати думку та дію. Властива таким особам наполегливість проявляється в умінні долати перешкоди, продуктивно діяти в напрямку досягнення мети навіть при зіткненні з труднощами. Вони не розпорошують енергію, а можуть керувати нею, акумулювати і направляти в потрібне русло. Також у представників групи ЗПС⁺ розвинуте почуття «соціальності». Помірна вираженість фактору Q_3 , за даними літератури, може свідчити про наявність у досліджуваних тенденції до творчості і продуктивної діяльності, що передбачає і толерантність до невизначеності [186; 240].

Зміст від'ємного полюсу фактору Q_4^- (нефрустрованість) в деяких аспектах суперечить психологічному портрету схильної до самозмінювання особистості. Особливо це стосується таких його характеристик, як відсутність сильних спонукань і бажань щодо досягнень і змін та задоволеність будь-яким станом речей. Проте від'ємний полюс цього фактору також вказує на нефрустрованість, відсутність неврозу, розбитості, втомленості, пригніченого настрою, нетерпимості до критики на свою адресу, роздратованості й безсонні.

Представники групи ЗПС⁺ характеризуються вираженістю екстравертної установки (Q_1^+), що вказує на «спрямованість зовні», на перевагу зовнішніх подій тому, що відбувається у світі переживань. Екстравертний полюс цього фактору є індикатором вираженості афектотимії (A^+), безтурботливості (F^+), сміливості (H^+) і соціабельності (Q_2^-). Перші три фактори і є представленими в профілі осіб групи ЗПС⁺ названими додатними полюсами. Фактор Q_2 представлений полюсом самодостатності – Q_2^+ . Для нашого дослідження важливим є те, що фактор

екстраверсії є показником здатності людини до нормального психофізіологічного і психосоціального функціонування.

Особам з низьким ступенем схильності до самозмінювання властивий інший комплекс найбільш характерних факторів особистості за Р. Кеттеллом. Серед них фактор Q_{IV} , а саме його від'ємний полюс – покірність (Q_{IV}^-). Це означає, що таким особам властивий низький рівень домінантності, а точніше, прояв конформності, покірності, залежності (E^-). Вони невпевнені в собі, у власних можливостях розвитку і реалізації, не можуть відстоювати власну точку зору, можуть бути пригнічені авторитетами, схильні до почуття провини і підпорядкування. Полюс покірності вторинного фактору Q_{IV} включає підозрілість (L^+), практичність (M^-), консерватизм (Q_1^-) і залежність від групи (соціабельність) (Q_2^-). Названі полюси відповідних факторів і є представленими у факторній структурі особистості несхильних до самозмінювання осіб. Це дає підставу характеризувати їх як практичних, спрямованих на рішення повсякденних завдань людей, які відрізняються врівноваженістю, адекватним мисленням, розбираються у важливих життєвих питаннях, реалістичні і надійні. Такі особи можуть бути схильними до відмови від інтелектуального пошуку і розширення естетичних інтересів та некомфортно почуватись у ситуаціях із ознаками невизначеності. Від'ємний полюс Q_1 , виражений у профілі осіб вказаної групи, свідчить про наявність у них тенденції до ригідності і консерватизму. Серед інших виражених факторів особистості, що є вираженим своїм додатним полюсом у профілі представників типу ЗПС⁻, є фактор проникливості – наївності (N^+). Комплекс рис, що міститься у полюсі проникливості, включає обачливість, штучність, награність у поведінці, хитрість, дипломатичність, соціальну досвідченість.

Таким чином, вивчення рис особистості у представників груп ЗПС⁺ і ЗПС⁻ за факторною моделлю Р. Кеттелла дозволило виявити найбільш характерні для них темпераментальні і характерологічні особливості і доповнити їх психологічні портрети. Цікаво зазначити, що в комплексі рис виражених факторів особистості в осіб із ЗПС⁺ і ЗПС⁻ є ті, які схожі з виявленими на попередніх етапах (зокрема, характеристики толерантності до невизначеності, контролю тощо).

II. Перейдемо до розгляду факторів особистості за Р. Кеттеллом у представників мономодальних і мультимодального типів схильності до самозмінювання. Профілі їх факторних структур зображені на рис. 3.16.

Візуальний і статистичний аналіз відмінностей між профілями різних типів за показниками факторної структури особистості показав, що найбільш відрізняються між собою профілі аналітичного і конативного типів, а також профілі аналітичного і мультимодального типів схильності до самозмінювання. Не виявлено жодних відмінностей за факторами особистості між профілями конативного і мультимодального типів (див. табл. В.7, додаток В).

Ранжирування показників факторів особистості за Р. Кеттеллом дозволяє виявити найбільш характерні темпераментальні та характерологічні особливості особистості у представників мономодальних і мультимодального типів схильності до самозмінювання.

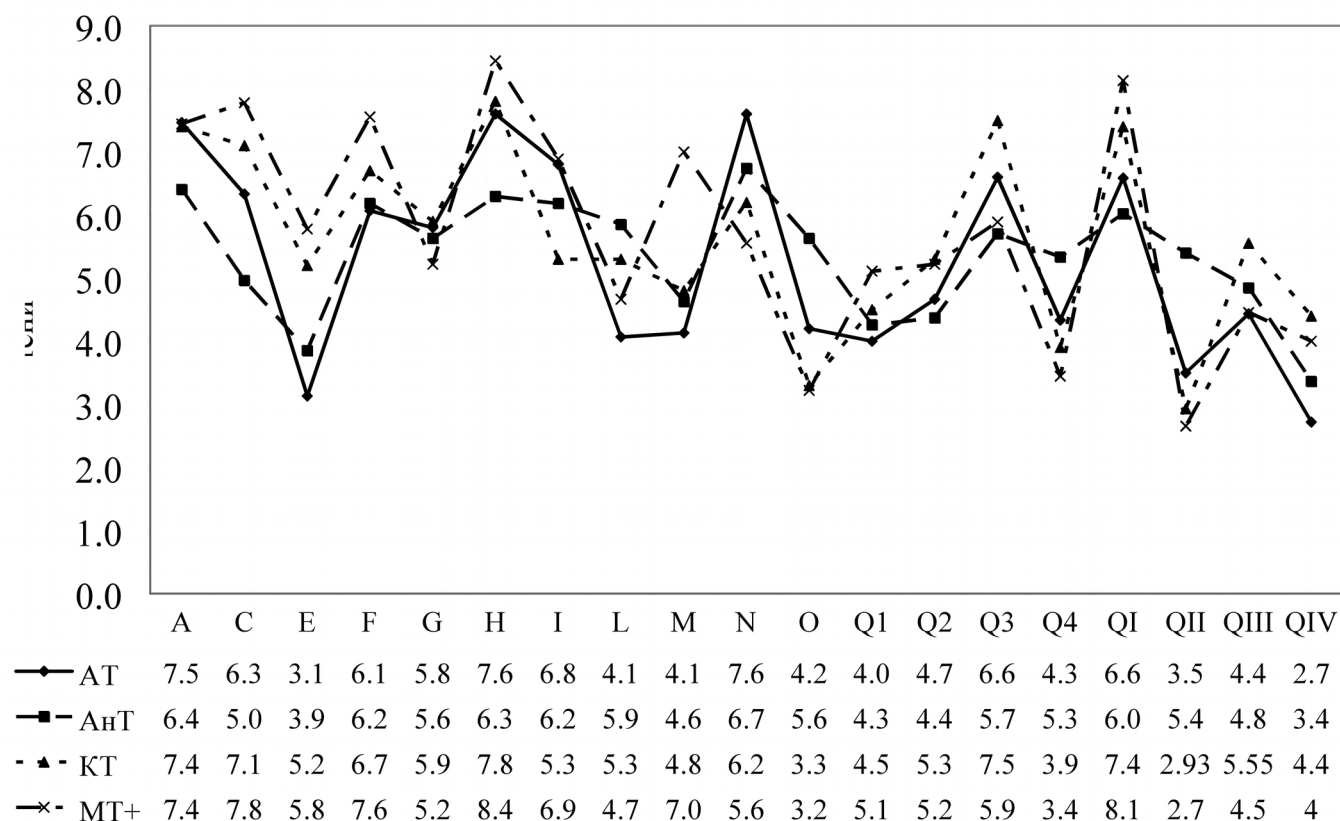

Рис. 3.16. Специфіка факторів особистості за Р. Кеттеллом у осіб з різним типом схильності до самозмінювання

Представники афективного типу схильності до самозмінювання (АТ) характеризуються вираженістю від'ємного полюса вторинного фактору незалежність-покірність (Q_{IV}^-). Очевидно, яскраво виражена схильність до прийняття будь-яких переживань самозмінювання була б неможливою, якби супроводжувалася сильно вираженими рисами радикалізму і домінантності, які входять до зазначеного вторинного фактору. Особам типу АТ властиві сміливість, рішучість, схильність до ризику, легкість у встановленні контактів (H^+). Вони відрізняються проникливістю, соціальною досвідченістю, дипломатичністю, здатністю не піддаватися емоційним поривам (N^+). Такі особи емоціональні і м'якосерді, відкриті й довірливі, гнучкі і адаптивні, імпульсивні та експресивні (A^+); характеризуються зниженим рівнем тривожності (Q_{II}^-), що передбачає переважність позитивних емоційних переживань і наявність певного рівня контролю над своїми емоціями і поведінкою.

Особам із аналітичним типом схильності до самозмінювання (АнТ) також притаманні характеристики від'ємного полюсу вторинного фактору незалежність-покірність (Q_{IV}^-). Вони схильні до підпорядкування, до почуття провини, невпевнені в собі. Такі особи тактовні і обережні. Висока вираженість аналітичної складової схильності до самозмінювання при низькому рівні прояву схильності до дій, спрямованих на самозмінювання, прийняття різних переживань, що супроводжують самозмінювання, супроводжується них тенденцією до залежності і відомості (E^-). Схильні до аналізу себе і своєї поведінки, можливостей щодо змін у житті, не підкріпленому конкретними діями і вчинками, особи з аналітичним типом характеризуються зниженою гнучкістю і їм насправді важко сприймати новий досвід і реалізовувати його в житті (Q_1^-). Їх аналітичність проявляється також у схильності до раціонального, розумного підходу до різних аспектів життя, оцінювання можливих шансів, постійному їх зважуванні, а також у проникливості, обачності, дипломатичності, стриманості. Цікавим є те, що особи з аналітичним типом, які характеризуються зниженим значенням конативного показника схильності до самозмінювання, часто переконані у тому, що людині не обов'язково реалізовувати свої здатності і здібності на діях. (N^+). Представники цього типу не завжди щирі у

своїх емоційних проявах. Їх емоційність, експресивність, легкість у спілкуванні можуть бути обумовлені обачністю, потребою у формуванні певної лінії поведінки. Хоча в цілому вони насправді можуть прагнути відкритого і теплого спілкування з оточуючими (A^+), але це підкорено їх загальній раціональній спрямованості і набуває форми поведінки, при якій вони не піддаються своїм емоційним поривам.

Особам з конативним типом схильності до самозмінювання (КТ) властива низька тривожність (Q_{II}^-), що вказує на певний рівень задоволеності життям, здатність досягати бажаного (але іноді й на слабку мотивацію щодо складних цілей). Такі особи відрізняються сміливістю і заповзятливістю, схильні до ризику, товариські, активні і досить вільні у виборі варіантів поведінки (H^+). Їм не притаманна схильність до почуття провини, а, навпаки, властива тенденція до адекватної упевненості, іноді самовпевненості. У представників конативного типу не розвинуте відчуття небезпеки, вони схильні відчувати себе в безпеці. Їх можна охарактеризувати як активних і при цьому розслаблених, веселих і життєрадісних, та водночас холодних і спокійних (O^-). Такі особи вміють контролювати власні бажання і поведінку, організовані, здатні до управління своїми емоціями та «психічною енергією» в цілому (Q_3^+), спроможні ретельно планувати своє життя, долати перешкоди і просуватися вперед навіть при зіткненні з важкими і складними проблемами. У цілому, осіб із конативном типом схильності до самозмінювання можна охарактеризувати як людей, що прагнуть досягнення цілей, доводять справи до завершення, завдяки акумулюванню енергії і втіленню її в дію. Їм властиві екстравертність (Q_I^+), доброзичливість, відкритість, схильність до довіри іншим, гнучкість і адаптивність (A^+).

Мультимодальний тип схильності до самозмінювання (MT^+) виявив таку ж специфіку факторів особистості, що і конативний, з єдиною відмінністю в тому, що замість високого рівня контролю поведінки (Q_3^+) йому більш властивий інакший тип регуляції, виражений змістом фактору сили-слабкості «Я» (C^+). Це характеризує представників зазначеного типу як емоційно стабільних, реалістичних, наполегливих, здатних володіти собою. Їм притаманні більш виражені рівні

характеристик життєрадісності, бадьорості, енергійності і гнучкості (F^+), мрійливості і оригінальності (M^+), незалежності і смілості (E^+).

Якісний аналіз профілів факторів особистості за Р. Кеттеллом у представників мономодальних і мультимодального типів дозволів, з одного боку, доповнити психологічну характеристику осіб з різною специфікою схильності до самозмінювання, з іншого – підтвердити виявлені раніше їх індивідуально-психологічні особливості. Можна констатувати, що у представників типів схильності до самозмінювання, які характеризуються більшим «потенціалом самозмінювання» більш проявлені тенденції контролю, гнучкості, наполегливого досягнення цілей, керування емоціями, планування життя, переважання позитивного емоційного фону.

Якісний аналіз факторів особистості за Р. Кеттеллом у представників різних типів схильності до самозмінювання показав логічну, але в деяких моментах суперечливу картину. Очевидно, сильне бажання особистості (потреба як формально-динамічна характеристика активності самозмінювання) змінити себе виникає, коли значна кількість бажаних змін у житті не відбувається і певні власні психологічні особливості сприймаються як «недосконалий інструмент» життєдіяльності. При цьому, як правило, виникає незадоволеність і прагнення до самозмінювання, або незадоволеність і невіра у спроможність змінитися [155]. Якщо особистість певною мірою задоволена собою і має такі якості, що дозволяють їй ефективно керувати, володіти власними емоціями, контролювати поведінку та інше, вона може не відчувати потребу саме у змінюванні своїх темпераментальних і характерологічних особливостей («інструмент» є задовільним для неї), але має потребу високого рівня у змінюванні, розвитку «вищих» або глибинних сфер психіки і духа, своїх відносин, тощо, яку й може задовольняти завдяки своєму „психічному інструменту”. У цьому дослідженні схильною до самозмінювання вважається як та особистість, що хоче змінити себе, але стикається із серйозними перешкодами суб’єктивного і об’єктивного характеру, так і та особистість, яка є дійсно спроможною змінювати себе. Саме тому психологічний портрет схильної до самозмінювання особистості містить певні суперечливості.

3.3. Індивідуально-психологічні особливості схильності до самозмінювання в осіб із різною емоційною диспозицією

Результати теоретико-методологічного аналізу дали підстави для вивчення специфіки схильності до самозмінювання в осіб із різною емоційною диспозицією [40; 71; 102; 145-147; 153; 184; 191; 193-195; 215; 225]. У ході якісного аналізу за допомогою методу «асів» було виділено групи осіб із різним типом емоційності. А саме, було виділено групи з мономодальним типом емоційності: Р – домінування емоцій модальності «радість», Г – «гнів», С – «страх», П – «печаль»; і полімодальним типом: ГСП – домінування емоцій кількох модальностей «гніву», «страху» і «печалі». За допомогою методу «профілів» було побудовано відповідно п'ять профілів якісних показників схильності до самозмінювання з метою виявлення її специфіки (див. рис. 3.17). На осі ОХ розташовані якісні показники схильності до самозмінювання, на осі ОУ – ступінь їх вираженості в процентільних одиницях.

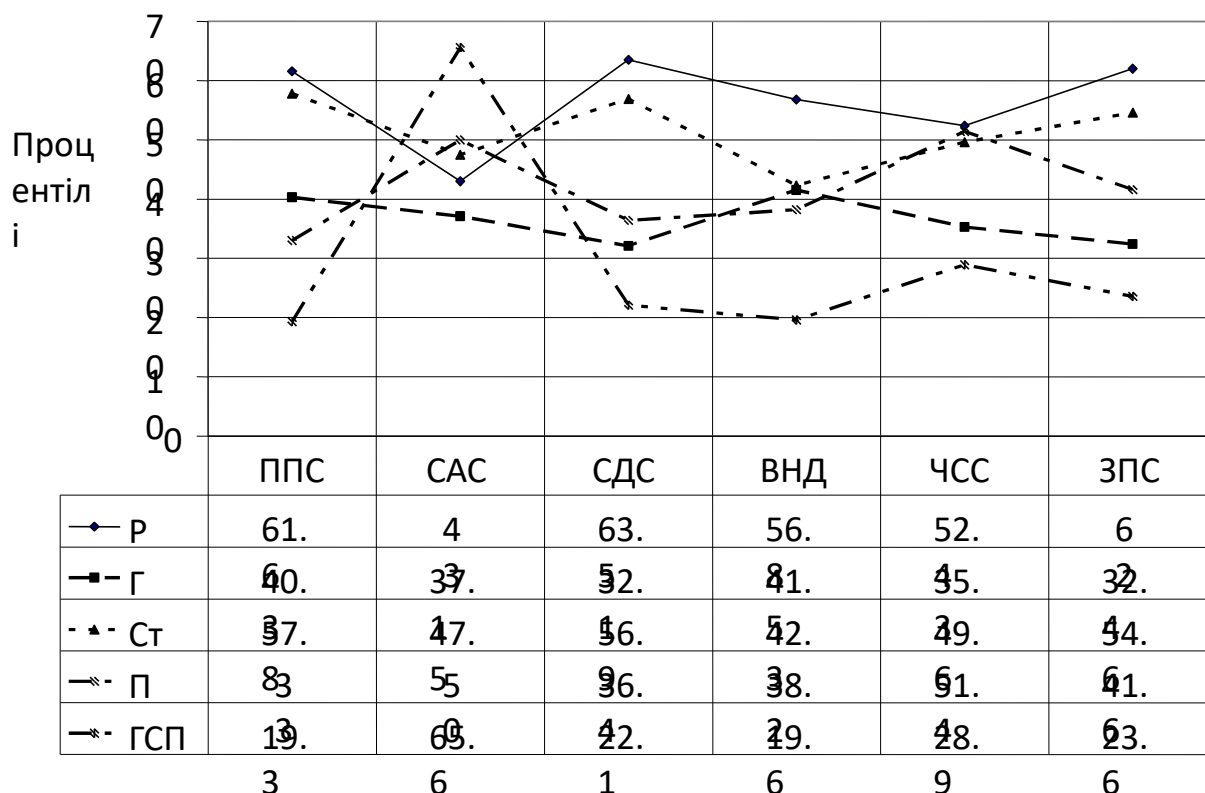

Рис. 3.17. Специфіка схильності до самозмінювання в осіб із різною емоційною диспозицією

Профілі емоційних типів Р, Ст, П, ГСП виявили неоднорідність у розташуванні показників схильності до самозмінювання відносно середньої лінії ряду. Значення показників профілю Р (радість) тяжіють до додатного полюсу, що свідчить про вираженість активності, яка спрямована на самозмінювання, в осіб із зазначеною емоційною диспозицією. Виключення складає тільки показник САС (схильність до аналізу самозмінювання). Профілі Ст. (страх) і П (печаль) своєю неоднорідністю демонструють те, що особи з різними емоційними диспозиціями, мають специфічні «провідні сили», завдяки яким відбувається відповідна активність саме у них. Профіль ГСП у цілому можна охарактеризувати як «від'ємний», при цьому його показник САС розташований у зоні додатних значень. Єдиний з усіх профіль Г («гнів») за всіма показниками розташований у від'ємному полюсі.

За критерієм t-Ст'юдента було визначено низку значимих відмінностей між однойменними показниками схильності до самозмінювання у представників різних емоційних типів (див. табл. В.8, додаток В).

Здійснене аналогічно попередньому ранжирування показників емоційності за відхиленням від середньої лінії ряду дозволяє описати індивідуально-психологічні особливості схильності до самозмінювання в осіб із різною емоційною диспозицією.

Представники емоційного типу „радість” (Р), у цілому, характеризуються розвинутою схильністю до самозмінювання (ЗПС⁺). Це, насамперед, обумовлено їх тенденцією до дій, коли вони мають потребу у змінах. Вони спрямовані не на роздуми, плани і аналіз, а на спроби і результат (СДС⁺ - схильність до дій, спрямованих на самозмінювання). Таким особам властиво позитивно ставитись до власного досвіду породження змін і приймати різні його сторони (ППС⁺ - прийняття переживань самозмінювання). Тенденція до дії і спрямованість на прийняття переживань самозмінювання супроводжується у «радісників» дещо зниженим рівнем вираженості аналітичної складової схильності до самозмінювання (САС⁻). Вони не схильні до продумування «планів» змінювання, ретельного аналізу досвіду, своєї поведінки. Особи з емоційною диспозицією „радість” є досить відкритими новому досвіду (ВНД⁺) і характеризуються середньою чутливістю до стимуляторів роботи над собою і змінювання (ЧСС⁺).

Особи з емоційною диспозицією «гнів» (Г) виявили слабку вираженість схильності до самозмінювання (ЗПС⁻). Низькій рівень вираженості її конативного показника (СДС⁻) свідчить про те, що таким особам важко діяти у «вимірюванні змінювань». Було би помилково стверджувати, що «гнівливці» не схильні до намагань і спроб змінитися, але переводити це в дію, що містить у собі актуальний образ-результат, не є для них тенденцією. Всі якісні складові їх схильності до самозмінювання є слабковираженими. Проте дві з них – прийняття переживань самозмінювання і відкритість новому досвіду – виділяються дещо домінуючим значенням.

Структура профілю представників типу «страх» (С) демонструє досить виражений афективний показник ППС – прийняття переживань самозмінювання. При цьому у них слабка вираженість відкритість новому досвіду, прагнення до нового. Це пояснюється сутністю емоції страху: неприйняття об'єкту, пасивна форма взаємодії з ним, спрямованість від нього [145-147; 153; 193-195]. Такі особи не характеризуються «всевідкритістю», а вибірково ставляться до того, що може бути включеним до «поля змінювання». При цьому поряд із афективною складовою (ППС) у них виражена і конативна складова схильності до самозмінювання – «воля до дії» (СДС⁺). Особи з емоційною диспозицією «страх» схильні намагатися «шліфувати» деякі особливості своєї особистості і поведінки в певних ситуаціях. Виражене прийняття переживань і тенденція до дій, спрямованих на самозмінювання, є «провідними силами» роботи над собою в осіб з емоційним типом „страх”, що дозволяє їх вважати певною мірою схильними до самозмінювання (ЗПС⁺).

Особам з емоційною диспозицією «печаль» (П) властиві невміння приймати різні емоційні, особливо негативні аспекти роботи над собою та змінювання (ППС⁻) і слабковиражена спрямованість на дії з метою досягнення змін (СДС⁻). Вони характеризуються низьким рівнем відкритості новому, не схильні розширювати межі реалізації власних можливостей змінювання та розвитку (ВНД⁻). Показники їх профілю схильності до самозмінювання, що домінують відносно інших, свідчать про певну вираженість у них тенденції до самостереження, схильності до аналізу

самозмінювання (SAC^+) і вибіркості сприйняття різноманітних сигналів як стимуляторів самозмінювання ($ЧСС^+$).

Представники полімодального типу «гнів-страх-печаль» (ГСП), який об'єднує емоції негативного полюсу, відрізняються від інших невираженими якісними складовими схильності до самозмінювання. Виключення складає аналітична складова (САС). Вираженість схильності до аналізу, роздумів над собою, своєю поведінкою, досвідом, пов'язаним із змінами, на тлі невиражених інших складових схильності до самозмінювання, свідчить про наявність у них внутрішньої активності думки і відсутність активності на рівні почуттів і поведінки. Такі особи можуть бути незадоволені собою, прагнути бути іншими, але не вірити у свою спроможність змінитися. У цілому, полімодальний емоційний тип ГСП можна охарактеризувати як неохочий до самозмінювання. Але, на відміну від «гнівливців», за причиною виявлення у них вираженої аналітичної складової (SAC^+) на тлі відсутності інших, представників цього емоційного типу можна вважати схильними до роботи над собою, оскільки схильність передбачає, насамперед, передумову певної активності.

Узагальнюючи висновки за результатами емпіричного дослідження, зазначимо:

1. Завдяки кореляційному аналізу було встановлено, по-перше – взаємозв'язки між експлікованими показниками схильності до самозмінювання; по-друге – значимі зв'язки між схильністю до самозмінювання і широким спектром властивостей особистості. Результати аналізу зв'язків між показниками схильності до самозмінювання дозволяють стверджувати що ця властивість є самостійним і цілісним феноменом. Виявлена неоднозначність внутрішніх зв'язків між складовими схильності до самозмінювання вказує на складність її прояву в активності особистості.

Були підтверджені передбачувані зв'язки між схильністю до самозмінювання і особистісним динамізмом, адаптивністю, толерантністю до невизначеності, життєстійкістю, характеристиками самоактуалізації, локусом контролю, факторами особистості за Р. Кеттеллом, а також емоційністю.

Загальний показник схильності до самозмінювання (ЗПС) виявляє 1% додатний взаємозв'язок із особистісним динамізмом (ОД) і всіма показниками

адаптивності. Щодо взаємозв'язку із толерантністю до невизначеності ЗПС є від'ємно пов'язаним із показниками НП (новизна проблеми) ($p \leq 0.01$), СП (складність проблеми) ($p \leq 0.05$) і ТН (толерантність до невизначеності) ($p \leq 0.01$) та додатньо пов'язаним із показником НеП (нерозв'язаність проблеми) ($p \leq 0.01$). У даному випадку це свідчить про те, що чим більше вираженість ЗПС, тим більше ТН (толерантність до невизначеності) у зазначених аспектах (виключення складає НеП). Було виявлено 1% додатний взаємозв'язок між ЗПС і всіма показниками життєстійкості, а саме З (залученість), К (контроль), ПР (прийняття ризику) і Ж (загальний показник життєстійкості); між ЗПС і більшістю характеристик самоактуалізації: Тс (компетентність у часі), І (підтримка), SAV (ціннісні орієнтації), S (спонтанність), Sr (самоповага), Sa (самоприйняття), Nc (уявлення про природу людини), Со (контактність), Сог (пізнавальні потреби), Cr (креативність). Між ЗПС і показником Ех (гнучкість поведінки) визначено додатній кореляційний зв'язок на 5% рівні. Також було визначено 1% додатний зв'язок між ЗПС і майже всіма показниками локусу контролю, окрім Ів (інтернальність у виробничих відносинах), зв'язок із яким відсутній, та Ізд (інтернальність стосовно здоров'я і хвороби), з яким виявлено п'ятипроцентний додатний зв'язок. Із факторами особистості за Р.Кеттеллом були отримані такі зв'язки: між ЗПС і C^+ (сила «Я»), H^+ (сміливість), L^- (довірливість), M^+ (мрійливість), O^- (самовпевненість, упевнена адекватність), Q_3^+ (високий самоконтроль), Q_4^- (розслабленість, нефрустрованість), Q_1^+ (екстраверсія), Q_{II}^- (емоційна стабільність) – на рівні $p \leq 0.01$; між ЗПС і факторами A^+ (афектотімія), F^+ (безпечність, життєрадісність), I^+ (м'якість) – на рівні $p \leq 0.05$. Вивчення співвідношення схильності до самозмінювання із емоційністю показало наявність додатної кореляції між ЗПС і Р (радість) і від'ємних кореляцій між ЗПС і Г (гнів), С (страх), П (печаль) ($p \leq 0.01$).

Первинні показники схильності до самозмінювання у співвідношенні з іншими психологічними властивостями, що вивчалися, у цілому демонструють такі самі тенденції, що і її загальний показник, але при цьому значно доповнюють структуру її зв'язків.

2. У результаті факторного аналізу показників всіх психологічних властивостей, що вивчалися, було обрано адекватну модель, яка включає чотири фактори: 1. «Адаптивність – тривожність, печаль»; 2. «Самоактуалізація – інтолерантність, страх»; 3. «Схильність – несхильність до самозмінювання»; 4. «Екстраверсія – самодостатність». Показники схильності до самозмінювання ввійшли в два фактори, один із яких пов'язаний із адаптивністю, результативним за суб'єктивними критеріями самозмінюванням, інший – із власне схильністю до самозмінювання, що підтверджується змістом включених до них інших показників.

3. Результати кореляційного аналізу дали підставу для проведення якісного аналізу, завдяки якому було вивчено індивідуально-психологічні особливості схильності до самозмінювання. Були теоретично окреслені і емпіричним шляхом виявлені типи схильності до самозмінювання за загальним рівнем її вираженості і особливостями якісно-кількісного сполучення її складових. За рівнем вираженості властивості було виділено два типи: тип із високим загальним показником схильності до самозмінювання – ЗПС⁺ і тип із низьким – ЗПС⁻. Домінування афективної складової – прийняття переживань самозмінювання – утворило мономодальний афективний тип (АТ), аналітичної складової – схильність до аналізу самозмінювання – мономодальний аналітичний тип (АнТ), конативної складової – схильність до дій, спрямованих на самозмінювання – мономодальний конативний тип (КТ). Яскрава вираженість всіх експлікованих складових утворило «додатний» мультимодальний тип схильності до самозмінювання (МТ⁺).

Особи із ЗПС⁺ характеризуються прагненням і готовністю до змін, тобто вираженим особистісним динамізмом. Вони відрізняються розвинутими характеристиками адаптивності, найбільш за все, легкістю розпізнавання і ієрархізації сигналів соціуму, точністю орієнтації в них, готовністю до дій для досягнення мети і готовністю змінюватися. Властива таким особам толерантність до невизначеності, перш за все, проявляється в умінні толерантно ставитись до новизни проблеми та її складності. Особи з ЗПС⁺ характеризуються розвинутими компонентами життєстійкості – прийняттям ризику, залученістю до життя і контролем над подіями. Серед характеристик самоактуалізації найбільш властивими їм є незалежність у

поглядах і вчинках, здатність до створення власних оцінок, схильність керуватися своїми переконаннями, цінностями, ідеалами і спрямовувати себе «зсередини» та компетентність у часі. Особи із ЗПС⁺ проявляють себе як інтерналі в міжособистісних стосунках, у сфері досягнень і сімейних відносин, а у сфері виробничих відносин демонструють екстернальну тенденцію. Вони відрізняються емоційною стабільністю, силою «Я», сміливістю, довірливістю, упевненою адекватністю (або самовпевністю), самоконтролем і нефрустрованістю.

Особи із низькою вираженістю схильності до самозмінювання (ЗПС⁻) демонструють полюс «ригідності», тобто у них слабо виражені прагнення і готовність до змін. Їх можна охарактеризувати як низкоадаптивних (ЗПА⁻), що обумовлено властивою їм схильністю до неструктурованого сприйняття адаптаційної ситуації, труднощами в ієрархізації сигналів за їх значенням, низьким рівнем готовності до активності в напрямку досягнення мети, схильністю до пасивного образу поведінки і втрати мети, вузькістю обсягу сигналів соціуму і неготовністю змінюватися в адаптаційній ситуації. Особи з низькою вираженістю схильності до самозмінювання інтолерантні до невизначеності, але спроможні приймати ситуації, що пов'язані з нерозв'язаністю проблеми. Вони відрізняються низьким рівнем життєстійкості, обумовленим нерозвиненістю її основних компонентів, особливо контролем і залученістю до життя. Особи із ЗПС⁻ виявили менший рівень прояву майже всіх самоактуалізаційних характеристик, ніж особи із ЗПС⁺. Вони схильні акцентувати увагу на негативних сторонах людської природи, відрізняються зниженою пізнавальною інтенцією, низьким рівнем самоприйняття, загальної творчої спрямованості, самоповаги і відчуття самоцінності. Відмітимо, що в осіб із ЗПС⁻ показники базових складових самоактуалізації є від'ємними. Щодо особливостей локусу контролю, у цих осіб виражена загальна екстернальна тенденція, яка більш за все проявляється у сфері виробничих відносин, невдач, сімейних стосунків та у сфері досягнень. Також особи з низьким ступенем схильності до самозмінювання відрізняються покірністю, конформністю, залежністю, практичністю, консерватизмом, проникливістю і обачністю.

При вивченні індивідуально-психологічних особливостей мономодальних і мультимодального типів схильності до самозмінювання було виявлено наступне. Представникам аналітичного типу більш за все властиві ті психологічні характеристики, що притаманні несхильним до самозмінювання особам. Сильне домінування аналітичної складової схильності до самозмінювання, як правило, супроводжується дещо зниженим рівнем вираженості конативної складової, що ускладнює реалізацію зазначеної схильності в діяльності. Проте аналітичному типу властива виражена потреба в змінюванні себе, котра часто пов'язана із незадоволеністю особистістю собою. Представники конативного і мультимодального типів є носіями переважно таких характеристик, що притаманні схильним до самозмінювання особам. Представники типу з домінуванням афективної складової продемонстрували тенденції індивідуальних особливостей як схильних, так і не схильних до самозмінювання осіб.

4. Вивчення схильності до самозмінювання в осіб із різними особливостями емоційності показало, що кожній емоційній диспозиції – домінуванню однієї або декількох емоційних модальностей – властива своя специфіка прояву зазначеної схильності. Так, особи з емоційною диспозицією «радість» відрізняються вираженою схильністю до самозмінювання, особливо вираженістю її конативної складової. При розвиненості всіх характеристик аналітична складова є слабо вираженою, що свідчить про несхильність таких осіб до ретельного самоаналізу, спостереженню себе і своєї поведінки, продумування «планів» самозмінювання. Особи з емоційною диспозицією «гнів» продемонстрували слабо виражений загальний рівень схильності до самозмінювання, що пов'язано, передусім, з нерозвинутою конативною складовою. Особи з емоційною диспозицією «страх» виявили досить виражену тенденцію до прийняття різних емоційних переживань, пов'язаних із самозмінюванням. При цьому відкритість новому досвіду, прагнення до нового у них є слабо вираженими, що пояснюється сутністю емоції страху. Вираженість в осіб з емоційною диспозицією «страх» афективної і конативної складових властивості, що вивчається, дозволяє вважати їх у певній мірі схильними до самозмінювання. Особам з емоційною диспозицією «печаль» на тлі невміння

приймати різні емоційні, особливо негативні сторони змінювання, слабо виражених дійовості в самозмінюванні і відкритості новому виділяються тенденції до аналізу самозмінювання і чутливості сприйняття різних сигналів як стимуляторів самозмінювання. Особи з полімодальною емоційною диспозицією (поєднання модальностей «гнів», «страх», «печаль») відрізняються низьким рівнем схильності до самозмінювання, нерозвиненістю всіх її складових, окрім схильності до аналізу самозмінювання.

Основний зміст розділу відображено у наступних публікаціях:

7. Лущикова Д.В. Взаимосвязь показателей склонности к самоизменению и психологических факторов личности (по Р.Кеттеллу) / Д.В. Лущикова // Наука і освіта. – 2007. - №8-9. – С. 95-98.

8. Лущикова Д.В. Схильність до самозмінювання у співвідношенні з характеристиками особистісного потенціалу / Д.В. Лущикова // Актуальні проблеми психології: Психологія навчання. Генетична психологія. Медична психологія; за ред. С.Д. Максименка, М.В. Папучі. – Київ–Ніжин: Видавництво НДУ; ДС “Міланік”, 2008. – Т. 10, вип.6. – Ч. 2. – С. 27-31.

9. Лущикова Д.В. Схильність до самозмінювання і задоволеність собою як взаємозалежні психологічні явища / Д.В. Лущикова : тези V науково-практичної конференції студентів та молодих вчених [«Психологічні проблеми сучасності»] (Львів, 7-8 травня 2008 р.) / М-во освіти і науки України, Львівський національний університет ім. І.Франка. – Львів, 2008. – С. 50-52.

У висновках викладено результати узагальнення даних теоретико-емпіричного аналізу проблеми схильності до самозмінювання, її психологічного змісту та індивідуально-психологічних проявів у широкому спектрі властивостей особистості.

1. Встановлено, що схильність до самозмінювання є складною властивістю особистості, яка виявляється в її активності, спрямованій на самостійно ініційоване здійснення змін, перетворень власних психічних якостей та особливостей поведінки. З позицій континуально-ієрархічного підходу схильність до самозмінювання є континуальним утворенням, що виявляється на всіх рівнях особистісної організації. У даному дослідженні вивчаються: а) формально-динамічні складові властивості, що містять інформацію про рівень енергії, форму і особливості перебігу активності самозмінювання: потреба у самозмінюванні, ініціативність, усталеність спрямованості на самозмінювання, широта поля прояву, легкість протікання і досягнення змін, гнучкість, творчість форми); б) якісні складові феномену: прийняття переживань самозмінювання, схильність до аналізу самозмінювання, схильність до дій, спрямованих на самозмінювання, відкритість новому досвіду, чутливість до стимуляторів самозмінювання. Саме якісні показники містять інформацію про психологічну сутність схильності до самозмінювання.

2. Створено (у співавторстві) психодіагностичний інструментарій, який спрямований на діагностику схильності до самозмінювання: тест-опитувальник «Схильність до самозмінювання», шкала «Незадоволеність собою», процедура «Формально-динамічний профіль схильності до самозмінювання» та «Розташування себе на умовній шкалі схильності до самозмінювання». Результати апробації оригінального тест-опитувальнику і оригінальної шкали показали високий ступінь валідності і надійності, що дозволяє їх використовувати не тільки в наукових, а і в практичних цілях.

3. Теоретично обґрунтовано і емпірично доведено взаємозв'язок між схильністю до самозмінювання і показниками особистісного динамізму, адаптивності, толерантності до невизначеності, життєстійкості, характеристик самоактуалізації, локусу контролю, факторами особистості за Р. Кеттеллом, а також параметрами емоційності. Факторний аналіз, який включав ротацію, дозволив

упорядкувати показники всіх властивостей особистості, що вивчалися, і згрупувати їх у чотирьохфакторну модель, де кожен з факторів є біполярним: 1) «Адаптивність – тривожність, печаль», 2) «Самоактуалізація – інтолерантність, страх», 3) «Схильність – несхильність до самозмінювання», 4) «Екстраверсія – самодостатність».

4. Виявлені типи схильності до самозмінювання за загальним ступенем вираженості та особливостями якісно-кількісного поєднання її показників. Домінування прийняття переживань самозмінювання утворило афективний тип; схильності до аналізу в самозмінюванні – аналітичний тип; схильності до дій, спрямованих на самозмінювання – конативний тип. Яскрава вираженість усіх показників представляє «додатний» мультимодальний тип.

5. Встановлено, що схильні до самозмінювання особи характеризуються вираженим особистісним динамізмом, високою адаптивністю, толерантністю до невизначеності, розвинутими компонентами життєстійкості, вираженими характеристиками самоактуалізації, інтернальним типом локусу контролю; емоційною стабільністю, силою «Я», сміливістю, довірливістю, упевненою адекватністю, самоконтролем і нефрустрованістю. Особам із низьким ступенем схильності до самозмінювання властиві: слабкий рівень прояву особистісного динамізму, низька адаптивність, інтолерантне ставлення до невизначеності, нерозвинуті компоненти життєстійкості, слабо виражені характеристики самоактуалізації, екстернальний тип локусу контролю; покірність, конформність, залежність, практичність, консерватизм. Встановлено, що особам, які відрізняються якісним типом схильності до самозмінювання, притаманна певна специфіка зазначених психологічних властивостей.

Виявлені особливості психологічних властивостей осіб, схильних і несхильних до самозмінювання, дають підставу стверджувати, що розвинута схильність до самозмінювання є однією з важливих якостей, які забезпечують розгортання активності, спрямованої на змінювання та розвиток.

6. Підтверджено, що особливості емоційності виявляються в індивідуально-психологічних проявах схильності до самозмінювання. Особи з певною емоційною

диспозицією відрізняються як за рівнем вираженості схильності до самозмінювання, так і за якісно-кількісним поєднанням її складових.

Запропоноване дисертаційне дослідження не є вичерпним. Перспективним є напрямок, пов'язаний із вивченням змістовних, імперативних показників схильності до самозмінювання, результативних характеристик самоперетворювальної активності особистості. Також перспективним представляється гендерний і онтогенетичний напрямки дослідження схильності до самозмінювання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абабков В.А. Адаптация к стрессу. Основы теории, диагностики, терапии / В.А.Абабков, М.Перре. – СПб.: Речь, 2004. – 166 с.
2. Абульханова-Славская К.А. О субъекте психической деятельности / Ксения Александровна Абульханова-Славская. – М.: Наука, 1973. – 288 с.
3. Абульханова-Славская К.А. Стратегия жизни / Ксения Александровна Абульханова-Славская. – М.: Мысль, 1991. – 299, [2] с.
4. Абульханова-Славская К.А. Философско-психологическая концепция С.Л. Рубинштейна: К 100-летию со дня рождения. – М.: Наука, 1989. – 248 с.
5. Агафонов А.Ю. Основы смысловой теории сознания / Агафонов А.Ю. – СПб.: «Речь», 2003. – 296 с.
6. Адлер А. О нервическом характере / Альфред Адлер; под ред. Э.В. Соколова. – СПб.: Университетская книга, 1997. – 388с.
7. Ананьев Б.Г. Человек как предмет познания / Борис Григорьевич Ананьев. – СПб.: Питер, 2001. – 288 с.
8. Анастаси А. Психологическое тестирование / А. Анастаси, С. Урбина. – [7-е изд.]. – СПб.: Питер, 2003. – 688 с.
9. Анцыферова Л.И. К психологии личности как развивающейся системы / Л.И. Анцыферова // Психология формирования и развития личности; [под ред. Л.И.Анцыферовой]. – М.: Наука, 1981. – С. 3-19.
10. Анцыферова Л.И. Личность в динамике: некоторые итоги исследования / Л.И. Анцыферова // Психологический журнал. – 1992. – Т. 13, № 5. – 12-25.
11. Арет А.Я. Очерки по теории самовоспитания / Аулис Якубович Арет. – Фрунзе: Киргиз. гос. ун-т, 1961. – 124 с.
12. Аристотель. Метафизика. О душе / Аристотель; [пер. с древнегреч.]. – М.: Мысль, 1976. – Т. 1. – 550 с. – (Сочинения: в 4-х томах).
13. Ассаджоли Р. Психосинтез. Теория и практика: от душевного кризиса к высшему «Я» / Роберто Ассаджоли; [пер. с англ.]. – М.: Reel-book, 1994. – 314 с.
14. Балл Г.О. Засади інтегративно-особистісного підходу у психології / Г.О. Балл // Актуальні проблеми психології: Психологія навчання. Генетична психологія.

- Медична психологія; за ред. С.Д. Максименка, М.В. Папучі. – Київ–Ніжин: Видавництво НДУ; ДС “Міланік”, 2008. – Т. 10, вип.6. – Ч. 1. – С. 9-12.
- 15.Балл Г.А. Понятие адаптации и его значение для психологии личности / Г.А. Балл // Вопросы психологии. - 1989. - № 1. – С. 92 – 100.
- 16.Балл Г.О. Про психологічний зміст вільного розвитку особистості / Г.О. Балл // Психологічні аспекти гуманізації освіти: Книга для вчителя; [за ред. Г.О.Балла.]. – Київ–Рівне, 1996. – 128 с.
- 17.Балл Г.А. Психологическое содержание личностной свободы: сущность и составляющие / Г. А. Балл // Психологический журнал. – 1997. – Т. 18, № 5. – С.7-20.
- 18.Батаршев А.В. Многофакторный личностный опросник Р.Кеттелла: Практическое руководство / Батаршев А.В. – М.: ТЦ Сфера, 2002. – 96 с.
- 19.Белоус В.В. Пути гармонизации темперамента и деятельности / В.В. Белоус // Вопросы психологи. – 1989. - № 5. – С. 65-71.
- 20.Бердяев Н.А. Самопознание / Николай Александрович Бердяев. – М.: Книга, 1991. – 446 с.
- 21.Бернс Р. Развитие Я-концепции и воспитание / Роберт Бернс. – М.: Прогресс, 1986. – 423 с.
- 22.Битянова Н.Р. Проблема саморазвития личности в психологии: Аналитический обзор / Надежда Ростиславовна Битянова. – М.: Московский психолого-социальный институт: Флинта, 1998. – 48 с.
- 23.Бовина И.Б. Психология здоровья: от когниций к поведению или от поведения к когнициям? / И.Б. Бовина // Мир психологии. – 2007. - № 1 (49). – 234-240.
- 24.Богоявленская Д.Б. Духовность личности как фактор творчества / Д.Б. Богоявленская // Актуальні проблеми психології: Психологія навчання. Генетична психологія. Медична психологія; за ред. С.Д. Максименка, М.В. Папучі. – Київ–Ніжин: Видавництво НДУ; ДС “Міланік”, 2008. – Т. 10, вип.6. –Ч. 1. С.3-5.
- 25.Бодалев А.А. Как становятся великими и выдающимися? / А.А. Бодалев, Л.А. Рудкевич. – М.: Изд-во Института Психотерапии, 2003 – 287 с.
- 26.Бодалев А.А. Психология о личности / Алексей Александрович Бодалев. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1988. – 188 с.

- 27.Божович Л.И. Пролемы формирования личности: Избранные психологические труды / Лидия Ильинична Божович; под ред. Д.И. Фельдштейна. – М., Воронеж: АПСН, 1996. – 352 с.
- 28.Большой психологический словарь / [сост. и общ. ред. Б.Мещеряков, В.Зинченко]. – СПб.: Прайм-ЕВРОЗНАК, 2004. – 672 с.
- 29.Бондар І. В. Смыслова детермінація саморозвитку особистості / І.В Бондар, Н.Є Бондар // Психологія суб'єктивної активності особистості. – К.: Либідь. – 1993. – С.16-17.
- 30.Боришевський М.Й. Духовність особистості у процесі соціалізації // Актуальні проблеми психології: Психологія навчання. Генетична психологія. Медична психологія; за ред. С.Д. Максименка, М.В. Папучі. – Київ–Ніжин: Видавництво НДУ; ДС “Міланік”, 2008. – Т. 10, вип.6. – Ч. 1. – С. 12-16.
- 31.Боришевський М.Й. Психологія самосвідомості: історія, сучасний стан та перспективи дослідження / М.Й. Боришевський. – К.: Либідь, 1999. –162с.
- 32.Братусь С.Б. К проблеме развития личности в зрелом возрасте/ С.Б.Братусь // Вестник МГУ. Серия 14, Психология. – 1980. - № 2. – С. 3-15.
- 33.Братусь С.Б. К проблеме человека в психологии / С.Б.Братусь // Вопросы психологии. – 1997. - № 5. – С. 3-19.
- 34.Брушлинский А.В. Проблема субъекта в психологической науке / А.В. Брушлинский // Психологический журнал. – 1991. – Т. 12, № 6. – С. 3-11.
- 35.Брушлинский А.В. Проблемы психологии субъекта / Андрей Владимирович Брушлинский. – М.: Институт психологии РАН, 1994. – 109 с.
- 36.Брушлинский А.В. Психология субъекта – это психология созидания // А.В. Брушлинский // Психология созидания. Ежегодник. Рос. Псих. Общество. – Казань, 2000. – Т. 7, В. 2. – С. 178-180.
- 37.Бурлачук Л.Ф. Психодиагностика: [учебник для вузов] / Л.Ф. Бурлачук. – СПб.: Питер, 2003. – 352 с.
- 38.Бурлачук Л.Ф. Словарь-справочник по психодиагностике / Л.Ф. Бурлачук, С.М. Морозов. – СПб.: «Питер», 2000. – 528 с.

- 39.Василюк Ф.Е. Психология переживания (анализ преодоления критических ситуаций) / Федор Ефимович Василюк. – М.: Изд-во МГУ, 1984.- 199 с.
- 40.Вилюнас В.К. Психология эмоциональных явлений / Витис Казиса Вилюнас. – М.: Изд-во МГУ, 1976. – 142 с.
- 41.Вишнякова Н.Ф. Креативная акмеология. Психология высшего образования / Наталья Федоровна Вишнякова; [монография. В 2-х томах]; [издание 2-е, дополненное и переработанное]. – Мн.: ООО «Дэбор», 1998. – 242 с.
- 42.Возможности эмпирического исследования личностного потенциала / [Д.А.Леонтьев, Е.Ю.Мандрикова, Е.Осин и др.]: материалы межрегиональной научно-практической конференции [«Прикладная психология как ресурс социально-экономического развития современной России»]. – М., 2005. – С. 259-260.
- 43.Воробьева Л.И. Субъект и/или автор (о категориях гуманитарной психологии) / Л.И. Воробьева // Вопросы психологии. – 2004. - № 2. – С. 149-159.
- 44.Выготский Л.С. История развития высших психических функций / Лев Семенович Выготский // Психология. – М.: Изд-во ЭКСМО-Пресс, 2000. – С. 512-755.
- 45.Гарифуллина М.Л. Психологические предпосылки творческой самореализации личности / М.Л.Гарифуллина // Психология созидания. Ежегодник. Рос. Псих. Общество. – Казань, 2000. – Т. 7, В. 2. – С. 247-248.
- 46.Гегель Г.В.Ф. Философия духа / Георг Вильгельм Фридрих Гегель; [пер. с нем.]. – М.: Мысль, 1977. – Т. 3. – 471 с. – (Соч. в 3-х томах).
- 47.Гинецинский В.И. Пропевдетический курс общей психологии: учеб. пособие / Гинецинский В.И. – СПб.: Изд-во С.-Петербур. ун-та, 1997. – 200 с.
- 48.Горностай П.П. Готовность личности к саморазвитию как психологическая проблема / П.П. Горностай // Проблемы саморазвития личности: методология и практика: [сб. науч. трудов]. – М., 1990. – С. 126-138. – Деп. в ИНИОН АН СССР 27.07.1990, № 42525.
- 49.Гусев А.И. К проблеме измерения толерантности к неопределенности / А.И. Гусев // Практична психологія та соціальна робота. - № 1. – 2007. – С. 21-28.

50. Гусева А.С. Оптимизация гуманитарно-технологического развития госслужащих: теория, методология, практика / А.С. Гусева, А.А. Деркач; [монография].- М.: Агентство “Квант”, 1997.- 299 с.
51. Гусельцева М.С. Парадигмы развития в психологии / М.С. Гусельцева, А.Г. Асмолов // Мир психологии. – 2007. - № 2. – С. 18-31.
52. Давыдов В.В. Генезис и развитие личности в детском возрасте / В.В. Давыдов // Вопросы психологии. – 1992. - № 1-2. – С. 22-32.
53. Давыдов В.В. О перспективах теории деятельности / В.В. Давыдов // Вестник Моск. ун-та. Сер. 14. Психология. – 1993. - № 2. – С. 25-31.
54. Данченко В. Независимая методология прикладной психологии саморазвития в Киеве 80-х годов: три фундаментальные схемы [Электронный ресурс] / В. Данченко. – К., 1990. –Режим доступа: <http://psylib.org.ua/books/danch02/txt122.htm>
55. Декарт Р. Правила для руководства ума. Страсти души / Рене Декарт; [пер. с лат. и франц.]. – М.: Мысль, 1989. – Т. 1. – 654 с. – (Соч.: в 2-х томах).
56. Джидарьян И.А. Категория активности и ее место в системе психологического знания / И.А. Джидарьян // Категории материалистической диалектики в психологии; [отв. ред. Л.И. Анцыферова]. – М.: Наука, 1988. – С. 56-88.
57. Дилтс Р. Моделирование с помощью НЛП / Роберт Дилтс. – СПб.: Питер, 2001. – 288 с.
58. Дорфман Л.Я. Основные направления исследований креативности в науке и искусстве / Л.Я. Дорфман, Г.В. Ковалева // Вопросы психологии. – 1999. - № 2. – С. 101-106.
59. Духневич В.М. Психологічне благополуччя професіонала як умова його ефективної діяльності (на прикладі професії психолога): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. псих. наук: спец. 19.00.01 «Загальна психологія, історія психології» / В.М. Духневич. – К., 2002. – 22 с.
60. Дьяченко А.В. К проблеме изучения аутопсихологической компетентности профессионала // А.В. Дьяченко, Н.С. Глуханюк // Психология созидания. Ежегодник. Рос. Псих. Общество. – Казань, 2000. – Т. 7, В. 2. – С. 294-295.

- 61.Елисеєв О.П. Конструктивна типологія і психодіагностика особистості / О.П.Елисеєв; під ред. В.Н. Панферова. – Псков: Изд-во Псковського обласного інституту удосконалення вчителів, 1994. – 280 с.
- 62.Елкінз Д. Духовність – саме її бракує для психічного здоров'я / Дейвід Елкінз // Гуманістична психологія: Антологія: В 3-х т. / [за ред. Р.Трача, Г.Балла.]. – К.: Унів. вид-во ПУЛЬСАРИ, 2001.
- Т.2: психологія і духовність: (Світоглядні аспекти гуманістично зорієнтованих напрямів у сучасній західній психології). – 2005. – С. 120-127.
- 63.Еникеев М. И. Энциклопедия. Общая и социальная психология / Еникеев Марат Исхакович. – М.: Издательство ПРИОР, 2002 – 560с.
- 64.Ермолаева М.В. Значение субъектного подхода для изучения развития личности на этапах зрелого возраста / М.В.Ермолаева, П.В.Кондратьев // Мир психологи. – 2007. - № 1 (49). – С. 79-86.
- 65.Желнов М.В. Метафізика конкретного самотворчества настоящего: (материалы Второго Российского Философского Конгресса «XXI век: будущее России в философском измерении») [Электронный ресурс] / Марк Васильевич Желнов. – Екатеринбург, 1999. – Режим доступа: <http://ru.philosophy.kiev.ua/library/zhelnov/eburg.htm>.
- 66.Жизненный путь личности / [отв. ред. Л.В.Сохань]. – К.: Наукова думка, 1987. – 278 с.
- 67.Завгородняя Е.В. Самоизменение субъекта в процессе художественного творчества [Электронный ресурс] / Е.В.Завгородняя. – К.: Ин-т психологии им. Г.С. Костюка. – Режим доступа: <http://www.ipras.ru/conf/zav2.htm>.
- 68.Завірюха В.В. Формування здатності до професійного самозростання студентів в умовах інноваційного навчання: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. псих. наук: спец. 19.00.07 «Вікова та педагогічна психологія»/ В.В.Завірюха. – К., 2007. – 20 с.
- 69.Зарицька В.В. Модель формування у старшокласників здатності до самореалізації / В.В. Зарицька // Вісник Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна. Сер. Психологія. – 2006. – № 718. – Вип.. 35. – С. 36-42.

70. Заруцкая Г.В. Специфика понимания ситуации ответственности у лиц с разным локусом контроля [Электронный ресурс] / Г.В. Заруцкая. – М.: Психологическая лаборатория Гуманитарного института. – Режим доступа: <http://www.ipras.ru/conf/zaruc.htm>.
71. Изард К. Психология эмоций / Кэррол Элиис Изард. – СПб.: Питер, 2003. – 464 с. – (Серия «Мастера психологии»).
72. Ильин Е.П. Психология индивидуальных различий / Евгений Павлович Ильин. – СПб.: Питер, 2004. – 701 с. – (Серия «Мастера психологии»).
73. Калинин В.К. На путях построения теории воли / В.К. Калинин // Психологический журнал. – 1989. – Т. 10, № 2. – С. 46-55.
74. Калина Н.Ф. О самоактуализации личности (Вместо послесловия) / Надежда Федоровна Калина // Психология бытия / А. Маслоу; пер. с англ. – М.: Рефл.-бук; К.: Ваклер, 1997. – 304 с.
75. Калина Н.Ф. Основы психоанализа / Надежда Федоровна Калина. – М.: Рефл-бук, К.: Ваклер, 2001. – 352 с.
76. Кандыба В.М. Мировой опыт духовного саморазвития. Энциклопедия духовной самореализации / Виктор Михайлович Кандыба. – СПб.: Издательство «Лань», 2003. – 448 с. – (Мир культуры, истории и философии).
77. Кант И. Лекции по этике / Иммануил Кант; [пер. с нем.]. – М.: Республика, 2000. – 431 с.
78. Карандашев В. Н. Методика Шварца для изучения ценностей личности: концепция и методическое руководство / Виктор Николаевич Карандашев. – СПб.: Речь, 2004 – 70 с.
79. Киричук О.В. Особистісне змінювання в умовах психологічної допомоги / О.В. Киричук, П.В. Лушин // Педагогіка і психологія . – 1996. - № 2. – С.3-12.
80. Клайн П. Справочное руководство по конструированию тестов / Пол Клайн. – К.: ПАН Лтд, 1994. – 276 с.
81. Князева М.Л. Ключ к самосозиданию / Князева М.Л. – М.: Молодая гвардия, 1990. – 255 (1) с.

- 82.Ковалев А.Г. Психология личности / Александр Григорьевич Ковалев. – М.: «Просвещение», 1969. – 391 с.
- 83.Коваленко Э.А. Ціннісна природа усвідомленого саморозвитку особистості: соціально-філософський аналіз: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня філос. наук: спец. 09.00.03 «Соціальна філософія та філософія історії» / Е.А.Коваленко. – Х., 2005. – 16 с.
- 84.Колісник О. Саморозвиток особистості як ієрархії смислів у буттєвому і рефлексивному пластах психіки / Олексій Колісник // Психологічні перспективи. – Випуск 2. – 2002. – С. 45-52.
- 85.Коменский Я.А., Локк Д., Руссо Ж.-Ж., Песталоцци И.Г. Педагогическое наследие / [сост. В.М.Кларин, А.Н.Джурицкий]. – М.: Педагогика, 1989. – 416 с.
- 86.Кон И.С. В поисках себя. Личность и самосознание / Игорь Сергеевич Кон. – М.: Мысль, 1984. – 335 с.
- 87.Кондаков И.М. Психология. Иллюстрированный словарь / Игорь Михайлович Кондаков. – СПб.: «ПРАЙМ-ЕВРОЗНАК», 2003. – 512 с.
- 88.Кондаков И.М. Экспериментальное исследование структуры и личностного контекста локуса контроля / И.М. Кондаков, М.Н. Нилопец // Психологический журнал. – 1995. - № 1. – С. 43-51.
- 89.Конопкин О.А. Общая способность к саморегуляции как фактор субъектного развития / О.А. Конопкин // Вопросы психологи. – 2004. - № 2. – С. 128-135.
- 90.Копьев А.Ф. Между свободой и необходимостью: к методологии краткосрочного психологического консультирования / А.Ф. Копьев // Вопросы психологии. – 1996. - № 4. – С. 44-54.
- 91.Коссов Б.Б. Личность: актуальные проблемы системного подхода / Б.Б. Косов // Вопросы психологии. – 1997. - № 6. – С. 38-42.
- 92.Костюк Г.С. Избранные психологические труды / Григорий Силович Костюк. – М.: Педагогика, 1988. – 304 с.
- 93.Костюк Г.С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості / Григорій Силович Костюк; за ред. Л.М. Проколієнко. – К.: Рад. Школа, 1989. –608 с.

94. Краткий психологический словарь / [ред.-сост. Л.А.Карпенко; под общ. ред. А.В.Петровского, М.Г.Ярошевского.]. – 2 изд., расш., испр. и доп. – Ростов н/Д: изд-во «Феникс», 1999. – 512 с.
95. Кривко Р.М. Відносність постулату доцільності у контексті соціопсихічної адаптивності / Р.М.Кривко // Вестник Харьковского Университета. – Серия «Психология», 1999. - № 452. – С. 74-76.
96. Крупнов А.И. Психофизиологический анализ индивидуальных различий активности личности: [учебное пособие] / Крупнов А.И. – Свердловск: Свердловский пединститут, 1983. – 72 с.
97. Кудинов С.И. Самореализация как системное психологическое образование [Электронный ресурс] / Кудинов С.И. – Режим доступа: http://www.vusnet.ru/biblio/search.aspx?book_id=3983.
98. Кузнецова О.В. Индивидуально-типологические факторы адаптивности личности: дис. ... канд. псих. наук: 19.00.01 / Кузнецова Оксана Владимировна. – Одесса, 2005. – 233 с.
99. Куликова Л.Н. Проблемы саморазвития личности / Лидия Николаевна Куликова. – [2-е изд., испр. и доп.]. – Благовещенск: Благовещ. гос. пед. ун-т, 2001. – 342 с.
100. Лактионов А.Н. Особенности топологии духовного опыта личности / А.Н. Лактионов // Актуальні проблеми психології: Психологія навчання. Генетична психологія. Медична психологія; за ред. С.Д. Максименка, М.В. Папучі. – Київ–Ніжин: Видавництво НДУ; ДС “Міланік”, 2008. – Т. 10, вип.6. – Ч. 1. – С. 21-24.
101. Лактионов А.Н. Координаты индивидуального опыта / Александр Николаевич Лактионов. – Х.: Бизнес Информ, 1998. – 491 с.
102. Леонтьев А.Н. Деятельность. Сознание. Личность / Алексей Николаевич Леонтьев. – [2-е изд.] – М.: Политиздат, 1977. – 304 с.
103. Леонтьев Д.А. Духовность, саморегуляция и ценности / Д.А. Леонтьев // Гуманитарные проблемы современной психологии (Известия Таганрогского государственного радиотехнического университета). – 2005. - № 7. – С. 16-21.

104. Леонтьев Д.А. Жизнетворчество как практика расширения жизненного мира / Д.А. Леонтьев: материалы сообщений [«Всероссийская научно-практическая конференция по экзистенциальной психологии»]. – М.: Смысл, 2001. – С. 100-109.
105. Леонтьев Д.А. Личностный динамизм и его диагностика / Д.А. Леонтьев, Д.В. Сапронов // Психологическая диагностика. – № 1. – 2007. – С. 66-84.
106. Леонтьев Д.А. Тест жизнестойкости / Д.А. Леонтьев, Е.И. Рассказова. – М.: Смысл, 2006. – 63 с.
107. Леонтьев Д.А. Шанс для творчества (конфликты и стратегии их решения) / Д.А. Леонтьев // Конфликт в конструктивной психологии: тезисы докладов и сообщений на 2-й научно-практической конференции по конструктивной психологии (Красноярск, 7-10 июня 1990). – Красноярск, 1990. - С.17-20.
108. [Лешин В.В. Феноменология аутопсихологических способностей госслужащих](#) [Электронный ресурс] / В.В.Лешин // Акмеология: методология, методы и технологии: материалы научной сессии / Под общ. ред. А.А. Деркача. – М.: РАГС, 1998. – 230 с. – Режим доступа: <http://akmeolog.narod.ru/kus.html/>
109. Лукашевич Н.П. Самоменеджмент. Теория и практика / Лукашевич Н.П. – К.: Ника-Центр, 2007. – 344 с.
110. Луковицкая Е.Г. Социально-психологическое значение толерантности к неопределенности: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд.. психол. наук: спец. 19.00.05 «Социальная психология» / Е.Г.Луковицкая. – СПб, 1998. – 14 с.
111. Лушин П.В. Личностное изменение: на пороге конструктивной парадигмы / П.В.Лушин // Практична психологія та соціальна робота. – 2000. – № 8. – С. 32-35.
112. Лушин П.В. Личностные изменения как процесс: теория и практика / Павел Владимирович Лушин. – Одесса: аспект. 2005. – 334 с.
113. Лушин П.В. Неконгруэнтность как конструктивное условие личностного развития / П.В.Лушин // Практична психологія: теорія, методи и технології. Матеріали наукового семінару. – К.: Ніка-Центр, 1997. – С. 87-101.
114. Лущикова Д.В. Взаимосвязь показателей склонности к самоизменению и психологических факторов личности (по Р. Кеттеллу) / Д.В. Лущикова // Наука і освіта. – 2007. - №8-9. – С.95-98.

115. Лущикова Д.В. Діагностика схильності до самозмінювання / Д.В. Лущикова, О.П Саннікова // Науковий вісник ПДПУ ім. К.Д. Ушинського. – 2008. – № 4-5. – С. 114-120.
116. Лущикова Д.В. Представления личности о собственных психологических изменениях при смене профессии / Д.В.Лущикова: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції [«Розвиток особистості професіонала в умовах соціально-освітніх трансформацій суспільства: теорія і практика»] (Одеса, 7-8 травня 2007 р.) / М-во освіти і науки України, ПДПУ ім. К.Д.Ушинського. – Одеса: СМІЛ, 2007. – С. 47-50.
117. Лущикова Д.В. Саморазвитие личности в контексте христианских ценностей / Д.В. Лущикова // Виховання і культура. – 2007. – № 1-2 (11-12). – С. 262-265.
118. Лущикова Д.В. Саморазвитие личности как творческий процесс / Д.В. Лущикова // Наука і освіта. – 2007. – № 4-5. – С. 101-105.
119. Лущикова Д.В. Схильність до самозмінювання і задоволеність собою як взаємозалежні психологічні явища / Д. В. Лущикова : тези V науково-практичної конференції студентів та молодих вчених [«Психологічні проблеми сучасності»] (Львів, 7-8 травня 2008 р.) / М-во освіти і науки України, Львівський національний університет ім. І.Франка. – Львів, 2008. – С. 50-52.
120. Лущикова Д.В. Схильність до самозмінювання у співвідношенні з характеристиками особистісного потенціалу / Д.В. Лущикова // Актуальні проблеми психології: Психологія навчання. Генетична психологія. Медична психологія; за ред. С.Д. Максименка, М.В. Папучі. – Київ–Ніжин: Видавництво НДУ; ДС “Міланік”, 2008. – Т. 10, вип.6. – Ч. 2. – С. 27-31.
121. Лущикова Д.В. Тест-опросник «Склонность к самоизменению» / Д.В.Лущикова, О.П. Саннікова / Науково-методичній твір. Свідоцтво про реєстрацію авторського права на твір № 25058. Мін. освіти і науки України. Дата реєстрації 24.07.2008.
122. Маклаков А.Г. Личностный адаптационный потенциал: его мобилизация и прогнозирование в экстремальных условиях / А.Г. Маклаков // Психологический журнал. - 2001. – Т.22. - №1. – С.16-24.

123. Маклаков А.Г. Общая психология: [учебник для вузов] / Анатолий Геннадиевич Маклаков. – СПб.: Питер, 2003. – 592 с.
124. Максименко С.Д. Генезис существования личности: монография / Сергей Дмитриевич Максименко. – К.: Издательство ООО «КММ», 2006. – 240 с.
125. Максименко С.Д. Генетико-модельючий метод дослідження особистості / С.Д. Максименко // Актуальні проблеми психології: Психологія навчання. Генетична психологія. Медична психологія; за ред. С.Д. Максименка, М.В. Папучі. – Київ–Ніжин: Видавництво НДУ; ДС “Міланік”, 2008. – Т. 10, вип.6. –Ч. 1. –С. 5-9.
126. Маричева А.В. Типологія індивідуальних механізмів самоконститування суб’єкта: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук: спец. 19. 00. 01 «Загальна психологія, історія психології» / А.В.Маричева. – Одеса, 2005. – 20 с.
127. Маслоу А.Г. Дальние пределы человеческой психологии / Абрахам Гарольд Маслоу. – СПб.: Евразия, 1997. – 430 с.
128. Маслоу А. Мотивация и личность / Абрахам Маслоу. – [3-е изд.]. – СПб.: Питер, 2003. – 352 с. – (Серия «Мастера психологии»).
129. Маслоу А. По направлению к психологии бытия / Абрахам Маслоу; пер. с англ. Е.Рачковой. – М.: Изд-во ЭКСМО-Пресс, 2002. – 272 с. – (Серия «Психологическая коллекция»).
130. Массанов А.В. Розвиток особистості і психологічні бар’єри / А.В. Массанов // Наукові записки Інституту психології імені Г.С. Костюка АПН України; за ред. акад. С.Д. Максименка. – К.: Міленіум, 2006. – Вип.. 31. – С.90-97.
131. Массанов А.В. Связь творческого потенциала и психологических барьеров личности / А.В. Массанов // Наука і освіта. – 2007. - №4-5. – С.105-108.
132. Массанов А.В. Социальная зрелость как условие барьероустойчивости личности / А.В. Массанов // Наука і освіта. – 2007. - № 3. – С. 42-44.
133. Матюшкин А.М. Психологическая структура, динамика и развитие познавательной активности / А.М. Матюшкин // Вопросы психологии. – 1982. - № 4. – С. 5-17.
134. Мельников В.М. Введение в экспериментальную психологию личности / В.М. Мельников, Л.Т. Ямпольский. – М.: Просвещение, 1985. – 319 с.

135. Менеджмент в управлении школой; ред. Т.М.Шамова. – М.: NB-Магистр, 1992. – 232 с.
136. Мерлин В.С. Индивидуальная система деятельности как опосредующее звено в связях между разноуровневыми свойствами индивидуальности // Психология формирования и развития личности. – М.: Наука, 1981. – С. 185-192.
137. Мерлин В.С. Очерк интегрального исследования индивидуальности / Вольф Соломонович Мерлин. – М.: Педагогика, 1986. – 256 с.
138. Мир философии: книга для чтения [в 2-х ч.] Ч.1. Исходные философские проблемы, понятия, принципы. – М.: Политиздат, 1991. – 672 с.
139. Мир философии: книга для чтения [в 2-х ч.]. Ч.2. Человек, общество, культура. – М.: Политиздат, 1991. – 624 с.
140. Моляко В.А. Проблемы психологии творчества и разработка подхода к изучению одаренности / В.А. Моляко // Вопросы психологии. – 1994. - № 5. – С. 86-95.
141. Мотков О.И. Психологическая культура личности [Электронный ресурс] / Мотков О.И. – Режим доступа: <http://psychology.rsuh.ru/motkov.htm>.
142. Мудрик А.В. Социализация человека: учебное пособие / Анатолий Викторович Мудрик. – М.: Издат. центр «Академия», 2004. – 304 с.
143. Нартова-Бочавер С.К. “Coping behavior” в системе понятий психологии личности / С.К.Нартова-Бочавер // Психологический журнал. – 1997. – Т. 18, № 5. – С. 20-30.
144. Наследов А.Д Математические методы психологического исследования. Анализ и интерпретация данных: учебное пособие / Андрей Дмитриевич Наследов. – СПб.: Речь, 2004. – 392 с.
145. Небылицын В.Д. Избранные психологические труды / Владимир Дмитриевич Небылицын. – М.: Педагогика, 1990. – 490 с. – (Труды д. чл. и чл.-кор. АПН СССР).
146. Небылицын В.Д. Проблемы психологии индивидуальности / Владимир Дмитриевич Небылицын; под ред. А.В. Брушлинского и Т.Н. Ушаковой. – М.: Московский психолого-социальный институт; Воронеж: Изд-во НПО «МОДЭК», 2000. – 688 с. - (Серия «психологи отечества»).

147. Некоторые проблемы психофизиологии индивидуальных различий / М.Н. Борисова, К.М. Гуревич, А.Е. Ольшанникова, И.В. Равич-Щербо // Вопросы психологии. – 1976. - № 5. – С. 19-35.
148. Носенко Е.Л. Емоційний інтелект: концептуалізація феномену, основні функції: монографія / Елеонора Львівна Носенко. – К.: Вища шк., 2003. – 126 с.
149. Огинская М.М. Мифы психотерапии и их функции / М.М.Огинская, М.В.Розин // Вопросы психологии. – 1991. - № 4. – С. 23-27.
150. Ожегов С.И. Словарь русского языка. Около 57 000 слов / Под ред. Н.Ю. Шведовой. – [Изд. 12-е, стереотип.]. – М.: «Русский язык», 1978. – 846 с.
151. О'Коннор Д. Введение в нейролингвистическое программирование. Как понимать людей и как оказывать влияние на людей / Д. О'Коннор, Д.Сеймор; [пер. А.Б. Бродского]. — 2-е изд. — Челябинск : Б-ка А. Миллера, 1998. — 266 с.
152. Олпорт Г. Становление личности: [избр. труды] / Гордон Олпорт. – М.: Смысл, 2002. – 462 с.
153. Ольшанникова А.Е. Опыт исследования некоторых индивидуальных характеристик эмоциональности / А.Е.Ольшанникова, Л.А.Рабинович // Вопросы психологии. – 1974. - № 3. – С. 65-73.
154. Основы психологии: Практикум / Ред.-сост. Л.Д. Столяренко. – [Изд-е 6-е, дополн. и перераб.]. – Ростов-на-Дону: Феникс, 2005. – 704 с.
155. Пантिलеев С.Р. Самоотношение как эмоционально-оценочная система / Сергей Рэмович Пантिलеев. – М.: МГУ, 1991. - 110 с.
156. Палей А.И. О функциональном значении эмоций / А.И.Палей // Экспериментальные исследования по проблемам общей и социальной психологии и дифференциальной психофизиологии. - М., 1979. – С. 52-58.
157. Пацявичюс И.В. Соотношение индивидуально-типических характеристик эмоциональности с особенностями саморегуляции деятельности: автореф. дис. ... канд. психол. наук. - М., 1981. – 26 с
158. Петровский А.В. Личность. Деятельность. Коллектив / Артур Владимирович Петровский. – М.: Политиздат, 1982. – 255 с.

159. Петровский В.А. Психология неадаптивной активности / Вадим Артурович Петровский. – М.: ТОО Горбунок, 1992. – 224 с.
160. Петровский В.А. Человек как индивид, субъект, личность. Проблемная ситуация / В.А. Петровский // Мир психологии. – 2007. - № 1 (49). – С. 13-29.
161. Пинчук В.А. Психологический анализ устойчивых особенностей эмоциональности: дис. ...канд. психол. наук / В.А.Пинчук. – М., 1982. – 215 с.
162. Платон. Пир. Федон. / Платон; пер. с древнегреч. Соч. в 3-х томах. – М.: Мысль, 1970. – Т. 2. – 611 с.
163. Пов'якель Н.І. Духовна цінність особистості в розвитку та регуляції професійного мислення психолога / Н.І. Пов'якель // Актуальні проблеми психології: Психологія навчання. Генетична психологія. Медична психологія; за ред. С.Д. Максименка, М.В. Папучі. – Київ–Ніжин: Видавництво НДУ; ДС “Міланік”, 2008. – Т. 10, вип.6. – Ч. 1. – С. 24-28.
164. Пов'якель Н.І. Професійна рефлексія психолога-практика / Н.І. Пов'якель // Практична психологія та соціальна робота. – 1998. – № 6-7. – С. 3-6.
165. Пов'якель Н.І. Професіогенез мислення психолога-практика в системі вищої школи: монографія / Надія Іванівна Пов'якель. – [Вид. 2-ге, випр. і допов]. – К.: НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2008. – 298 с.
166. Пов'якель Н.І. Саногенне мислення у парадигмі становлення регулятивної культури професійного мислення майбутніх практичних психологів / Н.І. Пов'якель // Актуальні проблеми психології, т.1., в.13; за ред. С.Д.Максименка, Л.М.Карамушки. – К.: Ін-т психології ім. Г.С.Костюка АПН України, 2004. – С.77-80.
167. Пов'якель Н.И. Технология саногенного мышления в профессиональном становлении культуры саморегуляции и сохранения профессионального здоровья психолога-практика / Н.И. Пов'якель // Журнал практикующего психолога. – 2007. - № 13. – С.98-107.
168. Практикум по возрастной психологии: [учеб. пособие] / Под ред. Л.А.Головей, Е.Ф.Рыбалко. – СПб.: Речь, 2002. – 694 с.
169. Практикум по общей, экспериментальной и прикладной психологии / [В.Д.Балин, В.К.Гайда, В.К.Гербачевский и др.]; под общ. ред. А.А.Крылова,

С.А.Маничева. – [2-е изд., доп. и перераб.] – СПб.: Питер, 2003. – 560. – (Серия «Практикум по психологии»).

170. Пригожин И.Р. Порядок из хаоса. Новый диалог человека с природой / И.Р.Пригожин, И.Стенгерс; пер. с англ. Ю.А.Данилов. – [4-е изд., стереотип.]. – М.: Едиториал УРСС, 2003. – 312 с. – (Синергетика от прошлого к будущему).

171. Психодиагностика толерантности личности / [под ред. Г.У. Солдатовой, Л.А. Шайгеровой]. – М.: Смысл, 2008. – 172 с.

172. Психология и педагогика: учебное пособие / [Горячев М.Д., Долгополова А.В., Ферапонтова О.И., и др.]. – Самара: Изд-во «Самарский ун-т», 2003. – 187 с.

173. Психологія самоактивності учнів у виховному процесі: навч.-метод. посібник / [за ред. М.Й.Боришевського]. – К.: ІЗМН, 1998. – 192 с.

174. Реан А.А. Проблемы и перспективы развития концепции локуса контроля личности / А.А.Реан // Психологический журнал. – 1998. – Т.19, № 4. – С. 3-12.

175. Реан А.А. Самоактуализация и самотрансценденция личности / А.А.Реан // Психология личности в трудах отечественных психологов / [сост. Куликов Л.В]. – СПб.: Изд-во «Питер», 2000. – 480 с. – (Серия «Хрестоматия по психологии»).

176. Ребер А. Большой толковый психологический словарь / Артур Ребер. Том 2 (П-Я). – Вече, АСТ, 2000. – 560 с.

177. Рерих Е.И. Проблемы духовной самореализации / Елена Ивановна Рерих // Сокровенное знание. Теория и практика Агни Йоги. – М.: Эксмо, 2008. – 920 с.

178. Роджерс К. Клиентцентрированная терапия / Карл Роджерс. – М.: «Реал-бук», К.: «Ваклер», 1997. – 318 с.

179. Роджерс К.Р. Становление личности. Взгляд на психотерапию / Карл Роджерс; [пер. с англ. М.Злотник.]. – М.: Изд-во ЭКСМО-ПРЕСС, 2001. – 416 с.

180. Розов В.І. Адаптивні антистресові психотехнології: [навч. посібн.] / Віталій Ігорович Розов. – К.: Кондор, 2005. – 278 с.

181. Романова Е.С. 99 популярных профессий. Психологический анализ и профессиограммы / Евгения Сергеевна Романова. – [2-е изд.]. – СПб.: Питер, 2004. – 464 с.

182. Рубинштейн С.Л. Бытие и сознание. Человек и мир / Сергей Леонидович Рубинштейн. – СПб.: Питер, 2003. – 512 с. – (Серия «Мастера психологии»).
183. Рубинштейн С.Л. О психологическом познании: Принципы и пути развития психологии / Сергей Леонидович Рубинштейн. – М.: Изд-во АН СССР, 1959. – С. 164-184.
184. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии / Сергей Леонидович Рубинштейн. – СПб.: Изд-во «Питер», 1999. – 720 с.: ил. - (Серия «Мастера психологии»).
185. Рувинский Л.И. Самовоспитание чувств, интеллекта, воли / Леонид Изотович Рувинский. – М.: Знание, 1983. – 160 с.
186. Рукавишников А.А. Факторный личностный опросник Р. Кэттелла. Руководство по использованию / А.А Рукавишников, М.В Соколова. – Санкт-Петербург, 1995. – 89 с.
187. Самоактуализационный тест (САТ). А.Я.Психология. Описания психологических тестов [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.azps.ru>.
188. Самооценка способностей к саморазвитию, самообразованию [Электронный ресурс] / В.И. Андреев. – Режим доступа: <http://ou.tsu.ru/school/kartprac11/11pr3>.
189. Санникова О.П. Науково-методичний твір «Тест-опросник соціальної адаптивності» / О.П Санникова, О.В Кузнецова. – Свід. про реєстрацію авторського права на твір № 8824. Мін. освіти і науки України. Заяв. № 8658 від 30.09.2003. Опубл. 24.11.2003. – 26 с.
190. Санникова О.П. Результаты апробации оригинального тест-опросника социальной адаптивности / О.П.Санникова, О.В Кузнецова // Вестник Харьковского ун-та № 550. – Харьков, 2002. – С.211-214.
191. Санникова О.П. Системный анализ эмоциональности / О.П. Санникова // Наука і освіта. – 1997. - № 4. – 63-67.
192. Санникова О.П. Стилиевые аспекты интеллектуальной деятельности / О.П. Санникова // Развитие личности современного менеджера / [Г.Ф.Кивалов и др.]. – Киев-Одесса: СМІЛ, 2007 – С. 79-124.

193. Саннікова О.П. Феноменологія особистості: Вибрані психологічні праці / Ольга Павлівна Саннікова. – Одеса: СМІЛ, 2003. – 256 с.
194. Санникова О.П. Формально-динамические и качественные метахарактеристики индивидуальности / О.П. Санникова // Наука і освіта. - № 6-7. – 2007. – С. 30-32.
195. Санникова О.П. Эмоциональность в структуре личности / Ольга Павловна Санникова. – Одесса: Хорс, 1995. – 334 с.
196. Сарджвеладзе Н.И. Личность и ее взаимодействие с социальной средой / Нодар Ильич Сарджвеладзе. – Тбилиси: "Мецниереба", 1989. – 187 с.
197. Сарджвеладзе Н.И. Тренинг свободы и открытости / Н.И. Сарджвеладзе // Психология с человеческим лицом; под ред. Д.А. Леонтьева, В.Г. Щур. – М.: Смысл, 1997. – С. 315-325.
198. Сенин И.Г. Опросник терминальных ценностей. Тест Отец [Электронный ресурс] / И.Г.Сенин. – Пятигорск, 2005. – Режим доступа: <http://mgppusopv.narod.ru/oprostm.doc>.
199. Сергеева Т.В. Инновационная обучающая экогуманистическая технология саморазвития / Т.В. Сергеева // Европейский проект «HUREMA» Tempus CD JEP-24150-2003 Харьков – Kharkov «Основа» 2007. – С. 102-113.
200. Сковорода Г. Кольцо / Григорій Сковорода // Повне зібрання творів: У 2-х т. – К., 1973. – Т.1. – С. 357-410.
201. Слободчиков В.И. Антропологический принцип в психологии развития / В.И.Слободчиков, Е.И.Исаев // Вопросы психологии. – 1998. - № 6. – С. 3-17.
202. Собчик Л.Н. Введение в психологию индивидуальности / Людмила Николаевна Собчик. – М.: ИПП-ИСП, 2000. – 512 с.
203. Спиркин А.Г. Сознание и самосознание / Александр Георгиевич Спиркин. – М.: Политиздат, 1972. – 303 с.
204. Старовойтенко Е.Б. Личность и личностное измерение человека как индивида, субъекта / Е.Б. Старовойтенко // Мир психологии. – 2007. - № 1 (49). – С. 86-93.
205. Степанов С.Ю. Рефлексивная практика творческого развития человека и организаций / Степанов С.Ю. – М.: Наука, 2000. – 174 с.

206. [Степнова Л.А. Психолого-акмеологическая модель аутопсихологической модели руководителя](#) / Л.А. Степнова // Акмеология: методология, методы и технологии: материалы научной сессии; под общ. ред. Деркача А.А. – М.: РАГС, 1998. – 230 с. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://akmeolog.narod.ru/kus.html/>.
207. Степнова Л.А. Развитие аутопсихологической компетентности государственных служащих: дис. ...доктора психол. наук: 19. 00.13 / Людмила Анатольевна Степнова. – М., 2003. – 644 с.
208. Столин В.В. Самосознание личности / Владимир Викторович Столин. – М.: Изд-во МГУ, 1983. – 284 с.
209. Структура личности. Моделирование «личности» с помощью НЛП и нейросемантики / [Холл Л.М., Боденхамер Б.Г., Болстэд Р., Хэмблетт М.]– М.: «КСП +», 2003. – 608 с.
210. Сухомлинский В.А. Избранные педагогические сочинения / Василий Александрович Сухомлинский. – М.: Педагогика, 1981. – Т.3. – 208 с.
211. Таранов П.С. Анатомия мудрости: 120 философов / П.С. Таранов; [в 2-х т.]. – Симферополь: Таврия, 1997. – 624 с. - Т. 1.
212. Таранов П.С. Анатомия мудрости: 120 философов: В 2-х т. – Симферополь: Таврия, 1997. – 624 с.: - Т. 2.
213. Татенко В.О. Субъект психической активности: поиск новой парадигмы / В.О. Татенко // Психологический журнал. – 1995. - № 3. – С. 23-34.
214. Теплов Б.М. Проблемы индивидуальных различий / Борис Михайлович Теплов. – М.: Изд-во АПН РСФСР, 1961. – 536 с.
215. Теплов Б.М. Психология и психофизиология индивидуальных различий: избранные психологические труды / Борис Михайлович Теплов; под ред. М.Г. Ярошевского. – М.: Изд-во Московского психолого-социального института; Воронеж: Изд-во НПО «МОДЭК», 2003. – 640 с. – (Серия «Психологи России»).
216. Тест способности к самообразованию [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.nntu.scinnov.ru/RUS/uvr/index.php?option=com_content&task=view&id=140&Itemid=49.

217. Титаренко Т.М. Життєвий світ особистості: етапи становлення / Т.М. Титаренко // Філософська і соціологічна думка. – 1991. - № 1. – С. 49-58.
218. Тхостов А.Ш. Типология субъекта (опыт феноменологического исследования) / А.Ш.Тхостов // Вестник Моск. ун-та. – Сер. 14 «Психология». – 1994. - № 2. – С. 3-13.
219. Ушинский К.Д. Материалы биографические и библиографические / Константин Дмитриевич Ушинский; [собр. соч. в 11-ти томах]. – М.-Л.: Академия пед. наук РСФСР, 1952. – Т. 11. – 728 с.
220. Философский словарь / [под ред. И.Т.Фролова]. – 6-е изд., перераб. и доп. – М.: Политиздат, 1991. – 560 с.
221. Франкл В.Э. Доктор и душа / Виктор Эмиль Франкл. – СПб.: «Ювента», 1997. – 288 с.
222. Фромм Э. Душа человека / Эрих Фромм.– М.: ООО «Издательство АСТ-ЛТД», 1998. – 664 с.
223. Хьелл Л. Теории личности / Л.Хьелл, Д.Зиглер. – 3-е изд. – СПб.: Питер, 2005. – 607 с.
224. Цукерман Г.А. Психология саморазвития / Г.А.Цукерман, Б.М.Мастеров. – М.: Интерпракс, 1995. – 288 с.
225. Чебыкин А.Я. Теория и методика эмоциональной регуляции учебной деятельности. Научно-методическое пособие / Алексей Яковлевич Чебыкин. – Одесса: АстроПринт, 1999. – 158 с.
226. Чеснокова И.И. О психологических основах самовоспитания / И.И. Чеснокова // Психология формирования и развития личности; [под ред. Л.И.Анцыферовой]. – М.: Наука, 1981. – С. 223-235.
227. Шиловська О.М. Психологічні особливості породження наративу як засобу саморозвитку особистості: автореферат дис. на здобуття наукового ступеня канд. психол. наук: спец. 19.00.01 „Загальна психологія, історія психології” / О.М. Шиловська. – Київ, 2003. – 17 с.
228. Шостром Э. Анти-Карнеги, или Человек-манипулятор / Эверет Шостром. – Минск: ТПЦ “Полифакт, 1992. – 128 с.

229. Щукина М.А. Об онтологическом статусе саморазвития личности / М.А.Щукина // Вопросы психологии. – 2007. - № 4. – С. 107-115.
230. Юнг К.Г. Практика психотерапии / Карл Густав Юнг; [пер. А.А. Спектор]. – Мн.: Харвест, 2003. – 384 с.
231. Юнг К.Г. Психика: структура и динамика / Карл Густав Юнг; [пер. А.А. Спектор; Науч. ред. пер. М.В. Марищук]. – М.: АСТ; Мн.: Харвест, 2005. – 416 с.
232. Юнг К.Г. Тэвистокские лекции / Исследование процесса индивидуации / Карл Густав Юнг. – М.: «Рефл-бук», К.: «Ваклер», 1998. – 295 с.
233. Яковлева Е.Л. Развитие творческого потенциала личности как цель образования / Е.Л.Яковлева // Мир психологии. – 1996. – С. 145-151.
234. Ялом И. Экзистенциальная психотерапия / Ирвин Ялом; [пер. с англ. Т.С. Драбкиной.]. — М.: Независимая фирма “Класс”, 1999. — 576 с. — (Библиотека психологии и психотерапии).
235. Ямницький В.М. Психологія життєтворчої активності особистості: монографія / Вадим Маркович Ямницький. – Одеса: СВД Черкасов М.П., Рівне: РДГУ, 2004. – 360 с.
236. Яновські Л.В. Динаміка здатності до життєтворчості у дорослому віці: автореферат дис. на зд. наук. ст. канд. псих. наук / Л.В. Яновська. – Одеса, 2006. -18с
237. Adams J. Transition: Understanding and Managing Personal Change / J.Adams, J.Hayes, B.Hopson. – London: Martin Robertson, 1977. – 247 p.
238. Amabile T.M. Creatine / T.M. Amabile, M.A. Collins // The Blackwell encyclopedia of social psychology; manstead A.S.R., Hewstone M. (eds.). – Oxford: Blackwell Publ., 1996. – P. 142 -144.
239. Boden M. The creative mind: Myths and mechanisms / Margaret A. Boden. – N.Y.: Basic Books, 1992. – 320 p.
240. Cattell R.B. The Scientific Analysis of Personality / Raymond Bernard Cattell. – London: Penguin Books, Limited, 1965. – 225 p.
241. DeBerry S. Quntum Psychology: Steps to a Postmodern Ecology of Being / S. DeBerry. – Wesport: Praeger, 1993. – 202 p.

242. Devis R.D. Personality Change: Metatheories and Alternatives / R.D.Devis, T.Milton // Can Personality Change? / Eds. T.F.Heatherton, G.F.Weinberger. – Washigton: APA, 1994. – P. 85-119.
243. Greenberg L. Emotions in the Change Process / L.Greenberg, R.Rhodes // How People Change? / eds. R.Curtis, G.Stricker. – NY: Plenum Press, 199. – P. 39-58.
244. Gurin J. Remaking Our Lives / J.Gurin // American Health. – 1990. - № 9. – P. 50-52.
245. Kotter J.P., Shlesinberg L.A. Choosing Strategies for Change / J.P Kotter, L.A.Shlesinberg // Harvard Business Review. – 1979. - March-April. – P. 106-114.
246. Maddi S. Hardiness and Mental Health / S.Maddi, D.Khoshaba // Journal of personality Assessment. – 1994. – Vol. 63, № 2. – P. 265-274.
247. Pivcevic, E. Change and Selves / E.Pivcevic. – Oxford: Clarendon Press, 1990. – 151 p.
248. Prochaska J.O. Search of the Structure of Change / J.O Prochaska, C.C.DiClemente, J.C.Nocross // Self-change: Social Psychological and Clinical Perspectives. – NY: Springer-Verlag, 1992. – P.87-115.
249. Rogers C.R. Significant Aspects of Client-Centered Therapy / Carl R.Rogers // American Psychologist. – 1946. - № 1. – P. 415-422.
250. Rogers C.R. Some Observations of the Organization of Personality / Carl R.Rogers // American Psychologist. – 1947. - № 2. – P. 358-368.
251. Rogers C. Psychotherapy and Personality Change / C.Rogers, P.Dymond. – Univers. Of Chicago Press, 1954. - 447 pp.
252. J. Rotter. Some problems and misconceptions related to the construct of internal versus external control of reinforcement / Julian Rotter // Journal of Consulting and Clinical Psychology.- 1975. - № 43. – P. 56-67.

ДОДАТКИ

Додаток А.1.1.

Мануал тест-опитувальника «Схильність до самозмінювання»

Основні позиції	Характеристика методики
1. Загальні відомості про методику	Тест-опитувальник «Схильність до самозмінювання» Саннікової О.П., Лущикової Д.В. (2008).
2. Компоненти конструкту	Діагностує п'ять психологічних складових схильності особистості до самозмінювання: прийняття переживань самозмінювання (ППС), схильність до аналізу в самозмінюванні (САС), схильність до дій, спрямованих на самозмінювання (СДС), відкритість новому досвіду (ВНД), чутливість до стимуляторів самозмінювання (ЧСС).
3. Призначення тесту	Для диференціального діагнозу, для наукового дослідження.
4. Короткий опис методики	Інструкція; 50 тверджень (по 10 на кожен параметр); бланк для відповідей, побудованих за принципом вибору одного з чотирьох: «безумовно, так», «мабуть, так», «мабуть, ні», «безумовно, ні». Результат виражений в балах.
5. Стандартизація	Вибірку стандартизації склали студенти Південноукраїнського державного педагогічного університету ім. К.Д. Ушинського і Одеського національного політехнічного університету (205 чоловік). Результати перевірки на надійність і валідність високі.
6. Вимоги до користувача	Діагностику може здійснювати психолог-дослідник, практикуючий психолог, фахівець-суміжник.
7. Популяція	Розрахована на дорослих досліджуваних від 18 до 45 років. Застосовується індивідуально.
8. Характеристика	Від 15 до 25 хвилин.
9. Переважна ситуація	Ситуація «клієнта». У наукових цілях можлива ситуація «експертизи».
10. Наявність паралельних тестів	Методика «Прагнення до змін» (Д.А. Леонтьєв, Д.В. Сапронов), шкала «Готовність змінюватися» (ГІ) тест-опитувальника адаптивності (О.П. Саннікова, О.В. Кузнецова), методика «Розташування себе на умовній шкалі схильності до самозмінювання», окремі шкали методики «Психологічна культура особистості» (О.І. Мотков).
11. Суть авторства	Саннікова Ольга Павлівна – автор теоретичної концепції методики, здійснювала постановку дослідницьких і проміжних завдань. Формувала стратегію дослідження. Класифікувала матеріал відповідно до поставлених завдань. Лущикова Діана Вікторівна – автор-розробник. Брала участь в підборі тестового матеріалу. Здійснювала збір первинних даних і їх статистичну обробку.

Додаток А.1.2.

Тест-опитувальник «Схильність до самозмінювання»

ИНСТРУКЦИЯ

Перед Вами ряд утверждений, каждое из которых необходимо оценить по степени соответствия Вашим взглядам, образу мыслей, поведению и поступкам. Вы можете выбрать один из четырех вариантов ответа («безусловно, да», «пожалуй, да», «пожалуй, нет», «безусловно, нет»).

Пожалуйста, будьте внимательны при заполнении бланка. Отвечайте быстро, не задумывайтесь долго над ответами. Помните, что в данном случае не может быть «правильных» или «неправильных» ответов. Ваши ответы отражают индивидуальные особенности Вашей личности.

ШКАЛА 1

1. Я испытываю раздражение и недовольство, когда я вынужден изменить свое поведение.
2. Неудачные попытки изменить что-то в своем характере и поведении, как правило, выбивают меня из колеи.
3. Я расстраиваюсь, когда мне долго не удается изменить отношение к происходящему.
4. Я злюсь на себя, когда ко мне возвращаются «старые гости» (плохие мысли, обиды и т.д.), от которых я думал, что избавился.
5. Часто, пытаясь изменить что-то в отношениях с другим человеком, я чувствую разочарование.
6. Иногда я тяжело переношу изменения, которые происходят со мной, даже если стремлюсь к ним.
7. Я склонен одобрять и принимать себя, даже когда поступаю и веду себя не так, как хотелось бы в идеале.
8. Мне легче забыть о неприятных жизненных моментах, чем принять то, что я должен изменить что-то в себе.
9. Мне тяжело было бы принять то, что я должен стать другим даже ради нормальных отношений с окружающими людьми.

10. Часто изменение себя я воспринимаю как ломку характера.

ШКАЛА 2

1. Анализируя неприятную ситуацию, я, как правило, прихожу к выводу, что надо что-то в себе менять.
2. Часто бывают такие периоды, когда я непрестанно анализирую, что и как мне надо изменить в моем характере.
3. Для изменения ситуации, не всегда обязательно разбираться в себе.
4. Часто манера другого человека вести себя определенным образом вызывает у меня желание изменить собственное поведение.
5. Я не могу сказать, что у меня часто возникает потребность «раскладывать по полочкам» свое поведение.
6. В случае недомогания или болезни первым делом я ищу и пытаюсь устранить возможные причины психологического характера.
7. Я всегда продумываю, что надо сделать для достижения нужных изменений моего характера и поведения.
8. Я считаю, что постоянно анализировать свое «Я» – бессмысленная занятость.
9. Мне свойственно давать самоинструкции.
10. Я всегда выстраиваю цепочку действий для собственного развития (приобретение новых знаний, навыков, изменения в поведении, характере и т.д.).

ШКАЛА 3

1. Часто у меня возникает ощущение, что между моим намерением изменить что-то в себе и действием лежит непроходимая пропасть.
2. Мне всегда удается вести себя так, как я себе это представляю.
3. Добиваться изменения своих переживаний по конкретному поводу – сложная задача для меня.
4. Большинство наказов самому себе мною не выполняются.
5. У меня не хватает терпения изменить определенные привычки.
6. Я могу подолгу мечтать о том, что хотел бы изменить в себе, но не торопиться с конкретными действиями.

7. Когда я поступаю не так, как хотел бы, я ничего не могу с собой поделать.
8. Если необходимо по-новому отреагировать на какую-то ситуацию, мне это стопроцентно удается.
9. Исходя из предыдущего опыта, я сомневаюсь, что начну, наконец, каждый день по-настоящему действовать ради желаемых изменений в себе и своей жизни.
10. Я считаю, что недостаточно работаю над собой.

ШКАЛА 4

1. Если вообразить, что все мои мечты сбылись, мне больше не к чему будет стремиться.
2. Когда нет ни малейшего намека, куда идти и что лежит впереди – мне становится страшновато.
3. Даже если необходимо проанализировать свои чувства и поступки, я выбираю работу, общение и развлечения.
4. Гармония в моем понимании – это скорее стабильность и комфорт, чем непрерывное развитие и изменение.
5. Обычно мои требования к самому себе мало изменяются.
6. Даже когда у меня «все отлично» - я, как правило, не расслабляюсь.
7. Я стремлюсь к стабильности, поскольку меня пугает перспектива постоянного изменения.
8. Я не могу сказать о своем образе жизни, что постоянно стремлюсь к новшествам.
9. Безусловно, лучше стабильный завтрашний день, чем новое, но неизвестное.
10. Стремление к определенности и устройству в быту и социуме во мне сильнее, чем тяга к новому и неизведанному.

ШКАЛА 5

1. Наличие недостатков у других успокаивает меня относительно собственного несовершенства.
2. Критика в мой адрес может только разозлить или обидеть меня.
3. Красивые образы людей на экранах и рекламных бигбордах являются для меня сильным стимулом к работе над собой.

4. Я считаю предрассудками убеждения, что события нашей жизни являются отражением наших мыслей и чувств.
5. Бывает, мне скучно наедине с собой
6. Я считаю, что рано или поздно и под лежащий камень вода потечет.
7. Я часто пропускаю мимо ушей замечания других людей делать что-то по-иному.
8. Чтобы понять и устранить причины своих психологических проблем, мне всегда надо советоваться с авторитетным или близким мне человеком.
9. Если я почувствовал неудовлетворенность собой, это не значит, что я должен в себе что-то менять.
10. Окружающие люди всегда раньше меня замечают произошедшие во мне перемены.

Зразок бланка для відповідей до методики «Схильність до самозмінювання»

БЛАНК ДЛЯ ОТВЕТОВ

ФІО _____ Вік _____ Дата _____

Шкала 1				Шкала 2				Шкала 3				Шкала 4				Шкала 5			
	Безусловно, да	Пожалуй, да	Пожалуй, нет	Безусловно, нет		Безусловно, да	Пожалуй, да	Пожалуй, нет	Безусловно, нет		Безусловно, да	Пожалуй, да	Пожалуй, нет	Безусловно, нет		Безусловно, да	Пожалуй, да	Пожалуй, нет	Безусловно, нет
1					1					1					1				
2					2					2					2				
3					3					3					3				
4					4					4					4				
5					5					5					5				
6					6					6					6				
7					7					7					7				
8					8					8					8				
9					9					9					9				
10					10					10					10				

Ключі до тест-опитувальнику «Схильність до самозмінювання»

Показники	Прямі індикатори	Зворотні індикатори
ППС	7	1, 2, 3, 4, 5, 6, 8, 9, 10
САС	1, 2, 4, 6, 7, 9, 10	3, 5, 8
СДС	2, 8	1, 3, 4, 5, 6, 7, 9, 10
ВНД	6	1, 2, 3, 4, 5, 7, 8, 9, 10
ЧСС	3	1, 2, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10

Додаток А.2.1.

Мануал оригінальної шкали оцінки «Незадоволеність собою»

1. Загальні	Оригінальна шкала «Незадоволеність собою» Саннікової О.П.,
-------------	--

відомості про шкалу	Лушикової Д.В. (2008).
2. Конструкт	Діагностує ступінь незадоволеності суб'єкта своїми особистісними і поведінковими особливостями
3. Призначення	Для диференціального діагнозу, для наукового дослідження.
4. Короткий опис	Інструкція; 10 тверджень; бланк для відповідей, побудованих за принципом вибору одного з чотирьох: «безумовно, так», «мабуть, так», «мабуть, ні», «безумовно, ні». Результат виражений в балах.
5. Стандартизація	Вибірку стандартизації склали студенти Південноукраїнського державного педагогічного університету ім. К.Д. Ушинського і Одеського національного політехнічного університету (205 чоловік). Результати перевірки на надійність і валідність високі.
2. Вимоги до користувача	Діагностику може здійснити психолог-дослідник, практикуючий психолог, фахівець-суміжник.
7. Популяція	Розрахована на дорослих досліджуваних від 18 до 45 років. Застосовується індивідуально.
8. Характеристика часу	Від 3 до 5 хвилин
9. Переважна ситуація дослідження	Ситуація «клієнта». У наукових цілях можлива ситуація «експертизи».
10. Наявність паралельного тесту	Шкала «Задоволеність собою» (метод Дембо-Рубінштейн, модифікація П.В. Яньшина)
11. Суть авторства	Саннікова Ольга Павлівна – автор теоретичної концепції, здійснювала постановку дослідницьких і проміжних задач. Формувала стратегію дослідження. Класифікувала матеріал відповідно до поставлених задач. Лушикова Діана Вікторівна – автор-розробник. Брала участь в підборі тестового матеріалу. Здійснювала збір первинних даних і їх статистичну обробку.

Додаток А.2.2.

Оригінальна шкала «Незадоволеність собою»

ИНСТРУКЦИЯ

Перед Вами ряд утверждений, каждое из которых необходимо оценить по степени соответствия Вашим взглядам, образу мыслей, поведению и поступкам. Вы можете выбрать один из четырех вариантов ответа («безусловно, да», «пожалуй, да», «пожалуй, нет», «безусловно, нет»).

Пожалуйста, будьте внимательны при заполнении бланка. Отвечайте быстро, не задумывайтесь долго над ответами. Помните, что в данном случае не может быть «правильных» или «неправильных» ответов. Ваши ответы отражают индивидуальные особенности Вашей личности.

ШКАЛА

1. Нельзя сказать, что меня постоянно беспокоит проблема изменения моего характера и поведения.
2. У меня очень много таких привычек, от которых мне хочется избавиться.
3. Я всегда хочу попасть в какую-то ситуацию, чтобы проверить, удастся мне повести себя по-новому или нет.
4. Во мне нет такого, что мне хотелось бы поменять коренным образом.
5. У меня не возникает желания по-другому (не так как обычно мне свойственно) вести себя в обществе.
6. Меня не всегда удовлетворяет мое отношение к себе и миру.
7. Меня абсолютно устраивает мой характер.
8. Я не могу сказать о себе, что чувствую сильную необходимость в работе над своей личностью.
9. Обычно я не меняю свое отношение к другим людям.
10. Книжки о совершенствовании человеческой души меня интересуют гораздо в большей степени, чем любые другие.

Зразок бланка для відповідей до шкали «Незадоволеність собою»

БЛАНК ДЛЯ ОТВЕТОВ

ФИО _____ Возраст _____ Дата _____

	Безумовно, да	Пожалуй, да	Пожалуй, нет	Безумовно, нет
1				
2				
3				
4				
5				
6				
7				
8				
9				
10				

Ключі до оригінальної шкали «Незадоволеність собою»

Показник	Прямі індикатори	Зворотні індикатори
НзС	2, 3, 6, 10	1, 4, 5, 7, 8, 9

Додаток А.3.1.

Мануал методики «Ф-Д профіль схильності до самозмінювання»

1. Загальні відомості про методику	Методика вимірювання формально-динамічних показників схильності до самозмінювання Саннікової О.П., Лущикової Д.В. (2008).
2. Компоненти конструктора	Діагностує 7 компонентів схильності особистості до самозмінювання: потреба в самозмінюванні (ПС), ініціативність в самозмінюванні (ІС), усталеність спрямованості на самозмінювання (УС), широта поля самозмінювання (ШС), легкість самозмінювання (ЛС), гнучкість самозмінювання (ГС), творчість в самозмінюванні (ТС).
3. Призначення тесту	Для наукового дослідження.
4. Короткий опис методики	Інструкція; 14 пар альтернативних тверджень (по дві пари на кожен параметр); шкала для відповіді, що має симетричний вигляд - 3 2 1 0 1 2 3. Результат виражений в балах.
5. Вимоги до користувача	Діагностику може здійснити психолог-дослідник.
6. Популяція	Розрахована на дорослих досліджуваних від 18 до 45 років. Застосовується індивідуально.
7. Характеристика часу	Від 10 до 15 хвилин.
8. Переважна ситуація дослідження	Ситуація «клієнта». У наукових цілях можлива ситуація «експертизи».
9. Наявність паралельних тестів	Методика «Розташування себе на умовній шкалі схильності до самозмінювання»
10. Суть авторства	Саннікова Ольга Павлівна – автор теоретичної концепції методики, здійснювала постановку дослідницьких і проміжних задач. Формувала стратегію дослідження. Класифікувала матеріал відповідно до поставлених задач. Лущикова Діана Вікторівна – автор-розробник. Брала участь в підборі тестового матеріалу. Здійснювала збір первинних даних і їх статистичну обробку.

Додаток А.3.2.

Методика «Ф-Д профіль схильності до самозмінювання»

ИНСТРУКЦИЯ

Перед Вами пары противоположных утверждений. Вам необходимо из каждой пары выбрать одно утверждение, с которым Вы согласны больше, и с соответствующей выбранному утверждению стороны обвести кружочком одну из цифр в строке, отражающую степень Вашего согласия – от 1 (min) до 3 (max). Цифра 0 отмечается в том случае, когда Вы сомневаетесь в выборе какого-то одного утверждения.

БЛАНК ДЛЯ ОТВЕТА

ФИО _____ Возраст _____ Пол _____ Дата _____

1.	Мне не надо ничего в себе менять.	3 2 1 0 1 2 3	Мне многое надо в себе изменить.
2.	Работа над собой – это моя насущная потребность.	3 2 1 0 1 2 3	Работа над собой не является моей насущной потребностью.
3.	Чаще всего изменения моего характера или поведения начинаются с моей инициативы работать над собой.	3 2 1 0 1 2 3	Чаще всего изменения моего характера или поведения начинаются из-за влияния окружающих или требующих этого обстоятельств.
4.	Для начала изменения самого себя мне необходим сильный стимул извне.	3 2 1 0 1 2 3	Для начала изменения самого себя мне достаточно моих внутренних импульсов.
5.	В моей повседневной жизни постоянно присутствуют стремления и действия, направленные на изменение и совершенствование своего «Я» (внешнего вида, особенностей личности, мыслей, эмоций, поведения и т.д.)	3 2 1 0 1 2 3	В моей повседневной жизни редко, импульсами возникают стремления и действия, направленные на изменение и совершенствование своего «Я» (внешнего вида, особенностей личности, мыслей, эмоций, поведения и т.д.).

6.	Я не могу сказать о себе, что постоянен в работе над своей личностью и поведением.	3 2 1 0 1 2 3	Я могу сказать о себе, что постоянен в работе над своей личностью и поведением.
7.	Я считаю, что бессмысленно пытаться совершенствоваться во всех аспектах своего «Я».	3 2 1 0 1 2 3	Я считаю, что необходимо пытаться совершенствоваться во всех аспектах своего «Я».
8.	Признаться честно, в работе над собой я не могу одновременно охватить физические, интеллектуальные, эстетические, нравственные, духовные и другие аспекты своего «Я».	3 2 1 0 1 2 3	В работе над собой, я, как правило, охватываю и физические, и интеллектуальные, и эстетические, и нравственные, и духовные, и мн. др. аспекты своего «Я».
9.	Я без труда могу избавляться от мешающих мне привычек и изменять в себе то, что не нравится.	3 2 1 0 1 2 3	Я с большим трудом избавляюсь от мешающих мне привычек и изменяю в себе то, что не нравится.
10	Многие нужные изменения моего характера никак не могут произойти во мне.	3 2 1 0 1 2 3	Все нужные мне изменения характера происходят легко и свободно.
11	Я не могу сказать о себе, что меня интересуют различные пути самоизменения и способы работы над собой.	3 2 1 0 1 2 3	Я могу сказать о себе, что меня интересуют различные пути самоизменения и способы работы над собой.
12	Если мне что-то не удастся изменить в своих чувствах и поведении, я подолгу не могу переключить свое внимание на что-то другое.	3 2 1 0 1 2 3	Если мне что-то не удастся изменить в своих чувствах и поведении, я переключаю свое внимание на что-то другое.
13	Если уж человек и решил измениться, ему лучше использовать проверенные способы, чем создавать что-то новое.	3 2 1 0 1 2 3	Если уж человек и решил измениться, ему лучше придумать свой способ, чем использовать проверенные, но созданные другими.
14	Я не могу сказать о себе, что творчески подхожу к работе над собой.	3 2 1 0 1 2 3	Я с уверенностью могу сказать, что творчески подхожу к работе над

			собой.
--	--	--	--------

Ключ до методики «Ф-Д профіль схильності до самозмінювання»

Перетворення в бали	Номера біполярних шкал									
У висхідну шкалу 1 2 3 4 5 6 7	1	4	6	7	8	10	11	12	13	14
У низхідну шкалу 7 6 5 4 3 2 1	2	3	5			9				
Σ	ПС	ІС	УС	ШС	ЛС	ГС			ТС	

Додаток А.3.3.

Модифікована методика «Розташування себе на умовній шкалі схильності до самозмінювання»

ИНСТРУКЦИЯ

Приглашаем Вас принять участие в исследовании, целью которого является изучение некоторых характеристик определенных свойств личности.

Положите перед собой выданный вам бланк. На нем вы видите несколько отрезков прямых. Посмотрите на первый. Представьте себе. Что на нем расположено все человечество так, что на верхнем полюсе находится самый здоровый человек (максимум здоровья), а на нижнем – самый больной (минимум здоровья).

Отметьте крестиком место, которое, по Вашему мнению, Вы занимаете на этой шкале. Такую же процедуру проведите со всеми остальными шкалами.

Прежде, чем приступить к оценке следующего конкретного качества, ознакомьтесь с описанием его максимального проявления (см. выданное приложение).

Результаты данного исследования не будут ни оглашаться, ни публиковаться.

Если Вам непонятна инструкция, прочтите ее еще раз, или обратитесь к нам.

Благодарим за участие!

ПРЕДМЕТЫ ОЦЕНКИ

1. Здоровье.

- 2. Потребность в самоизменении** – максимум означает желание, стремление к изменению себя в желательную сторону (своих личностных черт, поведения, профессиональных качеств и др.).
- 3. Инициативность** – максимум означает, что желание изменить что-то в себе, своем поведении возникает по собственной инициативе, а не из-за психологического влияния членов семьи, преподавателей, руководителей, коллег или требований ситуации в целом.
- 4. Устойчивость в работе над собой** – максимум означает устойчивое стремление работать над собой и постоянное осуществление действий для достижения целей изменения и развития себя, в противовес стремлениям и действиям, возникающим время от времени (импульсами, «волнообразно») или в результате острой необходимости;
- 5. Широта поля самоизменения (разносторонность)** – максимум означает склонность изменять как можно больше аспектов, сторон своего «Я» (в отношении к себе и своему телу (внешний вид), к семье и окружающим, к профессии и труду, к миру и жизни в целом) и поведения;
- 6. Легкость** - максимум означает легкость в достижении целей работы над собой в виде желаемых изменений, которые начинают естественно проявляться в жизни.
- 7. Гибкость** – максимум означает склонность к поиску и использованию разнообразных способов для достижения цели в работе над собой, способность быть гибким в отношении целей самоизменения (менять их при необходимости).
- 8. Творчество в самосозидании (креативность)** – максимум означает поиск и реализацию оригинального (авторского, синтетического) подхода в путях и средствах самоизменения и совершенствования, предпочтение собственного творческого синтеза различным готовым моделям в чистом виде (таким, например, как НЛП).

9. Принятие самоизменения – максимум характеризуется позитивным отношением субъекта к опыту изменений (к происходящим самоизменениям), принятием разных эмоциональных переживаний, сопровождающих самоизменения.

10. Склонность к анализу самоизменения – максимум означает выраженную склонность к самонаблюдению, анализу своего «Я» и опыта в перспективе изменения.

11. Проявление в действиях – максимум означает выраженную тенденцию к совершению конкретных действий в соответствии с целями изменения, способность направлять свое изменение, управляя работой над своей личностью и поведением.

12. Открытость новому опыту – максимум означает высокую степень открытости всему новому, что может способствовать самоизменению, склонность активно расширять границы своих возможностей изменения и развития (учет альтернатив).

13. Чувствительность к стимуляторам самоизменения – максимум свидетельствует о способности улавливать сигналы среды, а также внутренние сигналы, которые могут спровоцировать желание что-то изменить в себе: качество отношений с окружающими (близких, друзей), образы других людей, собственные состояния (чувство неудовлетворенности собой, тревога, изменения, происходящие во внутреннем мире, общее самочувствие) и др.

Бланк для відповідей до методики «Розташування себе на умовній
шкалі схильності до самозмінювання»

Бланк

ФІО _____ Дата _____ Возраст _____

Здоровье	Потребность в саморезменении	Инициативность	Устойчивость в работе над собой	Широта поля саморезменения (разносторонность)	Легкость	Гибкость	Творчество в саморезидании (креативность)	Принятие самоизменения	Склонность к анализу самоизм.	Проявление в действиях	Открытость новому опыту	Чувствительность к стимуляторам самоизм.
Max 1	Max 2	Max 3	Max 4	Max 5	Max 6	Max 7	Max 8	Max 9	Max 10	Max 11	Max 12	Max 13
Min	Min	Min	Min	Min	Min	Min	Min	Min	Min	Min	Min	Min

Додаток Б

Таблиця Б.1.

**Інтеркореляційні зв'язки між формально-динамічними показниками
схильності до самозміювання**

Показники	ІС	УС	ШС	ЛС	ГС	ТС	ЗФД
ПС	132	258*	249*	-300*	200*		409*
ІС		334*	227*	201*	157	178*	589*
УС			311*	151	259*	242*	655*
ШС				187*	244*	247*	659*
ЛС					147	239*	436*
ГС						257*	571*
ТС							575*

Примітка: тут і надалі 1) n=249; 2) позначка * свідчить про коефіцієнт кореляції на рівні $p \leq 0.01$; відсутність позначки – $p \leq 0.05$.

Таблиця Б.2.

**Значимі коефіцієнти кореляцій між показником незадоволеності собою і
показниками схильності до самозміювання**

Показник и	ППС	САС	СДС	ПС	УС	ЛС
НзС	-148	437*	-306*	517*	149	-313*

Додаток В

Таблиця В.1.

Значення t-критерія Ст'юдента, отримані при визначенні достовірності відмінностей між однойменними формально-динамічними показниками схильності до самозмінювання в порівнюваних вибірках

Показники схильності до самозмінювання	Порівнювані вибірки (n)			
	ЗПС ⁺ (68)	МТ ⁺ (9)	АТ (15)	АТ (15)
	ЗПС ⁻ (63)	МТ ⁻ (3)	АнТ (27)	КТ (10)
df	129	10	40	23
ПС	1,970*	2,295*	-2,832**	1,000
ІС	5,737***	3,984**	-1,432	-1,595
УС	5,015***	3,795**	0,457	-0,893
ШС	4,609***	3,190**	1,175	0,694
ЛС	5,839***	1,941#	0,970	-1,866#
ГС	3,313***	3,889**	0,361	-0,088
ТС	4,122***	6,873***	-1,044	-0,478
ЗФД	7,944***	5,625***	-0,831	-1,011
	Порівнювані вибірки (n)			
	АТ (15)	АнТ (27)	АнТ (27)	КТ (10)
	МТ ⁺ (9)	КТ (10)	МТ ⁺ (9)	МТ ⁺ (9)
df	22	35	34	17

Показники схильності до самозмінування					
ПС		2,131*	3,951***	0,000	3,433***
ІС		3,965***	-0,376	2,514*	1,963#
УС		2,103*	-1,481	2,891**	1,266
ШС		0,910	-0,216	1,811#	1,207
ЛС		-0,331	-2,315*	0,461	-1,634
ГС		2,230*	-0,499	3,256***	3,699***
ТС		3,054**	0,295	2,981**	2,436*
ЗФД		4,103***	-0,335	3,822***	3,056**

Примітка. Тут і надалі: 1) позначка «#» вказує на тенденцію достовірності відмінності ($p \leq 0,1$); позначка «*» - на значиму відмінність ($p \leq 0,05$); позначки «**» та «***» - на високу значиму відмінність ($p \leq 0,01$ та $p \leq 0,001$); 2) df – число ступенів свободи; 3) n – кількість досліджуваних.

Таблиця В.2.

Значення t-критерія Ст'юдента, отримані при визначенні достовірності відмінностей між однойменним показником особистісного динамізму

Особистісний динамізм	Порівнювані вибірки (n)				
		ЗПС ⁺ (68)	МТ ⁺ (9)	АТ (15)	АТ (15)
		ЗПС ⁻ (63)	МТ ⁻ (3)	АнТ (27)	КТ (10)
df	129	10	40	23	
ОД	6,954***	5,342***	1,214	-0,503	
Продовження таблиці В.2.					
Особистісний динамізм	Порівнювані вибірки (n)				
		АТ (15)	АнТ (27)	АнТ (27)	КТ (10)
		МТ ⁺ (9)	КТ (10)	МТ ⁺ (9)	МТ ⁺ (9)
df	22	35	34	17	
ОД	3,335***	-1,590	4,794***	2,240*	

**Значення t-критерія Ст'юдента, отримані при визначенні достовірності
відмінностей між однойменними показниками адаптивності**

адаптивностіПоказники	Порівнювані вибірки (n)				
		ЗПС ⁺ (68)	МТ ⁺ (9)	АТ (15)	АТ (15)
		ЗПС ⁻ (63)	МТ ⁻ (3)	АнТ (27)	КТ (10)
df	129	10	40	23	
ШОСС	5,276***	4,505***	-0,841	-1,765#	
ЛСС	7,434***	5,054***	1,713#	-1,338	
ТОСС	5,094***	4,639***	-0,268	-2,625*	
УЕП	3,886***	1,850#	2,532*	-1,227	
ГЗ	5,087***	5,959***	2,215*	1,202	
ГПН	5,081***	3,292**	0,770	-0,800	
ГДМ	5,113***	6,142***	0,628	-3,043**	
ЗПА	8,236***	6,058***	1,705#	-2,293*	
ПЗЗ	5,610***	8,019***	4,534***	0,812	

адаптивностіПоказники.	Порівнювані вибірки (n)				
		АТ (15)	АнТ (27)	АнТ (27)	КТ (10)
		МТ ⁺ (9)	КТ (10)	МТ ⁺ (9)	МТ ⁺ (9)
df	22	35	34	17	
ШОСС	3,385**	-0,993	2,368*	1,361	
ЛСС	3,575**	-2,939**	5,408***	1,894#	
ТОСС	4,186***	-2,815**	4,430***	1,373	
УЕП	1,679	-3,672***	4,120***	0,447	
ГЗ	1,652	-2,035*	4,101***	2,790*	
ГПН	1,782#	-1,839#	3,128**	1,179	
ГДМ	4,201***	-3,388**	4,457***	1,360	
ЗПА	4,545***	-4,266***	6,877***	2,291*	
ПЗЗ	1,412	-3,000**	4,794***	1,773#	

Таблиця В.4.

Значення t-критерія Ст'юдента, отримані при визначенні достовірності відмінностей між однойменними показниками толерантності до невизначеності і життєстійкості

Невизначеність Життєстійкість Показники	df	Порівнювані вибірки (n)			
		ЗПС ⁺ (68)	МТ ⁺ (9)	АТ (15)	АТ (15)
		ЗПС ⁻ (63)	МТ ⁻ (3)	АнТ (27)	КТ (10)
ЩП		-4,168***	-1,668	-0,064	0,430
ЖП		-2,439*	-1,666	0,430	1,136
НеП		2,492*	3,223**	-0,683	-0,155
ТН		-3,283***	-1,159	0,007	0,875
З		7,841***	5,245***	1,528	-0,116
К		7,636***	4,252***	2,872**	-0,648
ПР		7,201***	4,070***	2,131*	-0,316
Ж		8,913***	6,260***	2,511*	-0,443
Продовження таблиці В.4.					
Невизначеність Життєстійкість Показники	df	Порівнювані вибірки (n)			
		АТ (15)	АнТ (27)	АнТ (27)	КТ (10)
		МТ ⁺ (9)	КТ (10)	МТ ⁺ (9)	МТ ⁺ (9)
ЩП		-2,317*	0,580	-2,833**	-1,517
ЖП		-2,300*	0,686	-2,044*	-1,430
НеП		2,571*	0,450	2,545*	2,572*
ТН		-1,960#	1,130	-2,526*	-1,051
З		2,011#	-1,322	2,934**	1,474
К		1,753#	-3,160**	4,099***	1,094
ПР		2,815**	-2,214*	4,489***	2,612*
Ж		2,726*	-2,495*	4,396***	2,024#

Таблиця В.5.

Значення t-критерія Ст'юдента, отримані при визначенні достовірності відмінностей між однойменними показниками самоактуалізації

	df	Порівнювані вибірки (n)			
		ЗПС ⁺ (68)	МТ ⁺ (9)	АТ (15)	АТ (15)
		ЗПС ⁻ (63)	МТ ⁻ (3)	АнТ (27)	КТ (10)

Показники самоактуалізації	df	129	10	40	23
	Tc	3,431***	2,283*	3,148**	-0,649
	I	2,725**	2,413*	1,688#	-0,428
	SAV	2,162*	1,123	0,855	-0,020
	Ex	2,362*	1,855#	2,434*	0,114
	Fr	0,342	0,855	0,927	-0,506
	S	2,740**	1,260	-0,661	-1,168
	Sr	3,368***	2,586*	1,512	-0,704
	Sa	3,267***	0,218	1,619	-0,172
	Nc	2,499*	2,324*	2,217*	0,748
	Sy	0,330	2,338*	0,857	-0,384
	Ag	0,121	-0,775	-0,512	-1,804#
	Co	2,795**	0,231	1,511	0,311
	Cog	3,746***	1,861#	-1,608	-1,310
	Cr	3,193**	-0,242	-1,404	-1,333
Продовження таблиці В.5.					
Показники самоактуалізації		Порівнювані вибірки (n)			
		АТ (15) МТ ⁺ (9)	АнТ (27) КТ (10)	АнТ (27) МТ ⁺ (9)	КТ (10) МТ ⁺ (9)
	df	22	35	34	17
	Tc	0,020	-3,790***	2,913**	-0,610
I	0,669	-1,966#	2,093*	0,300	
SAV	-0,405	-0,763	0,343	-0,433	
Продовження таблиці В.5					
Ex		0,012	-1,977#	2,130*	0,112
Fr		0,157	-1,156	0,848	-0,278
S		1,335	-0,738	1,043	0,323
Sr		0,397	-1,705#	1,419	-0,211

Sa		0,286	-1,533	1,706#	0,087
Nc		-0,975	-0,996	0,969	-0,043
Sy		0,478	-0,973	1,002	0,021
Ag		1,144	-1,434	0,659	-0,876
Co		1,708	-0,810	2,389*	1,207
Cog		2,152*	0,138	0,667	0,811
Cr		2,372*	-0,129	1,218	0,927

**Значення t-критерія Ст'юдента, отримані при визначенні достовірності
відмінностей між однойменними показниками локусу контролю**

локусу контролю Показники	Порівнювані вибірки (n)				
		ЗПС ⁺ (68)	МТ ⁺ (9)	АТ (15)	АТ (15)
		ЗПС ⁻ (63)	МТ ⁻ (3)	АнТ (27)	КТ (10)
	df	129	10	40	23
Із		7,932***	2,685*	2,773**	0,194
Ід		5,605***	1,825#	3,106**	-0,083
Ін		5,055***	2,389*	1,805#	1,057
Іс		4,507***	2,436*	0,687	0,079
Ів		5,034***	2,325*	1,080	0,679
Ім		4,571***	1,910#	2,608*	0,238
Ізд		2,678**	0,694	1,177	-0,902
Продовження таблиці В.6.					
локусу контролю Показники.	Порівнювані вибірки (n)				
		АТ (15)	АнТ (27)	АнТ (27)	КТ (10)
		МТ ⁺ (9)	КТ (10)	МТ ⁺ (9)	МТ ⁺ (9)
	df	22	35	34	17
Із		2,141*	-1,729#	4,139***	1,428
Ід		1,193	-2,376*	-3,387**	0,649
Ін		2,588*	-0,290	3,494***	2,358*
Іс		2,356*	-0,487	2,972**	2,072#
Ів		3,119**	-0,176	3,322**	2,498*
Ім		1,035	-1,910#	3,136**	1,074
Ізд		0,344	-2,051*	1,441	-0,532

Таблиця В.7.

Значення t-критерія Ст'юдента, отримані при визначенні достовірності відмінностей між однойменними факторами особистості (за Р.Кеттеллом)

Фактори	Порівнювані вибірки (n)				
		ЗПС ⁺ (68) ЗПС ⁻ (63)	МТ ⁺ (9) МТ ⁻ (3)	АТ (15) АнТ (27)	АТ (15) КТ (10)
	df	129	10	40	23
А		1,591	3,410**	1,395	0,062
С		6,243***	3,414**	2,376*	-1,107
Е		7,009***	1,605	-1,304	-3,051**
F		1,329	3,931**	-0,191	-0,895
G		1,294	1,687	0,315	-0,137
H		5,587***	6,211***	1,934#	-0,258
I		1,753#	1,598	0,821	1,605
L		-3,771***	-0,393	-2,702**	-1,673
M		7,333***	2,352*	-0,660	-0,794
N		-0,017	-1,626	1,523	1,425
O		-4,175***	-3,547**	-2,175*	1,164
Q ₁		4,605***	-0,881	-0,459	-0,672
Q ₂		2,657**	-0,679	0,429	-0,589
Q ₃		3,450***	1,314	1,386	-1,228
Q ₄		-3,860***	-2,655*	-1,714#	0,679
Q _I		4,467***	6,390***	0,804	-0,981
Q _{II}		-6,513***	-4,025**	-2,940**	0,800
Q _{III}		-0,645	-1,653	-0,663	-1,309
Q _{IV}		7,569***	-1,905#	-1,014	-1,888

Продовження таблиці В.7.

Фактори	Порівнювані вибірки (n)				
		АТ (15) МТ ⁺ (9)	АнТ (27) КТ (10)	АнТ (27) МТ ⁺ (9)	КТ (10) МТ ⁺ (9)
	df	22	35	34	17
А		0,025	-1,077	-1,271	-0,041
С		-2,094*	-2,974**	-3,821***	-0,770

E		4,817***	-1,814#	-2,721**	-0,663
F		-2,084*	-0,705	-1,819#	-1,082
G		0,844	-0,413	0,637	0,824
H		-1,124	-1,881#	-2,658*	-0,761
I		-0,106	0,905	-0,734	-1,330
L		-0,692	0,800	1,521	0,837
M		-2,778*	-0,218	-2,603*	-2,366
N		2,578*	0,699	1,819#	0,557
O		1,300	2,940**	2,999**	0,087
Q ₁		-1,448	-0,393	-1,345	-0,814
Q ₂		-0,663	-1,049	-1,141	0,069
Q ₃		0,893	-2,460*	-0,237	1,979
Q ₄		1,153	1,958#	2,304*	0,460
Q _I		-1,883#	-1,790#	-2,704**	-0,984
Q _{II}		1,183	3,021**	3,248**	0,289
Q _{III}		-0,027	-0,900	0,503	1,040
Q _{IV}		-1,429	-1,304	-0,642	0,547

Таблиця В.8.

Значення t-критерія Ст'юдента, отримані при визначенні достовірності відмінностей між однойменними формально-динамічними та якісними показниками схильності до самозмінювання в порівнюваних вибірках

Показники схильності до самозмінювання	Порівнювані вибірки (n)					
		Р (49)	Р (49)	Р (49)	Р (49)	Г (13)
		Г (13)	Ст (17)	П (17)	ГСП (11)	Ст (17)
df	60	64	64	58	28	

ППС		2,679**	0,536	3,863***	4,992***	-1,785#
САС		0,534	-0,414	-0,633	-1,795#	-1,056
СДС		4,174***	0,860	4,001***	5,572***	-2,665*
ВНД		1,868#	1,628	2,329*	3,792***	-0,394
ЧСС		2,053*	0,291	0,238	2,786**	-1,839#
ЗПС		3,448***	0,883	2,886**	4,192***	-2,518*
НзС		0,897	0,223	-1,228	-2,563*	-1,198
Продовження таблиці В.8.						
Показники схильності до самозмінування		Порівнювані вибірки (n)				
		Г (13) П (17)	Г (13) ГСП (11)	Ст (17) П (17)	Ст (17) ГСП (11)	П (17) ГСП (11)
	df	28	22	32	26	26
ППС		0,804	2,304*	2,573*	3,735***	1,412
САС		-1,073	-2,418*	-0,227	-1,534	-1,112
СДС		-0,107	1,092	2,324*	3,935***	1,072
ВНД		0,241	1,894#	0,663	2,486*	1,511
ЧСС		-1,708#	0,791	-0,042	2,275*	2,163*
ЗПС		-0,453	1,048	1,678	3,080**	1,267
НзС		-2,099*	-4,394***	-1,578	-3,995***	-1,439